ԱՋԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

ԿԱՋ.

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

“ԳԱՄԱԳՏԱԿԱՆԻ,,

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄ

ԵՐԿԱՍԻՐԵԱՆ

Հ. ԳԱԲՐԻԷԼ Թ. Վ ՄԷՆԷՎԻՇԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԻՆԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1912.

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

“ԳԱՄԱԳՏԱԿԱՆԻ,,

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

ԱՋԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

ԿԱ.

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

“ԳԱՄԱԳՏԱԿԱՆԻ,,

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԽԻԹԱՐԻՆԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1912.

ՄՅՈՒԳՎԱԾ է 1981 թ.

891.99.092[Գրիգոր Մագիստրոս]

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

“ԳԱՄԱԳՏԱԿԱՆԻ,,

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

ԵՐԿԱՍԻՐԵԱՑ

Հ. ԳԱԲՐԻԷԼ Թ. Վ. ՄԷՆԷՎԻՇԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1912.

A II 33836
Հշ. 2000

ՆՈՑՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ԳՐՔԵՐԸ

1. Faustus von Byzanz und Dr. Lauer's Deutsche Uebersetzung. *Արտպ.* WZKM. 1889. *էջ* 18. *Գին՝* —.—.
2. *Ազգաբանութիւն ազնուական գարմին Տիւզեանց, 1890: 8° էջ 50: 8 պատկերներով եւ 1 տոհմագրական տախտակով: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 1.—:*
3. *Խաչ ոն ժեխիչ (պտմկն. վէպ) Թարգմանութիւն. 1890: 8° էջ 245: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 1.75:*
4. *Կենսագրական ակնարկ Գեր. Արսէն Այտնեանի, 1895: 8° էջ 46: 4 պատկ.: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 1.—:*
5. *Ուրգարտն գրոյցը Մովսէս Խոր. Պտմ. մէջ կարծիէր. Թարգմանութիւն, 1897: 8° էջ ժզ+107: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 1.90:*
6. *Պատկերազարդ Բնկ. Պատմութիւն Կենդանաբանութիւն, 1897: 480 պտկ. մեծ 8° էջ ժբ+344: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 3.90:*
7. *Պատկերազարդ Բնկ. Պատմութիւն Բուսաբանութիւն, 1897: 237 պտկ. մեծ 8° էջ ժզ+364: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 3.90:*
8. *Պատկերազարդ Բնկ. Պատմութիւն Հանքաբանութիւն, 1897: 82 պտկ. 8° էջ 140: Գին՝ Ֆր. 1.75:*
9. *Գիրք կամ՝ յօդուած գրելոյ պարեւարուլ: Նորուս Տեղինակներու ուղղեալ քանի մը կարեւոր ակնարկութիւններ. 1898: 8° էջ է+123: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 1.25.*
10. *Հայերէն քերականութիւն, Մաներեանց, Թարգմանութիւն (ռուսերէնէ) 1899: 8° էջ է+26: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. —.50:*
11. *Արդի լեզուագիտութիւն Ա. Հտ. 1903: 8° էջ ը+204: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 3.—:*
12. *Ոսկեդարեան հայերէնի խնդիրը (Թաթուլ Վանանդացի). 1903: 8° էջ 32: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 1.—:*
13. *Հայերէն լեզուի ուղղագրութեան խնդիրը, 1910: 8° էջ 73: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 1.—:*
14. *Գրիգորի Մագիստրոսի Գամագրականի ամբողջական տուժուածը: 1912, 8° էջ ժա+162: Թղթկ. Գին՝ Ֆր. 1.50:*
15. *Արդի Հայերէնի անցեալը, ներկան ու ապագան. Արտպ. "Ծուշանծանէն", մեծ 4° էջ 17: Գին՝ 1.—:*

Վիենա, 1 Յունուար 1912:

Սեծապատիւ Բժշկապետ

Թ. Ս. ՉԱՔՄԱՔՃԵԱՆ

ի Բազմոց:

Գրիգոր Մագիստրոսի հետաքրքրական մէկ նամակին հետեւեալ հրատարակութիւնը՝ երբ որոշեցի՝ Ձեր անուան նուիրել, միտքս էր կերպով մը՝ յանձին ժամանակակից Բժշկապետի մը, կենդանացնել Մագիստրոսի՝ իբր բժիշկ, ալ ունեցած խորին հմտութեան՝ պատշաճաւոր յարգանքս: Ինչպէս ուսումնասիրութեանս ընթացքին մէջ առիթ ունեցայ բազմիցս՝ այս աննման անձին գերազանց կարողութեանց վրայ ընթերցողներու ուշադրութիւնն հրաւիրելու, այնպէս եւս՝ գրքոյկս Բժշկապետիդ նուիրելու առեն, անգամ մըն ալ կրկնել կ'ուզեմ, թէ այս ծօնս ըլլայ թող ինը դար ետքը նուիրուած հիացական յարգանք մը, բժշկական ճարտարութեան մէջ փայլուն-

ներու ընդհանրապէս, եւ Գր. Մագիստրոսի եւ Բժշկապետիդ ի մասնաւորի: — — —

Թէ Գր. Մագիստրոս բժիշկ էր ի պաշտօնէ, իւր գրուածքէն չի կրնար հետեւեցուիլ. բայց Թէ բժշկական ճարտարութեան նկատմամբ խորին հմտութիւն ունէր՝ իւր գրուածքներուն մէն մի էջը կը վկայէ: Եւ այս հմտութիւնն ի հանդէս կը բերէ մարդակազմութեան եւ ախտաբանութեանց վրայ ունեցած տեղեկութիւններովը: Հաւանական է կարդալ՝ Գր. Կոստանեանցի հրատարակութեան ԽԸ. նամակը, ուր Գաղիանոս եւ Սիմաքոս եւ այլք կը յանձնարարուին իբր մարդակազմութեան եւ բժշկականութեան վրայ խօսող տիպարներ: Մագիստրոսի խորին հմտութեան ապացոյցներն ի բժշկականին՝ արդիւնք են իւր շատ մը գրքեր կարդացած ու թարգմանած ըլլալուն, բայց ի հանդէսի թարգմանելով Գղաւոնի իմաստասիրի . . . Տիմէոսը, որուն հմուտ բժիշկ հանդիսանալն ի յայտ կու գայ Տիմէոսի գործին 150դ էջին վրայ: — —

Համոզուած եմ որ Մագիստրոս մը Միջին դարու մեր մատենագրութեան պատմութեան մէջ հունի իւր նմանը: Կան

իմէ եւոքը շատ մը քժիշկներ (բաւական է կարդալ Մ. Հեքսլին, Ամիւտոլվաթն, Վասսակոց գիրքը եւն), քայց իքը Հայ քժիշկ՝ որ զուտ Հայերէն գրէ, Մագիստրոս ունի առաւելութիւն մը. իւր քնիկ Հայ բառերը չի փոխանակեր իւր հետեւորդներու պէս՝ արաբերէն, պարսկերէն, նոյն իսկ տաճիկ բառերով: Քիչ գրած է՝ համեմատաբար վերյիշեալ քժիշկներու (որոնցմէ ոմանց անունքին քժշկական գիրք մը չի յիշատակուիր Մագիստրոսի անուամբ), քայց գրածն՝ հմուտէ, Հայեցի, եւ դիւրիմաստ է: —

Այս քանագէտ Մագիստրոսին յատկութիւններն յառաջ բերել չէ միտքս այլ իւր նախակներէն՝ — որոնց անլուծանելի առեղծուածներէն մին լուծելու ծեռնարկած էի, եւ ահա իքը հատորիկ մը կը ծօնեմ զայն Բժշկապետ բարեկամիդ, — ասիտի հետեւցնեմ ոձը, այսինքն գրելու եղանակը, եւ ոճէն ասիտի ուրուագծեմ Մագիստրոսի բնաւորութիւնը: "Ոճէն գրողը ճանչնալ,, երեւակայութիւն մը չէ, այլ le style c'est l'homme խօսքին հաստատութիւնն է:

Ուրեմն եթէ իւր գրածներէն քժշկականութեան ճարտարութեան հմուտ մէկը

կրցանք հաստատել զՄագիստրոս, պիտի չքաշուինք իբրեւ ճշմարիտ ազգասէր մը ներկայացնելու գինքը. բաւական է կարդալ Մկա. 115 էջը: Իւր ոճը կը մատնէ գինքը իբր հեգասիրտ բանաստեղծ մը, որ գիտէ գրել բանաստեղծութիւններ, կ'երգէ ձկները, կաղնին, խնձորը, հազարը: Այս նկատումով բաւական է համեմատել ինչ որ ըսած ենք այս ներկայ գործոյս 14րդ էջին մէջ: Սաստիկ յարմար մը ցոյց կու տայ այլաբանութեանց ու դիւցաբանական գրոյցներու, որոնցմով կը հաճեմէ՝ թերեւս քիչ մը չափազանցութեամբ, իւր երկերը: Գիտէ իւր գոհարթախօսութեամբը (տ. նամակ 74, էջ 213) հաւանեցնելու Քանալ իւր խօսակիցները կամ թղթակիցները. գիտէ իբր հեգհամբոյր ու խոհեմ վշռակիր մը՝ պատմել սիրացմիկ իւր քաշածները եւ իբր հարմարատար դիւցազ մը արհամարհել նեղութիւնները (էջ 139—140):

Բայց այս հեգաբարոյ մագիստրոսն ինչ հրեղէն լեզու կը գործածէ իւր հայրենեաց ու կրօնին թշնամեացը դէմ (էջ 164): Անհնարին կ'ըլլայ ճանչնալ գինքը երբ հեգգևուսքերտուն միջամուխ ըլլայ, եւ շատ մը նամակներէն տեսնել՝ մեր լուծելու ձեռ-

նարկած նամակն ամենայարմար օրինակը կը մատակարարէ ի հաստատութիւն այս մեր լսածին:

Կ'երեւակայեմ զՄագիստրոս — եւ այս պատկերը միշտ կ'արծանանար մտացս առջեւ իւր գրուածներն ու թարգմանութիւնները կարդալուատեն — իբրեւ կարճահասակ, դիւրաթեք, քաղցրախօս ու քաղքենաբարոյ հայր մը. իբր գիւղատրահալ մը՝ որ սակայն սրէ աւելի գիրքը կը սիրէ. իբր խնամարկու ու հոգատար իշխանապան մը, որ մարմնոյ դիւրակեցութեան ու բարօրութեան հետ՝ չան ու ճիգ չի խնայեր իւր ստորադասելոց մտաւոր ու նիւթական զարգացման:

Դժուարին է պարզախօս հայերէնագէտ մը հանդարիլ զՄագիստրոս, այլ՝ իբր հենգնող մը՝ միշտ կը միտէ աւելաբանութիւններով, խրթին ու մոայլ առասպելներով տեսակ մը բարօրութեան վրայ մնալ՝ հանդէպ իւր թղթակցին: Եթէ այս կերպ գրողին գրչութեան վրայ աւելցնենք՝ այն ժամանակի ոգին — նմանաձայնութեամբ (Allitération) նոյն իսկ ամենապարզ առածուածն համեմելու ճիգը, այն ատեն կը կանգնի մեր առջեւ Մագիստրոս իբր

հայկաբան աշխարհական մը, որ եթէ ոչ առաջինը՝ գոնէ առաջիններէն մէկը պիտի նկատեն զինքը դարեր ու դարեր: Այս նմանաձայնութեանց վրայ ուշադրութիւնը հրաւիրեցինք ընթերցողներուն՝ գործոյս ընթացքին մէջ. իսկ աւելաբանութիւններուն (pléonasme) համար՝ օրինակ մը միայն պիտի հասնուէ մեր միտքը: "Զբաղձումն անձկութեան ոչնչացուց եւ զիաւիրաք ցանկութեան տուիրացաց, որ խոնարհեալ ողորմածէ յաւէժ ողջոյն. արարիմբ կարօտեալ նախնաւան քո հայրենի աւանդութեան հետեւել,, (Մկս. էջ 222): Մի միակ "զիաւիրաքիլ,, բառին տեղ՝ առանձնական բառով դարձուածով մը զարդարել նախնաւանութիւնն՝ եթէ այսօր մեզի համար անհետելի շուայտութիւն կը համարուի՝ 1059ին վախճանած Մագիստրոսին՝ գրական պարծանք կը թուէր:

— — — — — — — —

Եթէ՝ ինչպէս հաստատ համոզուած եմ, այս ծօնս պիտի վիրաւորէ Ձեր համեստութիւնն, իբր գրական Մեկենաս մը հանդիսանալու, սակայն ինծի համար պի-

ոի ըլլայ այն՝ մեծարանաց հաւասարիք մը որով ուզեցի մշտնջենաւորել անկեղծ հաւատարմութիւնս, զոր կը տածեմ միշտ, Բժշկապետ բարեկամիդ հանդէպ։

Եթէ այս փոքրիկ, բայց լուռ բանականի հարատանդ երկասիրութիւնս պիտի կարենայ ուրիշներուն ալ ճաշակը զարթուցանել, մեր նախնեաց գանձերն յարեւու ցուցադրելու, վարձատրուած պիտի զգայ ինք զինքն այս տողերս գրողը, այն հրճուանօք թէ կրցաւ ինձնդարեան հանելուկ մը լուծել եւ ծօնել գրասէր Բժշկապետի մը, որուն կարօտագին ողջունիւ կը մնայ միշտ երախտապարտ՝

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ԴՐԻԴՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ "ԳԱՄԱԳՏԱԿԱՆ" ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

Հայկական հին մատենագրութիւնն՝ իւր այլեւայլ ժամանակաշրջաններու համեմատ, զանազան շահագրգռական երեւոյթներ կը ներկայացնէ բանասէրներու: Անգիր ժամանակներն ունին իրենց երգերու ճեացորդները. հինգերորդ դարը մեր առջեւ կը հանէ իւր ոճի ճոխը, կատարեալ կազմակերպուած, ձեւընտիր լեզու մը, քերականօրէն անագիւտ, միօրինակեալ, բազմաձեւութեանը մէջ դիւրըմբռնելի, վերջապէս դասական լեզուէ մը պահանջուած կանոնաւորութեամբն ու միօրինակութեամբը, միակ հետեւելի լեզուն: Ունի միայն թերութիւն մը, որ իւրը չէ, այլ ժամանակի կարճութեանը: Թարգմանածոյ գպրութիւն մը ստեղծեց, շատ ցանցառ՝ ինքնուրոյն, իսկատիպ հայերէն երկեր ունեցաւ:

Թող ըսեն այլք ինչ որ ուզեն, բայց մեզի համար անլուծանելի հանգոյց մը, մանաւանդ թէ կնճիռ մըն է, թէ ինչպէս 406—450 կարճատեւ, կիսադարեան շրջանի մը մէջ՝ նորաստեղծ գրերով, նորակերտ հնչիւններով, նորոյց աշակերտութեամբ՝ այնպիսի ուղղաձեւ,

դասականութեան ամէն առաւելութիւններով օժտուած գրականութիւն մը կը հրամցուի, առանց նախընթաց փուլերէն անցած ըլլալու։ Եթէ անցած է, ո՞ր են վաւերական ապացոյցները. եթէ անցած չէ՝ իրաւունք ունինք անըմբռնելի առեղծուածի մը առջեւ գտնելու զմեզ. եւ այսպիսի գրական առեղծուածի մը լուծման շատ քիչ ուշադրութիւն նուիրուած է ցայժմ։ Գոնէ ազգայ գրականութեան պատմութեան մէջ՝ եզական երեւոյթ մըն է, "առանց գիր ճանչնալու յանկարծ հատորներ գրելու„ չափ հրաշալի...։

Արծաթի դարը՝ զոր կ'ըմբռնենք Զ—Ը դար եղած ժամանակամիջոցին մէջ, ունի իւր շահեկան կողմերը՝ լեզուակազմութեան տեսակէտով։ Բայց առ այժմ այս ալ դուրս կը ձնայ մեր քննութենէն։

Պղնձէ դարը՝ Ը—ԺԱ դարու գրականութիւնը, առաւելապէս կը շեշտուի՝ իբրեւ միջանկեալ դարերու յունական լեզուի ազդեցութեամբը կերպաւորուած հայերէն մը, որուն գլխաւոր ներկայացուցիչներէն մին՝ այս անգամ մեզի քննութեան նիւթ կը մատակարարէ, եւ է՝ Գէորգ Մաֆէոպրոս[1]։

Պիտի չսխալինք եթէ՝ "ծովածաւալ հմտութեամբ„ գիտնական հայ մը անուանենք զմա-

---

[1] Հայերէն լեզուի ժամանակին բաժանման համար համեմատեալ՝ ի մէջ այլոց, մեր "Ընդհանուր Լեզուաբանութեան Ներածութիւն„ Վիեննա, 1903, էջ 116—128. նոյնպէս մեր՝ "Ոսկեդարեան հայերէնի խնդիրը„ Վիեն. 1903։

գիստրոս, որ կը վկայէ իւր անձին համար, թէ կարդացած ու թարգմանած է իւր ձեռքն անցած ամէն գիրք, եւ իւր ծերութեան մէջ իսկ զբաղած է՝ հայ գրականութեան գանձը նորանոր գրութիւններով ճոխացնելու (Մագ. Թղթ. կոստ. էջ 66)։ Նոյնպէս պիտի չսխալինք՝ 7րդ դարու Անանիա Շիրակացւոյն նման "գիտնական„ անունը տալու Մագիստրոսին ալ, իբր իւր ժամանակին ամէնահմուտ եւ բանիբուն գրողներէն միոյն[1]։

Բայց Մագիստրոսի անձին եւ ուսման վրայ ուսումնասիրութիւն մը գրել չէ մեր նպատակը, այլ մեր խորհրդածութեանց նիւթ պիտի մատակարարէ Գր. Մագիստրոս ուրիշ տեսակէտով։ —

Պր. Կ. Կոստանեանց՝ մեր գրագէտ բարեկամը, մեծ ծառայութիւն մը մատոյց հայ գրականութեան՝ հրատարակելով անցեալ տարի՝ Գր. Մագիստրոսի ծանօթ նամակները։ 1869ին արդէն V. Langlois փափաք կը յայտնէր որ այս "կարեւոր նամակաց հաւաքածոն... տպագրուէր„ (տ. ուղ, էջ 60)։

Այս նամակներէն քանի մը հատը հրատարակուած էր Մսերեանի, Էմինի, "Հանդէս Ամսօրեայի„, "Բազմավէպի„, "Բանասէրի„,

---

1 Ահա թէ ինչպէս կ'որակէ զինքը Victor Langlois՝ նամակներէն դասելով զինքը. „Chacune de ses lettres renferme en effet des détails curieux sur les sujets les plus divers, et l'on ne saurait mieux qualifier notre auteur qu'en lui donnant le titre d'encyclopédiste„ Ext. Nr. 3, Journ. Asiat. 1869, էջ 3։

"Հանդէս Հայագիտութեան„ եւն միջոցաւ (տ. մանրամասն տեղեկութիւններ այս մասին պր. Կոստ. ի Հրատարակութեան մէջ, էջ 247—8)։ Բայց ամբողջական նամակներու՝ այսպէս ըսենք՝ Մոքէոպրոսական գէթ թղթոյը ահա կատարեց պր. Կ. Կոստանեանց։ Խօսուած է այս հրատարակութեան վրայ՝ ի մէջ այլոց "Հնդ. Ամսօրեայի„ 1910 (էջ 125—27) եւ "Բազմավէպի„ մէջ 1910, (էջ 314) եւ 1911 Յունուար, (էջ 45—48[1])։

---

1 Բայց կ'երեւայ թէ այս վերջին քննադատը ժամանակ ունեցած չէ՝ քիչ մը աւելի խորացափանց աչքով նայելու Մագիստրոսի վրայ, որովհետեւ իւր "ճաղրական շեշտովը„ շատ կը նուաստացնէ զՄագիստրոս. եւ պարզ "ցուցադրող„ այսինքն "ցուցամոլ„ մը ցոյց կու տայ զինքը։ Le style c'est l'homme եթէ ճշմարիտ է, պատճառ մը չունինք զՄագիստրոս "ցուցամոլ„ անուանելու։ Քաջ ուսեալ զինուորականի մը միտքը չէր կրնար տգէտ վարժապետի մը գրիչը գործածել։ Լեզուին խրթնութիւնն իսկ անոր բնութեան մէկ յայտարար նշանն է։ Թող Մագիստրոսի պէս 5 հեղինակ ունենայինք, եւ զինքը չհաւնողին կը պարգեւէինք ի փոխարէն 50 վարժապետներ։ Մենք կը հիանանք՝ — եւ մեզի հետ ցայժմ մեզմէ յառաջ գրողներ —, Մագիստրոսի մտքին վրայ, եւ քննադատ մը կ'ելլէ պարզապէս թ'ընամանել այսպիսի մատենագիր մը։ Մեր պաշտօնակիցին՝ կ'երեւայ շատ երիտասարդ խմբագիրը, անտեսած կը թուի իրմէ յառաջ գրողներու խօսքերը։ Ահա թէ՝ ի մէջ այլոց, ինչպէս կ'որակէ զՄագիստրոս՝ Ար. Լաստ. էջ 41—2։

"Գրիգոր որդի քաջին Վասակայ, ելեալ եւ գնայ առաջի թագաւորին. քանզի այր իմաստուն էր եւ խելամուտ յոյժ աստուածային գրոց, ՈՐՊԷՍ ԹԷ Ո'Չ ԱՑԻ ՈՔ... եւ մեծարեալ ի նմանէ առնու զպատիւ մագիստրոսութեան„ եւն։

Աւելցուր ասոր վրայ Ներսէս Շնորհալւոյ խօսքերը եւ Գր. Մագիստրոսի գիտնական — լուսանկարը՝ ամբողջ գծերով յերեւան կ'ելլէ։

Գր. Մագիստրոսի նամակներուն մէջ կան այնպիսիներ [մանաւանդ չափաբերական նամակներէն], որոնք յունաբանութեամբ գրուած են, եւ կան ոմանք, որոնք թէեւ յունարէն չեն, բայց հայերէն ալ չեն կրնար համարուիլ, գոնէ հայ բանասէրներու բոլոր գրաբարագիտութեամբն ու աշխարհաբարագիտութեամբն ամբողջովին չեն կրնար մեկնուիլ, այնչափ խրթին ու դժուարիմաց են[1]: Ասոնց մէջ գլխաւոր տեղը կը գրաւէ "գամաքպոական„ ըսուածն, որ Պր. կոստ.ի հրատարակութեան մէջ 2է (= 87րդ) է:

Այս չափաբերական նամակն՝ Պր. կոստ.ի եւ Էմինի հրատարակութեանց մէջ, ուղղուած է "Առ հեղգս յուսումն իմաստից„ (էջ 238[2]), իսկ Վիեն. Մատեն. 27րդ ձեռագրին մէջ, Պր.

"Ցոյժ իմաստուն եւ հանճարեղ եւ ներքին եւ արտաքին ուսմամբ ներակրթեալ վարժմամբ ի մանկական տիոց... եւ պատուեալ յինքնակալէն եւ ի մեծամեծաց պալատանն՝ ըստ արժանեաց քաջատոհմութեանն ԵՒ ԸՍՏ ՄԵԾՈՒՐԱՍՏ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՆ ԵՒ ՀԱՆՃԱՐՈՑՆ„ Տես Հ. Գար. Վ. Զարբհանէլեան "Հայկական Հին Դպրութիւն.„ 3 Տպ. ի Վենետիկ, էջ 575:

1 "Այս անձին [Մագիստրոսի] արդիւնքը պէտք է անմոռաց պահուի հայ մատենագրութեան մէջ, ոչ թէ իւր անիմանալի լեզուաւ գրած ոտանաւորներուն համար, այլ հայ մատենագրութեան մէջ իւր իրաւամբ աննման նամակներուն պատճառաւ„ Տես Ստ. Կալիսթ. ուսուցնասիրութիւն, Հ. Ց. Տաշեան, Վիեն. 1892, էջ 28:

2 Կը զարմանանք թէ Պր. կոստ. ինչպէս կրցած է էջ 305 ըսել թէ թղթի ճակատը գրեթէ ամէն տեղ "Առ հեղգս յուսումն իմաստից„ է նշանակուած: "Բանասէրն„ գոնէ աւեւած ըլլալու է: Մեզի ծանօթ 5 ընդօրինակներէն միայն 2ին մէջ այսպէս է:

Նորայրի՝ "Բանասէրի„ մէջ 1900ին հրատարակած ուսումնասիրութեալ բնագրին, նոյնպէս Անտանեան Հարց[1] ձեռագրին մէջ կը կրէ այս տիտղոսը. "Բան ընդառաջական, զոր առաջեալ է ՚ի ՚ի ընկերական Գրիգորէ Մագիստրոսէ պահանջոյ եւ առնոյ այս նամակը):

Ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի տեսանենք, այս նամակն ուղղուած է "Կիրակոս յոյն պզտիկ„ հասցէին (Մագ. կոստ. էջ 109, իսկ Ղիեն. ձեռ. էջ 128):

Ահա այս նամակն իբր "հանելուկ„ մը, իբր "անհասկանալի գրուած„ մը նկատուած տարիներէ ի վեր, բախտն ունեցաւ առարկայ դառնալու Պր. Նորայրի ուշադրութեան, որ՝ ինչպէս ինքը կը պատմէ, առաջին անգամ ինքն ալ քաշուած չէ "անիմանալի„ համարելու զայն՝ իրմէ յառաջ այս նիւթիս վրայօք գրողներուն հետ միաձայն (տ. "Բանասէր„ անդ). բայց յետոյ յաջողած է՝ այս նամակին մէկ մասին լուծումը գտնելու՝ նոյն իսկ Մագիստրոսի ձեռօք եղած:

Փութանք ըսել ուրեմն՝ ամբողջական չէ լուծումը:

---

1 Մեր խնդրանօք հաճած է ընդօրինակել յատկապէս այս առթիւ եւ ղրկել մեզի 1910ի վերջերը՝ Վ. Հ. Ի. Վ. Սրապեան, որուն հրապարակաւ մեր շնորհակալութիւնքը: Նոյնպէս առիթ ունեցանք համեմատելու Մխիթարեան՝ Մելքոնեան օրինակը, զոր յատկապէս՝ այս առթիւ, բերել տուինք Ամբրոսեան մատենադարանին երկրորդ տեսչին ազնուութեամբը:

"Գամագտականը„ կազմուած է ծայրա-
նուն = acrostiche էրկ- կտորներէ, որոնց
սկզբնատառերը կը կազմեն "Գ ր ի գ ո ր
Մ ա գ ի ս տ ր [ռ] ո ս„ բառերը[1]: Ամբողջը
15 անհաւասար տուներէ (հատուածիկներէ) կը
բաղկանայ: "Գրիգոր„ բաղկացեալ է 6 տու-
ներէ, զորոնք մեկնած է արդէն ինքն Մագիս-
տրոս, բայց այս մեկնութիւնն անծանօթ էր
Ճեացած ցայժմ՝ ինչպէս իրաւամբ կը դիտէ
Պր. Նորայր, բանասէրներէ, եւ ինքն՝ Պր. Նո-
րայր, առաջինն եղաւ որ այս մեկնութիւնը յե-
րեւան հանեց: Իսկ յաջորդ "Մագիստրոս„
ծայրանունը կապող 9 հատուածիկներուն հա-
մար՝ "անյայտ է դեռեւս, կ'ըսէ. Հնար է թէ
գտնուի եւ այն ի լաւագոյն ձեռագրի„ (Բանա-
սէր„ 120):

Պր. Կոստանեանց իւր հրատարակութենէն
օրինակ մը նուիրած ըլլալով եւ մեզի, սա-
կայն անգամ սկսանք կարդալ այս յետնադարեան
համարուած մատենագիրն ալ՝ բառաքաղ ընե-

---

1 Անճիշդ տեղեկութիւն մը կու տայ հոս V. Langlois: „Lettre en forme d'acrostiche que Grégoire écrivit sur les diverses syllabes! de son nom, Գրիգոր Մագիս-տրոս: [Մագիստրոս իւր անուան կազմիչ գոյերով սկսած է այս նամակը, բայց իւր անուան այլեայլ վանդերը բնաւ գործ չունին այս նամակին մէջ:] C'est une pièce complètement illisible et qu'il est impossible de traduire (կը հաւատանք!). Car elle roule entièrement sur des jeux de mots qui n'offrent aucun (հիմայ պիտի կարենանք ըսել offrent un!) sens raisonnable en français„. Mémoire sur la vie et les écrits du Prince G. M. [ext. d. J. As. գար յիշեցինք վերը] էջ 28:

լու Համար: Երբ այս "գամագտականին„ Հաստանք, նախընթաց քանի մը կարճ չափաբերականներու նման, "ձիձաղելի„ երեւցաւ մեզի եւ պարզապէս կարդալով անցանք՝ տեսակ մը ռամկական "թռչնոց լեզու„ Համարելով: Բայց Պր. Կոստանեանցի ծանօթութեանց մէջ նշանակուած գտնելով Պր. Նորայրի ըրած գիւտը, ինչպէս բնական է՝ հետաքրքրուեցանք. բացինք "Բանասէրը„ եւ վեր ի վերոյ Համեմատութիւն մը բաւական եղաւ Համոզուելու Համար թէ Պր. Նորայր Հանած էր Մագիստրոսի ձեռօք զԳրիգոր՝ խաւարէ ի լոյս աշխարհ, անծանօթ բեւեռագրութիւն մը լուծած էր: Քանի մը կէտերն ի բաց առնելով՝ զորոնք յետոյ պիտի տեսնենք, ընդունելի էին Պր. Նորայրի Համաոտ պատճառաբանութիւնները:

Բայց "Հնար է թէ գտնուի եւ այն ի լաւագոյն ձեռագրի„ խօսքը՝ զոր գրած է Պր. Նորայր, յայտնի կը ցուցնէին որ նամակին ՃՁացեալ 9 հատուածներն, անհասկանալի Հայերէն մը նկատուած ըլլալով՝ շատ ճարտարօրէն "անմեկնելի„ կը ստորոգուէին՝ նոյն իսկ Պր. Նորայրի կողմանէ, եւ կը յետաձգուէր ասոնց մեկնութիւնը — ad calendas graecas. Մենք չուզեցինք այս "լաւագոյն ձեռագրի„ գիւտին սպասել. ուզեցինք մեր Հայերէնի ունեցած փանաքի ծանօթութեամբ ոտնարձակ ըլլալ այս խուսացեալ խրթնացեալ թփուտքի մէջ. թափանցել ուզեցինք Մագիստրոսի մտացը՝ եթէ ոչ ամբողջովին եւ ըստ ամենայն մասանց, գոնէ

մանակի եւ իբր փորձ, մեր քննութեան իբր մանրացոյց առնելով մեր ձեռքը՝ նոյն իսկ Մագիստրոսի «ճն ու բառամթերքը: Պր. Նորայրի նախագիւտ յայտնութիւնն այս նամակին առաջին մասին լուծմանը, գրգռեց մեր ճաշակը՝ գոնէ էրէրուէին գոհ ըլլալու պատիւը մեզի սեպհականելու: Ցաջողեցա՞նք: — —

Ու այս գլխաւորաբար 3 շարժառիթ ունեցանք:

Նախ: Պր. Կոստ.ի էջ 283 մէկ խօսքը. "2ե, 2զ եւ 2է (մեր քննութեան առած 87րդը) թղթերը յատկապէս նշանակութիւն ունին Հայոց լեզուի բառարանի համար, նոքա իրենց մէջ պարունակում են հնացած եւ վաղուց գործածութեան մէջ չեղած բառեր, որոնք պահպանել ըն: " Անհաւասիկ այս ընտրելի բառերէն գոնէ քանի մը հատը լուսաւորելու համար՝ ամբողջացնել ուզեցինք — այդ ինչն "գամագտական" նամակին լուծումը: Եւ իրօք պիտի տեսանեն՝ այսպիսի նիւթերով շահագրգռուող բանասէրք՝ մեր մանրախոյզ խուզարկութեանց մէջ, թէ՝ շատ մը բառեր լսուածքեան, շատերուն էրէրնէան յետ որուշուեցաւ, շատերուն ինչպէն ուղղուեցաւ: Եւ որպէս զի անսայթաք ընթանանք մեր քննութեան մէջ՝ չքաշուեցանք հոն, ուր նոյն իսկ մեզի տարակուսելի կ'երեւային մեր մեկնութիւնները, հարցական նշանով մը՝ համագուշ նից ճաշակն — արձնցնելու: Փութանք ըսելու. քանի մը հարցականներու (7—8) օգնութեամբ

ջրէՔէ ա՞ՔուլՁապէս լա՜ձա՜աձ կէնան Հա՞մարե՜է
9 Հաթո՜աձՆէրէն ա՞լ՝ էՔէ 40 թո՞ւլ։

Ընկերոլոլ։ Գէ՜թ մ՚ընել յաջողեցաւ մեզի. եւ այս — գրական գիւտը տեղ մը յիշատակուած չէ ցարդ. այս գիւտն է՝ Մ՜ջէ՜թրո՜ հէթէ՜աձ է յոյն կատակերգակ Ար՛է՜թո՜ֆ՜ան է՜ի[1] գրուքեանց, եւ զոր՝ այս "գամագտական„ ին մէջ յան՜ա՜նէ կը յիշատակէ։ Բայց երբ "Հետեւած„ է կ՚ըսենք, չենք իմանար թէ ամբողջապէս օրինակած է այս "գամագտականը„ Արիստոփանէսէն (որուն ծանօթ է ինքը նոյն իսկ նո՜նո՜է գլուքէն էջ 62), այլ գրելու կերպը, զատելը բառեր շեղջակուտելը, բառերու "երկդիմի„ նշանակութիւնները, գրութեան դարձուածքներն եւն կը ձեւէ Արիստոփանէսին կաղապարին վրայ։ Ստոյգ է, Մագիստրոս չունի այս յոյն կատակերգակին գրչէն ելած 1, 2 նոյն իսկ 3 (կարճ) տողէէ բաղկացեալ երկայն բառեր, որոնք ամբողջ նախադասութիւններ կը պարունակեն, բայց ունի այս կատակերգակին բառախաղերը։

Երկու փոքրիկ նմոյշներ կրնան գաղափար մը տալ. ազատ կը թարգմանենք Արիստոփանէսի "Հաւեր„ կատակերգութենէն (Ա. Արար. 6դ տեսիլ).

---

1 Յունարէն՝ Ἀριστοφάνης, Քրիստոսէ յառաջ 450ին ծնած ամէնէն երեւելի յոյն կատակերգակը։ Մեզի հասած կատակերգութիւնները կարդալու է մարդ՝ սրամտութիւն, երփնածանք, բառախաղ, բառակոյտ, կանգնաչափ երկայն բառեր կերտելու արուեստը տորմելու համար։

“Օ՜ն ի մարտ, փո՛թթ, կտո՛ւցն ի գործ, մի տա-
տամսիր,
Ցտէ՛, կռուէ՛, կտցէ՛, կեղէ՛, զարկ խեցին նախ
երկուքի։„

Ահ հիշեցներ Մագիստրոսի՝ “ծրգեալ, ծեքեալ, անհոյծ ոգեալ, յառեալ„ը. կամ... “խանրեալ, մանրեալ, յարագինեալ, իսկոյն յա-հրեալ„ (էջ 237) բառակոյտը։

Բայց Կիրակոսի եւ Մագիստրոսի մլցուԹիւնն աւելի լաւ կը պատկերացնէ Արիստոփա-նէսի “Գորտեր„ կատակերգուԹեան Դ. Արար. Հդ տեսիլը, ուր Եւրիպիդէս եւ Էսկիւղոս (մենք պիտի ըսէինք՝ Կիրակոս եւ Մագիստրոս)՝ բա-նաստեղծուԹեան մրցանակն իրարմէ յափշտա-կել կը ճգնին՝ Դիոնիսիոսի առջեւ. այս դար-քնուած երկարաձիգ “բառերու — ամպրոպայոյզ-քին„ առջեւ աշակերտ կը ճնայ դեռ Մագիս-տրոս։

Ի՛րսէ Եւրիպիդէս (Էսկիւղոսի համար).

“Ես զինքը լաւ ճանչնամ, արդէն Թափանցած
իւր նեըքնոյն,
գազանաստեղծիչ մըն է, հպարտաբան դուն չ
մը,
Թերան մ՚ունի՝ սանձէ, կոպանէ, փականքէ Թա-
փուր,
Հսկայ շաղփաղփ մը, ամբարտաւանաճառախօս-
քաշ՚...

Էսկիւղոս (Եւրիպիդէսի համար).

Ստուգիւ, այլ ազարակագիցուհւոյն[1] որդի դու,
դուն կը ժտիս ինձի դէմ, դուն աման շաղփաղ-
փուքեանց,
դուն մոլորեալ, դուն խրճիթաբնակ,
Արդ տուժես պիտի ծաղրանքներդ„ եւն:

Ասելցուր ասոնց վրայ (ինչպէս վերն ըսինք) 1, 2, 3 եւն տողերով երկայն բառախողբացանկը եւ կը գտնես Մագիստրոսի վարպետը...:

Մագիստրոսի բառերն ու ոճերը քննած ատեն պիտի անդրադառնանք Հարեւանցի ինչ՝ Արիստոփանէսի այն դարձուածքներուն վրայ, որոնցմէ ներշնչուած է Մագիստրոս:

Մենք բնաւ չենք զարմանար այս նմանութեանց վրայ: Ցունական ուսմամբ սնեալ Մագիստրոս, "Անյաղթեանց„ յունատիպ լեզուի — դարբնողներուն մէջ՝ քաջ պարագլուխներէն մին կը ներկայանայ: Երբեմն յունական թարգմանութեանցը մէջ այնպէս բառացի կառչած է իմաստին, որ առանց յունարէնի՝ հայերէն գրածն հասկնալ գրեթէ անհնարին է: Այս կարգէն կրնայ հաւաքուիլ "Պղատոնի իւնաստասիրի Տրամախոսութիւնք, Եւթիփրոն, Պաշտպանութիւն Սոկրատայ եւ Տիմէոս„ (վենետ. 1877, հրտրկչ. Հ. Ա. Սուքրեան, էջ 1—174). "Պղատոնի տրամախոսութիւնք յատուգս օրինաց եւ Մինոս„ (վենետ. 1890, հրտրկչ. Հ. Գ. Զարբհանէլեան,

---

1 Ակնարկութիւն Եւրիպիդէսի մօրը, որ բանջարավաճառուհի մըն էր:

էջ 1—477)։ Ասիկա դիւրահաս հայերէնով մը գրուած են "Տաղասացութիւնք Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլաւունւոյ., (Վենետ. 1868, էջ 1—94 (էջ 95—99 խրթին)։ Նոյնպէս "Տրագիւտ պատառիկ ի գլոց տասերից երկրաչափութեան Եւկլիդեայ„ ("Բզմվպ.„ 1884, էջ 30—34)։

"Գամագտական„ նամակն է հագներգութիւն (հագն. = կատակերգութիւն Առիստ. Գրիչ, էջ 1), բայց Մագիստրոսի չափերով, որոնց մէնք՝ կը խոստովանինք, չկրցանք առ այժմ խելք հասցնել. շատ ալ չզբաղեցանք այս խընդրով, որովհետեւ անհրաժեշտ կարեւորութիւն մը չունի նամակին մեկնութեան համար։ Ատկին անդին կարելի եղաւ "մեծավերջեան վեցաչափը„ նկատել, բայց որոշակի հատու վճիռ տալէ կը վախնանք։ Եթէ մեր քննելի առաջին հատածն իսկ քննութեան առնունք, մեր ըսած չափն կերպով մը յերեւան կու գայ, բաց ի 1—2 տողերէ. այսպէս.

Մա՞տիր գո՞ւ ա՞ռ
մակագրո՞ւթիւնս անսո՞ւմ շա՞կան
մի՞տ[ը՞]լով մա՞գոյն
ե՞ւ զմա՞կ անկեա՞լ բ՞ըջ ա՞ռ մա՞րզ
ցո՞րում յո՞ւզում յա՞րաջ հո՞ւն...

Նկատելի են "մակագրութիւն, անմոռաչական, միտելով, յարարհուն„ բառերու չափերը։ Որոշակի եւ վճռաբար այն ատեն կարելի է խօսիլ, երբ վերջնականապէս վերականգնենք

բնագիրն եւ այս տեսակէտով քննենք. առ այժմ "ընդ խաւար խարխափել" պիտի ըլլար։ Տաղաչափութեանմէջ հմտագոյներու աստիճ բացուի թերեւս այն ատեն՝ Մագիստրոսի բոլոր տաղաչափութիւններն ալ յաջողապէս մեկնելու։

Ինքը՝ Մագիստրոս, քաջ տաղասաց, տաղաչափ, բայց իւր տաղաչափութեան վարդապետութեան մէջ իսկ՝ խրթնաբան։ Էջ 31—33 ունի ոտանաւոր մը որ կրնայ մեկնուիլ 8 կամ 16 ոտքով, նթէ երբեմն առաջին բառին վերջին վանկն երկարելով իբր չորս ոտք նկատենք (այս ըսել կ'ուզէ "շարամանեալ ամանակօք էկ-ւ-ցէ-լ" աստուածամբը)։

"Ողնափայտ սա քսիւսութերեայ,
Նոր նաւելոց ի բարութեան։
Սա ներկեալ երկորակեան,
կարմրակերտիւ լուսափայլեան։"

Բայց յանգաւոր է այս ոտանաւորը, ուրեմն չենք կրնար չափական նկատել։ Արդ տեսնք թէ ինչ վարդապետութիւններ կ'ընէ Մագիստրոս... "Քանզի ոյնք քաջաց է եւ բերէ քաջալորակս այս զկնի բազմամանակացն աւարտեալ մեծավերջութեամբ, վեց անկեամբք յանկատարեալ քառիւք ձայնաւորօք՝ ոյիւ, էիւ, եւիւ, ոյքիւ[1]. իսկ երկու բաղաձայնիւք՝ նոյիւ, նոյիւ եւ յօդատրեալ է նոյիւ եւ բախեցեալ

---

1 Ըստ Վիեննայ. ձեռագրի. իսկ Պր. Կոստանեանց ունի "ոյքիւ, էոյիւ," այս փոփոխութեան կարեւորութիւնը քիչ մը ետքը կը տեսնենք։

ընչիւ, բաղառուածեամբ [վիճն.՝ ֆալառուածեամբ] եդիւ, ուչքիւ եւ վարատմամբ ուչիւ, ընդունիւ, միոյ երկամանակաւ եւ միոյ սրղիւ եւ երկուց ձայնորդաց„ (էջ 33)։ Թերեւս ընթերցողն ալ առաջին տեսութեամբ՝ այս խառնաձայն բառակոյտէն բան մը հասկցած չէ, ճիշդ ըսէ՛ պէս, բայց ուշադիր քննութեամբ կը մեկնուի այսպէս. օրինակ առնուանք մեր յառաջ բերած երկու տողերը. "Մեր ոտանաւորը՝ ըսել կ'ուզէ Մագիստրոս, քաջերու կորովութիւն [ունք] է, եւ շատ մը ամանակներէն ետքը մեծավերջութեամբ քաջ կ'ոլորի, վեց անկեամբք = վեց տողերով, վերջացած չորս ձայնաւորներով (օրինակ առնուանք՝ բարութեան բառը) ուչիւ, ընդունիւ, եդիւ, ուչքիւ (= բարու-թէաւն). իսկ երկու բաղաձայններով, ընչիւ եւ նչիւ (= բարուընեան). յօդաւորեալ [= վերջացած] է նչիւ (= բարութեան) եւ բախեցեալ (= կրթնած կամ սկսած) ընչիւ (= բարուընեան], բաղառուածեամբ՝ [փաղառուածեամբ, զոր կը մեկնէ Արիստակ. գրիչ = շրջառութիւն, պատառութիւն] եդիւ եւ ուչքիւ (այսինքն՝ ր եւ ն՝ իրենց մէջ կ'առնուն են ու ը (= բարու-թէաւն), եւ վարատմամբ [= դուրս ձգելով] ուչիւ, ընդունիւ (= բարու-թեան), մէկ երկամանակով (= բարու-թէաւն) եւ մէկ սղմամբ (= բարու-թեան = միայն ընդունին ձայնը սղելով) եւ երկու երկբառներով (= բարու-թէաւն)։„

Մեր գիտցած տաղաչափութեան մէջ այսպիսի՝ գրեթէ եւ տառերու նուրբ հաշիւներ

չկան, բայց ինչո՞ւ Մագիստրոս անուանուեր է Մեր Գրիգորը...: Կ'երեւայ թէ ոչ-ճշդութեան (ըստ վիճեն. ձեռագրի, իսկ Պր. կոստ. տպած է էջ 33 "Էճմիածին,,) բանաստեղծներ շատ սիրահար էին այսպիսի ճղճիմութեանց, եւ նկատելի է՝ Գրիգոր Մագիստրոս այս ալ գիտէ:

Եթէ այսչափ խօսեցանք Հարեւանցի՝ Գր. Մագիստրոսի տաղաչափութեան վրայ, պատճառն այն է որ մեր քննելի նամակը տաղաչափական գրուածք մըն է: Մեր միտքը չէր գՄագիստրոս նկատել իբրեւ տաղաչափ, ապա թէ ոչ պիտի ստիպուէինք երկարաբանել այս քաջ վարպետին վրայ՝ իբր բնապատում, իբր աստեղագէտ, իբր բժիշկ, իբր զինուորական, իբր փիլիսոփայ, իբր աստուածաբան, եւ ի վեր քան զամենայն՝ իբր աստուածապաշտ ազգասէր ալ:

Ընդարձակ շարժառիթն է այն պարագան, որ ուզեցինք խաւարին մթութենէ ի լոյս հանել երկու ձեռագիր բառագիրքեր, որոնցմէ մէյ մէկ օրինակ ունինք մեր մատենադարանին մէջ: Առաջինն է ընտրելագոյնը (մեր մատենադ. թիւ 337, 8ուցակ, Հ. Ց. Տաշեան) "զոր արարեալ է մեծ վարպետին Վարդանայ ի խնդրոյ թագաւորին Հայոց Հեթմոյ (էջ 5). ունի 3 մաս, առաջինը՝ քերականութիւն, երկրորդը կը մեկնէ՝ Արիստակ. Գրչի բառահաւաքոյթը "յօրէն(ս) եւ ի մարգարէս եւ ի նոր կտակարանս թարգմանեալ եւ մեկնեալ յեբրայեցւոցն ի յոյնս: Եւ ի յունէն ի հայ եւ կարգաւ„ (էջ 137). երրորդը, ընդարձակագ ոյնը, "Այս բառք քերթողականք,

ման չափոյ Հոմերական տաղից։ Վասն զի քերթողական արհեստք չափաբերական են եւ չափով վարին,, (էջ 159)։

Իսկ երկրորդն է թիւ 41 ձեռագիրն[1], որ բառական ընդօրինակութիւն մըն է տպագիր օրինակէ մը։ Համեմատութեամբ առաջնոյն (Վարդանայ), շատ սխալագիր է, թէպէտ քիչ մ'աւելի ընդարձակ, նոյն իսկ տպագիրը շատ ետ կը ճնայ կարելոր ընթերցուածներ կողմանէ Վարդանայ բառագրքէն։

Ընդհանրապէս զՄատիստրոս հասկնալու համար այս բառագրքերն գոյնչափ են։ թէ՛ Հայկազեան բառագիրքն եւ թէ՛ Ստ. Ալշքա եւ թէ՛ Պր. Նորայր գործածած են այս բառագիրքերն — մին՝ մէկ հատը միայն, իսկ ոմանք երկուքն ալ։ Պր. Նորայր իւր մեկնած 77 բառե-

---

1 "Ցուցակի,, հեղինակն՝ Հ. Ց. Տաշեան, այս ձեռագրին վրայ խօսած տեղն կը համեմատէ զայն 1728ին ի Կ. Պոլիս տպուած Երեմիա Վ. ի բառագրքին հետ եւ գրչութեան ժամանակին նկատմամբ՝ կը գժուարի մեկնութիւն մը գտնել։ Եւ սակայն շատ դիւրին է մեկնութիւնը։ Մեր ունեցած ձեռագիրն օրինակուած չէ 1728ի տպագրութեան վրայէն, այլ 1698ին "Ի Ցալիկօռնայ քաղաքի,, եղած տպագրութեան վրայէն։ Համեմատեցինք անձամբ, բառ առ բառ նոյն է։ Հետաքրքրական է ճակատը. "Բառ գիրք Հայոց արարեալ ի Սուրբ Էջմիածին Երեմիայ Վարդապետէ։ Եւ ես Սարգիս Եպիսկոպոս աշխատասիրեալ, եւ զբառս աստուածաշունչ գրոցն ընդ սմա միաւորեալ. Որ եւ ընթերցողացն Աստուածաշունչ գրոց բաւական է լինով. տպագրեցաւ ի Հայրապետութեանն Տեառն Նահապետի Կաթուղիկոսի ամենից Հայոց։ Ի Ցալիկօռնայ քաղաքի։ Ի թվականութեան Հայոց ռճվե, յունիս ժ. եւ ի թվին Փրկչին 1698. յունիսի ժ։,,*

Ա II 33836

րուն դժուարագոյնները 44—55 հատ, ըստ մասին գտած է "Ցաղթող" նամակի մեկնութեան մէջ, եւ ըստ մասին այս բառագրոց մէջ, բայց որչափ կրցանք գուշակել, ո՛չ ուղղակի, այլ հայկաբեանի միջնորդութեամբ: Եւ բնականն ալ այս էր արդէն: Սակայն "դոյչ ինչ օժանդակեալ ի քերթողական բառից Արիս. Գրչի" ("Բանասէր" 124) աստութենէն կը վախնանք թէ այս բառագրոց կարեւորութիւնը նսեմանայ: Ընդհակառակն, մենք չենք քաշուիր ըսելու թէ՝ մանաւանդ "գամագտական" ին երկրորդ մեր քննելի մասին համար՝ շատ մե՛ծ կարեւորութիւն ունին այս բառագիրքերը: Պիտի ըսէինք նոյնիսկ աւելին. եթէ պակսէին այս բառագիրքերն, ստուգիւ անմեկնելի պիտի մնային "գամագտական" ին շատ մը բառերը: — Վկայութեան կոչած ատեն առաջինը պիտի համառօտագրենք ԱԳր. = Արիստակէս Գրիչ. իսկ երկրորդը՝ ձեռագիր կամ տպագիր (1698 ինը) պիտի նշակենք՝ Երմ. = Երեմիա Վարդապետ:

Նոյնպէս հոս դիտել կու տանք որ Պր. Նորայր ըսած ատեն պէտք է հասկնալ "Բանասէր" ի 1900 թուին մէջ տպած ուսումնասիրութիւնը, պիտի համառօտենք՝ Նր = Նորայր ի "Բանասիրի": Պր. Կ. Կոստանեանցի հրատարակութիւնը պիտի նշանակենք Մկս = Մագիստրոս՝ Կոստանեանցի հրատարակութիւն. Էմ. = Էմինեան. Անտ. = Անտոնեան Հարց ձեռագրի ընդօրինակութիւնը. Վեն. = Վենետկան Մխիթարեանց մատենադարանի թիւ 27 Մա-

գիստրոսի ձեռագիրը: ՍՒ. = Սեբիան Ռոշքայի ընդարձակ ձեռագիր բառագիրքը, մեր մատեն. թիւ 6. ՀԲռ. = Հայկազեան բառագիրքն երկհատոր: Ի մատենագրութենէ ջնջուած յատուկ բերուած օրինակները մեր անձնական հաւաքածոյքէն են, թէպէտ գտնուին անոնք երբեմն ՀԲռ.ի մէջ ալ. իսկ ուր որ իջատմար չենք նշանակեր՝ նշան է թէ ՀԲռ.ի դիմած ենք: — —

Գրիգոր Մագիստրոսի այս նամակին լուծմանը չմխրճած, ներուի մեզի դիտողութիւն մը: Որչափ կարեւոր ծառայութիւն մատոյց Հայ դպրութեան՝ Պր. Կոստանեանց այս իւր հրատարակութեամբը, այնչափ ալ իւր վրայ կը ծանրանայ պարտք մը՝ իւր հրատարակած բնագիրը լաւ մը սրբագրութեան ենթարկելու, նշանակելով ձեռագրաց նոյն իսկ մանր տարբերութիւնները: Շատ բան կայ ճշդելու, թէ՛ հասարակ բառեր, թէ՛ յատուկ անուններ, թէ՛ ամբողջ դարձուածքներ: Իւր գրքին կցած ծանօթութիւններով քանի մը հատն ուղղագրած է, բայց հարիւրապատիկը կը մնայ դեռ սրբագրութեան կարօտ: Թէ մեր քննութիւնները ալ պիտի դիւրացնե՞ն այս սրբագրութիւնը...:

Բացուած է մեր աչքեւ այլ եւս ճամբան՝ Մագիստրոսի "գամագտականը„ ձեռք առնելու: Անհաւասիկ ուրեմն աւելի մօտը, զոր բառ առ բառ յատուկ կը բերենք "Բանասէր„ թերթէն, միայն գրութեան կերպը կը փոխենք մեր ընտրած մեթոդին համեմատ, այսինքն աւելի պոպը

կը ներկայացնէ Մագիստրոսի բնագիրը, իսկ անոր տակը՝ իր էջէրէդ տուչ, կը գրենք նոյն Մագիստրոսի մեկնութիւնը: Թուերով ցոյց տա- լու համար յառաջ կը բերենք բառերու նշանակու- թեանց մեկնութիւնը, զորոնք տուած է Պր. Նո- րայր: Ամբողջական լուծման համար հարկ ան- հրաժեշտ է այս յառաջբերութիւնը. այս մասն ամբողջ մանրամասն ուսումնասիրել ուզողը կը ղրկենք "Բանասէր,,ի նոյն թուին:

Հան իւնաստասիրական զոր ասացեալ է
մեծի փիլիսոփային՝ Գրիգորի Մագի-
ստրոսի Պահլաւունւոյ յիւր անուն (նմկ. ՀԷ. Մկս. էջ 237:)
Համեմատել մեկնութիւնը՝ Ան Կիրակոս յոյն
դպիր (նմկ. ԽԷ. Մկս. էջ 109):

1.

Գամնագոսական գեղազանամ[1] շոնացեալ[2]
Յաղթող վայելչական
քեզ յայդմ պատահեալ —* տոսի[3],
**էչ յոյս պատահել [մարտուցեալ]

տարակոյս տատանական տրոհել[4] զտար-
պարհաւորեալ պատանէս — զ[քաղաղ]

---

* Երբեմն բնագրին կամ մեկնութեան մէջ տեսնուած գծերը նշան են թէ կամ առաջնոյն կամ վերջնոյն մէջ համապատասխան բառը կը պակսի:

** Համաձայնցնելու համար կարգը փոխեցինք. պիտի ըլլար՝ "պատահեալ քեզ [մարտուցեալ] յայսմ գծի:

քեղունն կասկածանս՝ տորքանելով[5] *սեւե-*
ռագոյն[6] *իմն ածեալ, — — լպրծական*
— ի ոչ ածեալ, [ըստ ինքն ոչ] լուծուք՝
փայլառութեան[7] *— անկատու-*
[առ հասարակ ի ոչ-] ոփոխ
ցանկան վազից աւրիշդուցք [= անսիթեցք?]
ընկն փնուցից առուղք։

1. *Գեղազանամ* ձեւը պէտք է պահել. ա. որովհետեւ "գեղանամ„ հոս անիմաստ է, եւ նբի իբր ապացոյց բերած "Մրգուզի„ հատուածին մէջ *գեղազանամ* ունի թէ՛ Մկս. էջ 236, եւ թէ՛ "Տաղաչափութիւնք„ (պեննես. էջ 96.). բ. բաց ի այս խնդրական տեղերէն այլուր չի հիշուիր այսպիսի բառ մը. գ. թէ՛ հնդ. (որ չի գիտեր "գեղանամ„ բառը, բայց շատ առուծիներով կը հիշէ "գեղազանամ,ը) եւ թէ՛ ևգր. (էջ 174ա) եւ թէ՛ երմ. (էջ 63) կը հիշեն *գեղազան* = վայելուչ. եւ դ. հոյս վանկով "գեղազանամ„ հաւեմատ է՝ 2րդ, 3րդ, 5րդ տուներու երկրորդ բառին չափին։

2. *Շոհանամ* = ճեմիմ. ճիշդ է, բայց ճիշդ չէ ապացոյցներէն մէկը, իբր թէ *քերթողական բառք միայն Շոհել* = ընտրել նշանակու-

թեամբ կը յիշատակեն. Երմ. կը յիշատակէ
բաց ի չոհել = ընտրել՝ նաեւ "շոհեցեալ
= յաղթեալ. շոհանալ = ճոխճոխանալ,
ճոխանալ": Ուրդէն գիտենք որ յաղթողին ձե-
մելը՝ մեր հասարակ ձեմել = քայլելը չէ:

3. *Տատ* = գիծ. բայց աւելցնելու ենք (եւ այս չէ մեկնուած) որ երկուքն ալ նամակ, նուագ կը նշանակեն:

4. *Տրոհել* = *որոշել, զատուցանել*, կը յիշուի իբր "որոշել" Երմ.ի մէջ.

5. *Տոքթանական* = *վարդապետական* նշանակութիւնը կը գտնենք Մկս. էջ 5 "տակս տոքթանականին Տրդռնեայ ասելով", նոյնպէս էջ 134. "տիրապէս տրամադրութեան տոքթանականէ ի քէն տոպեալ:" Ուրդէն մտադիր եղած է ասոնց ՆԲ.

6. *Սեւեռագոյն* = *Պնդագոյնս, հաստատագոյն*:

7. *Փայտութիւն* = *Ոնոտութիւն*:

8. *Անընթացք* = *Անուղի*: Ձեռագրաց "անսիթեցք" ձեռքն գրչութիւնը ուղիղ չենք համարիր, եւ "սիթեցք" իբր "ճամբայ, ուղի" կրահուած բառին հետ ջնջելը լաւագոյն կը կարծենք, ա. *անստութեցք* = *անբնութացք* բառերու շատնմանութեան համար է. նշանակութեան ճշգրիտ համաձայնութեան պատճառաւ, եւ է. ոչ յունարէնի եւ ոչ պարսկերէնի մէջ՝ նման հնչմամբ "ուղի" նշանակութեամբ բառին գոյութեան վկայութիւն

չգտնելով, լաւագոյն կը համարինք՝ փոխա-
նակ հարցական մ'աւելցնելու՝ անգոյ բառը
ջնջել։

2.

Հաքովական[1] աշխատութեամբ փարագրա-
ՀՈՔՈՎԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ՓԱՐԱԳՐԱ-

կան պուետեսալ տարակացուցանեմ, զի
ԿԱՆ ՊՈՒԵՏԵՍԱԼ ՏԱՐԱԿԱՑՈՒՑԱՆԵՄ, ԶԻ

տարփացիս տարտախտի. քանզի չտրա-
ՏԱՐՓԱՑԻՍ ՏԱՐՏԱԽՏԻ. ՔԱՆԶԻ ՉՏՐԱ-

մաքանչ[2] իմ տախտակ տոգոլել[3]
ՄԱՔԱՆՉ ԻՄ ՏԱԽՏԱԿ ՏՈԳՈԼԵԼ

ախորժ խուզմանն — անխոհի, քանզի
ԱԽՈՐԺ ԽՈՒԶՄԱՆՆ — ԱՆԽՈՀԻ, ՔԱՆԶԻ

կոպանեալ[4] ծղհնի[5]։
ԿՈՊԱՆԵԱԼ ԾՂՀՆԻ։

1. *Հաքով = զօրաւոր, յաքսացեալ = զօ-*
րացեալ։
2. *Ըստ իմաստին աւելցուցած է նբ. ջն, եւ*
պէտք է պահել։ Դիտել կու տանք հոս,
որ գ.ր. Մագխտրոսի գրուածքներուն մէջ՝
հայցականը փոխանակ ուղղականի, սովորա-
կան երեւոյթ մըն է։

3. *Տոգորել = զանճել:* պէտք է ընդել –ո–էէել ձեւը որ կայ եւ վ.ին.ի մէջ, միւս ձեռագիր ու տպագիրներն ունին *տոգորել*, որուն գանչէլ, "մթերել" նշանակութիւնը շատ գժուարին չէ գուշակել: Եւ պէտք է կերպով մը հո՛յն "տոգորել" ննթադրել հոս. տես պատճառը (10 հատ. 4 թիւ):

4. "*Կոպանեալ*" բառին համար պր. Նորայր "Ոսկեդարու" բառ է կ'ըսէ: Մեր գիտցած ոսկեդարը՝ այսպիսի "կոպան"ներէ, "կոպար"ներէ ազատ է: Վեցօր.ի մէջ էջ 66, տեսնուած "կոպնեալ" ձեւը (որ Ընտան. Հայոց ձեռագրին մէջ *կոպանեալ* է) եթէ յետին գրչաց ներմուծում չէ, պէտք է կարդալ "կապեալ", ինչպէս իմաստն ալ կը պահանջէ. "կցորդեալ կապեալ կան առ միասակաս:"

5. *Ծխողնի = շրջի՝* շատ տարակուսելի ձեւի մը փոխարէն պէտք է երմ.ի "*ծղխնիլ = շրջապատիլ*" ձեւն ընդունիլ: Այս ձեռագրաց ծխողնի վրիպակ ձեւն յառաջ եկած կ'երեւայ էի եւ ղի տեղափոխուելէն:

Յ.

Իսկապէս *իրաժել* *եւ* *իրողնաբար*
Տէր–պէս– էր–ժել է– [2][ըր–ր էէին]

Ժտել՝ *ժամարումնակ զօշուտ, զի*
[1][է ժէրէ–յ հ–ն–ն–ղէ–] [2][ղէր–է] [1][ն–ղ է–էէ], ղէ

զևղչեալ զեւտեղի. եւ ապու եկն քեզ
[illegible]

եկեսիկէն, սակայն ոչ եւտեկնեացիս.
[illegible]

հարպազաւո սլուխսոնդ եղբեմն մեզ պա-
[illegible]

տասխանատուութիւնը կ'իյնայ Մա-

գիստրոսին: Առաջին տողին չորրորդ բառէն սկսեալ թուանիշերով ետեւյառաջ գրուած բառերն՝ համապատասխան բառերը մեկնելու համար շրջուեցան. ապա թէ ոչ նամակին մէջ այս է կարգը. "ի վերայ հասանել ըստ իրին ոչ կարէ յիրաւի:" Համեմատէ "ժտել" բառին այս նշանակութեան համար այս նամակին 8 հատուածը, թիւ 9:

4.

Գոգրումական գոեհաւրէն, ըստ որում
[illegible]

ոգէ Հոմերոս, ի գէմաւն[1] ճեմարտանի
ոե Հոմերոս, է — պոճոբէն

ճիղճելով ծոխաոոցեալ ճաճանչաւէտ.
ծիղքելով վայելչաբոանեալ նբբոգոյն բոանէ.

այլ մեզ մասկան իմիտասկանն մուն,
այլ մեղ յայտնի նորոյն բոան,

եւ քեզ մասիս: — — — —
է- էեղ անյայտական [է- հոբձիս է- անեբեւակ][2]:

1. *Գեմաւն (= գեմօն) = ի միջոց, կ'ըսէ տարակուսանօք: Պիտի առաջարկէինք մենք այս բառին՝ իբրեւ նշանակութիւն՝ "լի" լայեալ, եթէ անպատճառ պահել կ'ուզենք գէմօն անծանօթ բառը: Բայց լաւագոյն կը համարինք կարդալ գէմոն յն. ծῆμος բառէն "ժողովուրդ, բազմութիւն,, եւ այն ատեն կը մեկնուի իբրեւ "ի բազմաց ժողովի,, կամ "առաջի բազմութեան ի ճեմարանի:,,*

2. *Համեմատութիւնը պահելու համար ստիպուեցանք շարքը փոխել. "կարծիս եւ աներեւակ,, բառերը գրուած են Մագիստրոսի մեկնողական նամակին մէջ՝ "անյայտական,, բառէն ետքը, որով կարգը կ'ըլլայ "եւ քեզ անյայտական եւ կարծիս եւ աներեւակ նորայն բանք:,,*

5.

Ոյնք ըստանձնեալ [եւ] ողջախոհ իմ[1]
Զօր-ըի-ն էս է- — —

ուղիագունեալ[2]*, պատ առեցեալ*[3] *յե-*
լոյս էրէ-է-ալ, օգն-ըի-ն ընկ-լե-լ է

լոռէն՝ զատաւտաղութեան քոյ սթափումն
Հոգ-ոյն՝ ջոփ-ըե-ան է քոյ ձ-ձկ-յը

ցնցուղից փաղպիսկան:
ան-ուրջէ-ցէց հ-լակ-լ:

1. ՆՒ.ի տուած մեկնութիւնը լուսաւոր չէ: Մեկնիչ նամակէն՝ որ կ'ըսէ "իմ զօրութիւնս եւ լոյս երեւելով," շատ դիւրին է հասկնալ առաջին տողին համապատասխան բառերն. "ոյնք ըստանձնեալ" այսինքն "վրան գտնուած = ուրեմն "է" զօրութիւնս եւ "լուսամտութիւնս" = ողջմտածելս երեւելով: Դժուարութիւնն է միայն "ողջախոհ" ածականին իբր վերացեալ գոյական առնուած ըլլալը: Բայց շատ քաջ կրնայ մեկնուիլ եւ "իմ՝ զօրութիւն [զօրաւոր] եւ լոյս երեւեալ" զօրաւոր եւ լուսամիտ երեւալովս [ըլլալովս], ինչպէս կ'ակնարկէ ալ ընդ աղօտ իմն ՆՒ.ս: Բացարձակապէս ընդունելու է "ողջախոհիմ" բառը եւ գրելու է զատ զատ "ողջախոհ իմ:"

2. *Ուղիազունեալ = լոյս երեւեալ: Ջարմանալի է Ագր.ի՝ այս բառին տուած մեկնութիւնը "ուղիազունել էմս առի մտել", որուն մէջ կը նշմարենք Մագիստրոսի էմը: Ուրի կը մօտենայ ուղ ձեւին. բայց հետաքրքրութեան համար կը յիշատակենք, չենք կրնար Մագիստրոսի լեզուաւ խօսելով՝ "սեւեռագոյնս տորբանել" = պնդագոյնս վարդապետել: Իակ երմ. ունի "Ուղիաֆունել = լուսաժիմել:*

3. *Երմ. ունի Պատառայել = օգնել:*

6.

Տուճանակ եղանիմ փաստողիւ,
Ա-է-պ-ա-ր

թերեք զթրողակութիւն[1] տրտհիցեա՝
[2]ր [1]է-բ-է+ ջ-ր-ղ-ա-ւ-թ-ի-ն ր-ղ-ց-է-՝

ընթատրեցից[2] վճռական արգոք. —
ը-ն-թ-ա-տ-ր-է-ց-ի-ց վ-ճ-ռ-ա-կ-ա-ն ա-ր-գ-ո-ք. [է-]

յարբունս զքեզ ծգեալ եւ հաւոզեալ[3]
է չ-ք — ծ-ի-ց է- ր-ա-ւ-ո-զ-ե-ա-լ

ի հուսկիցն կարծիցդ:
է վ-ե-ր-ջ-ի-ն ա-գ-ի-ա-ծ-ի-ց-դ:

1. "Թրողակութիւն" կը ներկայանայ թէ՛ ձեռագրաց մէջ եւ թէ՛ հին բառագրաց մէջ

շատ տարբեր ձեւերու մէջ. Ագր. ունի թրաւղակ = անգէտ, անկարգ. իսկ Երմ. "թրուշակ = անարգ", կը պահենք ձեռագրաց "թրողակութիւն"ը, բայց պիտի նախընտրէինք "թրուշակութիւն" ձեւը:

2. *Ընթռռոել* է հոս բառը, զոր օրինակողները շփոթած են "ենթագրել" բառին հետ իսկ նր. այս 'ենթաւրել" բառը՝ hypothèse-ներով մեկնելէն ետքը, կ'առաջարկէ տարակուսանօք "ենթագրել" բառը: Բայց Մագիստրոսի՝ այս 6 հատուածներուն մէջ ըրած բառախաղերէն գեղեցկագոյնն է այս "ընթատրելը", կազմուած "ընդ-ձեռել. բառին նման: Արդէն կայ Ագր.ի մէջ "ընթատրութիւն = իրս այլոց ընձեռել" մեկնութեամբը. իսկ Երմ. թէ՛ ձեռագիր եւ թէ՛ տպագիր ունի՝ "ընթագրութիւն = իրս այլոց ընձեռել", սակայն հոս ալ՝ բառերու շուէ-ը ցոյց կու տայ, որ տպագրութեան սխալ է ը, որ պիտի ըլլայ *:

3. *Համոզեմ* = *թաւիեմ*: նր. ի տուած մեկնութեան վրայ պէտք է յաւելուլ Երմ. "համոզել = միջնորդել", եւ Ագր.ի "համոզակ = միջնորդ" բառերը:

* *
*

Հոս կը վերջանայ Պր. Ներսէսի "բանասէր" Թերթին մէջ հրատարակած ուսումնասի-

րութիւնը, եւ կամ աւելի ճիշդ ըսենք "գամագտական,,ին "գրիգոր,, անուան ծայրագրերով՝ նոյն իսկ Մագիստրոսի տուած մեկնութիւնը:

Պիտի սկսինք 2 մասը՝ Մագիստրոս անունը, պահելով նոյն կարգը. բայց որովհետեւ մեկնողական նամակ մը չունինք ի Մագիստրոսէ, դիւրին պիտի ըլլայ ընթերցողին գուշակել, որ մեր հետազօտութիւնը շատ քրտինք ու աշխատանք արժեց: Դեռ տեղիս տեղիս մեր ենթադրութիւնները բաւական հիմնաւոր չէին՝ ամէն տարակոյս փարատելու չափ, եւ անոր համար հարցական նշաններն ալ գործածելէ ետ չկեցանք: Մեկնեցինք շատ բան ոլոուն համեմատութեամբը շատ քիչ են տարակուսական կէտերը: Միայն պիտի խնդրէինք՝ զմեզ կարդացողներէ որ թէեւ չհամաձին կէտ մը՝ երբէք էրէնց կարծածին ընդդիմաձին համառապատասխան չգտնէն. հատուածներն աչքի առջեւ բերեն, մեր ապացոյցներն ու վկայութիւնները կշռեն եւ պիտի համոզուին մեր — խղճամիտ եւ ուղղամիտ խուզարկութեաց:

Սկսինք:

Մատիր ոու ատ ժակագրութիւնա՝
Մոպէտ պոր է գէոր-ըէն-ռ

---

* Կը շարունակենք թուերը Պր. Նորայրի 6 հատուածներուն կցելով մեր քննելի հատուածներն ալ:

անմոմոշական՝[2] միտելով[3] մագոյն[4] եւ
անպանպաշ՝ միտելով մե-- է-

զմայկ[5] անկեալ քթօք,[6] առ մարգ,
ջեբկոտո-ոջ+ ֆակեալ ոջօ+[ք], է հրահանգո,

յորում խուզում յարմարուն[7]:
յոր- յոյշ [է- ինդիր] խոզոտնին[է]:

1. *Մակագրութիւն = գրութիւն [վերտառութիւն]: Մեր առջեւ ունեցած բոլոր ձեռագիր ու տպագիր օրինակներն ունին միաբան "մակաբրութիւն", եւ սակայն պէտք է կարդալ "մակաբերութիւն". վասն զի հոս վերբերութեան գաղափար չկայ, այլ գրուածքի համոզուելու համար բաւական է աչքէ անցընել Մագիստրոսի նամակները, եւ պիտի գտնենք միշտ "մակաբերութիւն". օր. "նախ այսքան առկայասցի առ ասացեալս՝ պատճառ մակաբերութեան", Մկս. էջ 209. — "խնդրեմ վերծանել զմակաբերութիւն տախտակիդ [նամակիդ], սակս որոյ է քանդ", անդ, էջ 233. — "յայդմ մատենի մակաբերութեան վերծանեաք", անդ, էջ 9. — "զտարակուսական մակաբերութիւն վերտառական քոյդ խոհականութեան ..... ընկալայ", էջ 75: Գոյական ձեւին քով ունի եւ "մակաբերել", բայը. այսպէս. "ոչ պերճաբանութեամբ զբոլորն բաւեմ մակաբերել քեզ", էջ 73. — "եկ դու*

այժմ, զի զորս հանդերձեալ եմք մակաբերել, այսմ պարապեսցուք„ էջ 222. — յայսցանէ յոլովագոյնս ինձ մակաբերել քեզ՝ ոչ դժուարին է“ թ. 217 եւն եւն։

Բայց նոյն իսկ բառին կազմութիւնն՝ իբր “մակ-ա-գրել„ հաւասար է յն. ἐπι-γραφή, իսկ բայը՝ ἐπι-γράφω, ես այս կը փարատէ ամէն տարակոյս, քանի որ “մակաբերութիւն = ἐπίθεσις = վերադրութիւն կը նշանակէ, եւ բերել- հետ առնչութիւն չունի„։ Տես նաեւ վարը 5ʳᵈ թիւը։

2. *Անմոմոշական = անդանդաղ [քաջաբար]*։ Ագր. եւ երմ. ունին “մոմոշ = գետնաքարշ, դանդաղ.„ կրնանք շատ դիւրաւ հետեւցնել “անմոմոշական„ ժխտականին նշանակութիւնը, “անդանդաղ, = τολμητῶς = համարձակ[1]։

3. *Միտել = կցել [միացնել]*. √ Ղեռ տ. “Հանդ. ամսօր.„ 1890, էջ 284։ Ագր. ունի “կախել, կշռել„. իսկ երմ. միտել [միաբանել]։ Թէպէտ Ղեռ ունի այլեւայլ նշանակութիւններ, ինչպէս՝ “սաղապելով ի սոյն մէտ երանեսցին„ Մատեն. խոր. վեննետ.,

---

1 Մագիտարոս ունի Մկս., էջ 55 “մուշել„ բառը՝ “խրուացեալն այն հերօք եւ մուշէօն սրտիւք„ բայց իբր հանդարտասիրտ, հեզաբարոյ աղերս ունի մեր մոմոշ բառին հետ չենք կրնար վճռել։ Կարելի է, եթէ “մոմոշ„ին կազմութիւնն ընդունինք իբր մոշ-մոշ. այն ատեն ժողովրդական “մշ-իկ մշ-իկ„ն ալ կը մեկնուի։ Այս մուշել բառը դեռ անցած չէ ո՛չ հին եւ ո՛չ նոր բառապէրքերուն մէջ։ Բայց Միւնխենեան օրինակն ունի “մաշեալ„։

էջ 581) *եւն եւն, բայց այս ինչ ինչ նշանակութիւնն աւելի յայտնի կ'լլայ Մագիստրոսի հետեւեալ խօսքէն. "որպէս զդրակոնտիկոն շարամանաբար մակ ոսկւոյ մաճալ մատիտմամբն մետ եղեալ," Մկս. էջ 203։ Ճարտասանական ձեւ մը գործածել ուզած է Մագիստրոս՝ այս տողին մէջ իւրաքանչիւր բառին նոր յե- մը տալով եւ կամ՝ կիրակոսին խելքը թռցնելու չափ, խրթին նշանակութիւններ գործածելով։ Մկս. էջ 237 կը գործածէ Մագիստրոս "ոխել, յարդեալ արատուներ," բառերը։ Ագր.ի տուած հոհել նշանակութիւնը կը գտնենք Մագիստրոսի այս ատութեան համանման դարձուածքի մը մէջ, որ կը լուսաւորէ այս խրթին ատութիւնը՝ "եւ արդ զի բանս զքեզ այս հոհաւոչեաց լինել մակացու," = "եւ արդ որովհետեւ խօսքս զքեզ այս երեք բաներով զինեց՝ ըսածս հասկնալու," (Մկս. էջ 78)։*

4. *Մագոյն = թեւս. "թեւ," նշանակութիւնը կը գտնենք Երմ.ի մէջ (թէ՛ ձեռագիր եւ թէ՛ տպագիր)։ Եւ խօսքին իմաստը կ'արդարացնէ այս բառագրքին տուած նշանակութիւնը։ "Միտել մագոյն," "թեւեր կցել," անտարակոյս պիտի յիշեցնէ ընթերցողին բառը, համեմատէ՝ "այսպիսի գեղեցիկ գիւտից եւ խնդրոց ընթերցուով թափառեալ եւ հանդիսացեալ ջանիւ խոկաս հասանել," Մկս. էջ 172։ (տես աւելին վարը՝ թիւ 6։)*

թեւերու կարեւորութեան նկատմամբ
համեմատել Արիստոփանէսի "Հաւերը„
8 տեսիլ (վերջերը), թէ ինչպէս թեւ ունե-
նալով ամէն դժուարին բաներու ալ կը յաղ-
թէ մարդ. եւ Յոպոպն կ'ըսէ "մենք անդ-
թեւաւորացդ հետ ի՞նչպէս միանանք„ (Անդ.):

5. *Մակ = երկու:* Այս՝ Հբռ. էն իրաւամբ
աւելորդ համարուած մասնիկը, եւ զոր
Բուգգէ՝ քալ համեմութեամբ դուրս կը նետէ
հնդեւրոպական բառերու շարքէն[1], սովորա-
բար ածանցներ կը կազմէ ստորին կամ յետա-
դարեան հայերէնի մէջ (եւ ոչ մէկ ներ-
կայացուցիչ ունի ոսկեդարու բարբառին մէջ).
եւ կը նշանակէ է վերջ. այսպէս մակբերու-
թիւն, մականուն, մակադրութիւն ("այսպանեն
զանուն ընկերին՝ մակդրո-ղեւոք անուամբ եւ
կատակութեամբ„ [Թանգար. Հ. եւն. նախն.
Բ. Հատոր. Վենետ. 1898, էջ 430]):
Բայց քանի որ "ի վերայ„ նշանակութեամբ
չի մեկնուիր հատածս, հարկ էր գտնել այս
բառին այս "երկո-„ իմաստը, եւ գտանք.
որովհետեւ ԱԳր. էջ 207 նշանակած է որոշ՝
Մ-ակ = երկու, կամ աւելի„: Հբռ. ալ կը
յիշէ այս՝ "երկո-„ նշանակութիւնը՝ հին
բառարաններէն առնելով. "Մակ = ի միւն
ձեռ այլ յաւելուլ„ ուրեմն՝ 1 + 1 = 2:
Եւ որպէս զի ամենեւին տարակոյս չմնայ,
պիտի յայտարարենք որ Գրիգոր Մագիստրոս

---

1 Stu Beiträge z. etymolog. Erläut. der armenischen Sprache, 1891. ZfVS. N. f. XII. 1.

այս ձակը՝ իբր էրէ՞ս, ուրիշ տեղ մըն ալ գործածած է։ Ահա վկայութիւնը. "Բայց հա-ղէտ ըստ պարսկականին է իմանալ ձոգ (= ձակ) ըն- . . . որպէս մեր[+]ն թուէին դաշտ հաբէ-ը„ Մկս. էջ 96. այսպէս զատ զատ ունի Միւնխ. ձեռագիրը, իսկ Պր. կոստ. տպած է "ձագըն-„, թէպէտ եւ կը յիշէ ծանօթութեան մէջ՝ օրինակ մը, որ ունի ձագ ըն- (զատ զատ)[1]։

6. *Անկեալ բբօք = փակ աչօք = աչքի գնդակ*, գերմ. Augapfel։ Բնբ+ ծանօթ է սովորաբար իբր pupilla (տճ. պէպէք), աչքի գնդակին միջավայրի սեւ կէտը, pupa. "ղբբօ+ անկեալ չար մաղասն„ (Ոսկ. Մտթ. Ա. էջ 331) եւն եւն. բայց Հայերէնի մէջ իբր -ղ+ ալ կը գործածուի. բաց ի Մագիստրոսի այս վկայութենէն, ունինք նաեւ էջ 206 "անբացք բբօյ եւ աչացուք„. նոյնպէս՝ "բնբ+ աչաց իմոց արտաքս եկին յինէն„ (Վարք եւ վկայբ. Սրբոց, Ա. Հտ. վեննետ. էջ 578) "եւ այլ ոմն հարեալ վիմաւ ղբնբ+ աչաց նորա եւ տեսանողականն կախէր զերեսօք նորա„ (Անտ էջ 566). "ի բաց խլեալ ղբնբ+ ական նորա„ (Անդ. Բ. Հտր. էջ 445 [համմտ.է եւ "Հանդ. ամսօր.„ 1893, էջ 82])։ Հբռ. էն կը յիշուի այս նշանակութեամբ միայն Լաֆբռն. Հմբ. վկայութիւնը. "բնբն՝ ակնակապիճքն է որ արտեւանամբքն միշտ եւ անյապաղ պարսպեն զաչսն„։

---

1 Թիւ 1—5 մ գրով սկսած նմանաձայն բառերու ու շարադրութիւն!

եթէ ֆ-ց ա-ը էր- (= ուշադրութեան) թեւեր զգեցնել կ'ուզէ Մ'ագիստրոս, պարզապէս paraphrase-ով մեկնել ուզած է՝ մեր ը-ա-ը բառը (տ. վերը թիւ 4)։ Այս նախադասութեան աւելի լուսաւորութեան համար համեմատելու է հետեւեալը. "միշտ ը-ը ՄՏԱՑ իմոց առ երաշխաւորն անդադարապէս վ-ա-ե„ (Վարք Հարանց. Հտ. Ա. Վենետ. 1855, էջ 309)։

Հին բանաստեղծներու եւ մանաւանդ Արիստոփանէսի յատուկ իմն է, թէ կ-ա-ն յ-ա-ջ եւ թէ բանաստեղծելու համար՝ ր-ի-ն, ր-ե-ը ըղձալ։ Բաւական է այս կատակերգակին "Հաւերը„ կարդալ համոզուելու համար։ Մարդիկներու հետ ի մարտ պատրաստուողներու կը գոչէ Արիստոփանէս (20 տեսիլ) "Շուտով թեւեր հոգացէք այս գաղթականներուն„ որոնք կռուելու կուգային։ "Մատիր դու, ո՛վ Մուսա, յարեաց ի սուրբ պարն„ (Արիստոփ. "Գորտեր„ գ. Ար. 5 տեսիլ.)։

7. *Յարահուն = խորաքնին*։ Այս յ-ա-հո-ն բառը կը մեկնուի ըստ նշանակութեան՝ իրմէ յառաջ գտնուած խ-ո-ղ-ո-մ (= յուզում, զոր Մագիստրոս սովորաբար խ-ո-ղ-ո-մ, խ-ո-ղ-ը կը գրէ) բառով, որուն իբր լուսաւորութիւն յառաջ կը բերենք Մկ. ի (էջ 57) մէկ խօսքը. "Ի բազում տարբերութենէ յ-ո-ղման մրրկեալ եւ պտուտեալ պայքարմանց„.

"բազմօրինակ են . . Էու-ՂՀ քննութեան կամք„ (Վարք Աղեքս. վեննաց., էջ 5)։

Այս անծանօթ բառին կազմութիւնը լաւ չի լուսաւորուիր նոյն իսկ եթէ յոգ-ածման համար ճակէ էրկու-ածէրդ եւ-ածոգէս-ած ենդանդաղ ոէդյեցէր„։

8.

Ախոժեալ[1] *արտասանեմ*[2] *զդաստ*
Հեշտ է ինձ յոյժ[-քուռ]ել զվճիռ-

արկածեաց[3] *զիր յանգգականի*[4], *զի*
ընձոմանոց զէր- չոփուռ, զէ

զոփեացիս[4]: *Թառաւիր*[5] *իրեւող*[6]
նէղէոցէս։ Վայրապար ճմռռուռ [ճուրձեցեուլ]

Թինասեաւնդ[7], *ներդիմեայ*[8] *զժտեալս*[6]։
ճինէսոճոյդ, ոճինէռ զինդրճեուլ [ճ ոճն]։

Այս շատ խառնակ խօսքերը պէտք չեն զարմացնել զմեզ, վասն զի ազգու օրինակ են թէ հասկցուած գրութիւն մը՝ դարէ ի դար ընդօրինակողներու կողմանէ ինչպիսի՛ անճանաչելի փոփոխութեանց կրնայ ենթարկուիլ...։

Մեր՝ այս հատուածին տուած մեկնութեամբ էջ- կէտեր ուշադրութիւն կը գրաւեն. ա. քնագիր մը կը վերակազմենք, որ մինչեւ հիմայ ձեռագիր ու տպագիր խղուըրտաբանութիւններէն որոշ միտք մը կը ցոլացնէ. բ. 4—5 բառերու նշանակութիւնները կը ճշդենք եւ անգամ մը եւս Մագիստրոսի սրամտութեան վրայ խորապէս սքանչանալու առիթը կ'ունենանք։

1. *Ախորժիմ = հեշտ է ինձ [ախորժիմ]։* Ընտիր հայերէնի մէջ "ախորժիմ„ սովորաբար միշտ "յօժարիմ„ "սիրեմ„ կը նշանակէ. հարիւրաւոր օրինակներէն միայն 2—3 հատը յառաջ կը բերենք, աւելին աւելորդ է, որովհետեւ շատ ծանօթ իրողութիւն մըն է մեր լսածը. օրինակ. "ախորժելով լսէ„ (Ոսկ. Մտ. էջ 653). "չախորժէ զտանջանսն„ (Անդ. էջ 672). "ոչ ախորժէ ընդ չարիս„ (Եզն. էջ 36). "եթէ ախորժեսջիւ եւ լուիջիք ինձ„ (Եզն. էջ 168) եւն եւն։ Իսկ այսօրուան մեր "ախորժակը„՝ իբր թեթեւ քաղց, մեր հնոց քով (5դ դար) հազիւ թէ 1 անգամ պատահական ձեւով գտնուի։ Բայց միջին դարու հայերէնի մէջ ախորժել "յօժարելէն„ կը փոխուի հոմէմ նշանակութեան. պղատոնէ

Տրամաբանական մէջ միշտ այս նշանակութեամբ կը գործածուի (տես. օր. աղ. էջ 197)։ Իսկ այս "Ընդդէմ է ինձ, ոչ-չքն է" եւն նշանակութիւնը կը գտնենք Անգր.ի մէջ էջ 166։

2. *Արտասանեմ* = *յայտնեմ, յայտնաբանեմ*: Մագիստրոսի ձանձկութեան գաղտնեաց քիչ շատ խելամուտ եղողն, իսկոյն կ'ըմբռնէ այս նշանակութիւնն, որ դժուար իսկ չէ. վասն զի արտասանել (aussprechen, ausdrücken) բերնով ըսել բան մը. իսկ մտովք ըմբռնածը՝ այսինքն՝ դժուարին իմաստ մը բնական հետեւութեամբ կը յայտնէ, կը յայտնաբանէ։

Պարզ լուծումը կու տայ մեր մեկնութեան՝ "Խոր. Մտնգր.„ (էջ 529) վկայութիւնը. "արտասանութիւն է բան պատմական ի դէմս ածելով երեւելապէս ցյայտնէն„. եւ կամ ըստ "Պղտ. Տրամ. Տիմէոս„, էջ 86 "շարժուճն անձին՝ որ ի խորհեցողականին եղեալ առանց իրիք արտաձայնութեան„։ Թէ՛ Հբռ. եւ Թէ՛ Սո. կը յիշեն "Խոր. Մտն.„ վկայութիւնը, բայց տարբերութիւն չեն դներ այս բառիս այլեւայլ իմաստներուն մէջ. միայն Անգր. կը գրէ որոշ. "արտասանել = յայտնաբանել„։

3. *Դատ արկածեաց* (թէ՛ դատակեաց?)։ Առաջին հարցական նշանը կը ստիպուինք զետեղել այս կնճռոտ բառին առջեւ։ Արնայ կար-

գացուիլ ՝. գոտ ուչնաձեոց իբր "վճիռ թշնա-
մանաց„ (տես ԱԳր. արկածք = թշնամանք):
Բայց այն ատեն ջնջելու է քանի մը ձեռա-
գիրներու մէջ գտնուած ֆէէ բառը:

Կրնայ կարդացուիլ է. նոյն իսկ ՄԿս.է՝
էջ 236, գործածուած գոտուչնոյց (տես
նոյնը՝ Տղէփ. Մագ. վ ենետ. էջ 96) իբր՝
ընտրելագոյն էէէ, կիրակոսի միտքը ապա-
գող, ցնդեցնող: Բայց կրնայ է. նաեւ առնուիլ՝
գոլեզէոց էէէ = շաղակրատ (ըստ ԱԳր.ի).
սակայն այս վերջինս դժուարաւ թէ կարելի
ըլլայ ենթադրուիլ, վասն զի այն ատեն պիտի
ստիպուինք ընդունիլ, որ ինքն Մագիստրոս իւր
իսկ գրած մէկ "յանգական՝„ չափաբերեալ
գրուածքը՝ ինքնին կը մերտէ իբր շողոքորթական
էէէ: Այս երեքէն իբր ամենայարմար
կ'ընտրենք մենք "գոտ ուչնաձեոց„ ձեւը, եւ
կը սպասենք հմտագունից վճռոյն: Ուչնաձ-
ըստ ինքեան պէտք էր ուչնաձեց հոլովուիլ,
բայց անսովոր չէ էջի տեղ էոյը տեսնել շատ
տեղ: Այս էոյը միեչեւ ոց հոլովակերտը կը
փոխանակէ շատ անգամ (հոգիք = հոգեոց
որդիք = որդեոց եւն): Իսկ մեր առա-
ջարկած "վճիռ„ բառին համար տես ՄԿս.
էջ 110 առ նոյն ակբաւոս ուղղեալ խօսքը
"յորժամ դատողութեան պարապեալ տրա-
մախոհէի հաստանել վճիռ . . . „

4. Գիր յանգականդ = չափական գիր:
Ձեռագիրներէն ոմանց "յաղգական բառը
(զոր ունին ՆՔ. ԱՆտ. եւ Վիեն. ձեռա-

գիրները) կ'ուղղուի աւելի ճշդագոյնս՝ "յանգական" ձեւով՝ Էմ.ի եւ Մկս.ի տպագրութեանց մէջ։ "Ցանգական" ոտանաւորը՝ "մի տաուիւ վերջ յանգական" (ն. Շն. Բանք չափաւ, վենետ. էջ 233) եղածները կը համարուին սովորաբար. եւ այս իմաստով ալ կը հասկնայ Մագիստրոս "յանգ, յանգաւորել" բառերը ("զաւետարանիչս մեր պարսաւէր, իբրու թէ նոքա ոչ գեղայարմար եւ չափաւոր բանիւք ոտից՝ զաւետարանն յարմարեալ "յանգաւորեցին" ի մի տաւն եւ ի գիծ" Տղէփ. Մագիստ. ի վենետ. էջ Բ.), բայց թէ չափաւն ալ՝ իբր յանգական նշանակած ըլլալը Մագիստրոսի ձօձկութեան հետեւանք է։ Մագիստրոս կ'ըսէ՝ Մկս. էջ 219 "մակհուպ յեզերս սպառուածի ոտանաւոր եւ չափաբերական գերակայ գրել տաղս"։ Ի՞նչ չափով։ "Ցանգական" բառը ունի Մագիստրոսի քով եւ վերջնական նշանակութիւնը. օր. "որ ոչ ոք զծայրանալն եգիտ յանգական հասմամբ" (Մկս. էջ 35) (այսինքն՝ "ոչ ոք վերջնականապէս հասաւ")։ "Ոչ կարկատեցի զսա հագնեցգութեամբ եւ շրջանձել յոլորս ոտոյանութեամբ (= յանգեալ), այլ յայտնի եւ դիւրահաս" (Մկս. էջ 233). "չափաբերական ինչ տաղիւք եւ կամ կարկատուն բանիւք առաստանել" (Անգ 24)։

"Առակական հագնեցգութիւն" անուանածներն ալ՝ ըստ մեծագոյն մասին չափա-

բերական են, այսպէս. ‘‘այսոքիկ առաստ-
ցութիւն ասեն (= առակաւոր) հագներ-
գութիւնք սակս իմաստութեան ներհակաց,,
(անդ, էջ 204). “բայց թէ պարտ եւ հաճոյ
ոմանց թուեցի, որք հռետորացն են ման-
կունք, ասեն» ինչ շարամանել,, (անդ.
էջ 232)։ “հագներգութեան, վրայ Մագիս-
տրոսի գրածը (էջ 33) կը յանձնենք ընթեր-
ցողաց ուշադրութեան. որ “յանգական„ է
եւ սակայն “չափական„ կ’անուանէ, նոյնպիսի
իրաւունք մը տալով՝ կարծես, մեզի իւր
“չափական„ անուանածը “յանգական„
կոչելու։ Միայն այս տողգ է որ Մագիստրոսի
բառերը՝ մանաւանդ բանաստեղծութեան
սեռին վերաբերեալները՝ զատ բառագիրք մը
կրնան կազմել։ Յատկանշական է Մագիստրոս
Համերոսի ‘‘վճիտ եւ ականակիտ, չափա-
բերական, մանուածոյ, ոսկեհեսակ, հրաշ
առաստական մակարդակեալ տողիւք„ (անդ,
էջ 84)։ Այսչափը միայն որոշ յայտնի է
թէ իւր “մակագրութիւն„ = ἐπίγραμμα
[ἐπιγραφή] անուանածը (ինչպէս են այս նա-
մակին հատուածիկները) են՝ փոփոխակի
վեցաչափով եւ հնգաչափով յօրինուած
մանր բանաստեղծութիւններ, որոնց մէջ կը
գտնուի գլխաւոր միտք մը լուրջ կամ սրամիտ
եւ կամ կատակերգական. եւ թէ այսպիսի
չափերով գրուած համարելու ենք այս
երգիծական նամակն ալ՝ շատ հաւանա-
կան է։

4. *Զոփեացիս = Նեղեացիս [խորհրդով]:* Ագր. ունի "զոփալ = դողալ, նեղիլ խորհրդով,, իսկ Երմ. մի եւ նոյն նշանակութիւնները կու տայ "զոբալ,, ի: Այս "ջոփալ" հին եւ ընտիր բառը կը ներկայանայ սովորաբար՝ դողալ, սարսուիլ, վշտագնիլ իմաստով. այսպէս. "վասն որոյ յոյժ իսկ ջոփաս, զի... մեք սատանայի նախանձաւորք լինիմք. (Ոսկ. Մտ., էջ 599). "ստգտանէք եւ ջոփայ զանձն,, (Անդ, եջ 30) եւն եւն. իսկ միջին-դարեան մատենագիրներէն ունինք՝ "սարսափեալ ջոփեալ ոտիւք զիստրոս երկու ձեւերով ալ կը գործածէ այս բառը, իբր ջոփալ եւ ջոփել: Հբռ. կը յիշէ "ընդ անտէրունչ լինելն Հօտին գժուարբէր եւ ընդ անապատէն զրկել ջոփէր ո (Սկուռ.): Հոս յայտնի է "նեղչիլ, փոշոպիլ,, իմաստը, որ կայ Փիլոնի մէջ ալ. "ջոփայ տրտմի եւ վշտանայ մեղաւորն ո: Պր. Կոստանեանցի "զոփեայէ ո ձեւը չենք գտներ ո՛չ նբ.ի եւ ո՛չ վ.իեն. ձեռագրին մէջ (որ ունին "զոփեայէ ո), ո՛չ Անտ. ձեռագրին մէջ (որ ունի նոյնպէս "զո-

փեսչէ-), ո՛չ Էմինի Հրատարակած (1861, Москва, Всеобщая Исторія, էջ 208—9) բնագրին մէջ (որ ունի "զուփասչէ„ բայց իբր ծանօթութիւն նշանակած տարբերակին [variante] մէջ "զուփեսչէ„): Հետաքրքիր էինք իմանալու թէ "զուփեսչէ„ ձեւը քանի՛, եւ ո՛ր ձեռագրաց մէջ կայ (թէպէտ, էջ 280 ծանօթութեան մէջ "զուփեսչէ„ կը յիշուի տարբերակէ մը): Ուրեմն մեր ընտրած "զուփեսչէ„ գրութիւնը թէ՛ ըստ բազմաթիւ ձեռագրաց է եւ թէ՛ ըստ իմաստին:

5. Թառաւիր = վայրապար,
6. Իրենող = իմաստուն [կարծեցեալ],
7. Թինոսեան = փիլիսուփայ:

Այս երեք թուերը մէկ գլխի տակ ամփոփեցինք, վասն զի ձեռագրաց մէջ կատարեալ խառնակութիւն կը տիրէ եւ իրարու հետ շփոթուելով՝ իրարու մէջ անցած եւ անիմանալի բաներ կերտած են:

նբ. ունի՝ թառաւիր երին աղթինոսեանդ.
Մկս. „ ՝ թառ աւրինող թինոսեանդ.
Անտ. „ ՝ թառաւիր երին ողթինոսեան.
Էմին. „ ՝ թառաւրինող թինոսեան.
„ տարբ.՝ թառաւիր իրենող թինոսեան.
Վհեն. „ ՝ թառաւիր երին աղթինոսեանդ.

եւ սակայն՝ ինչպէս ցոյց պիտի տանք, բնագիրը պէտք է ըլլալ ուղիղ՝ "թառաւիր իրե[ու]նող թինոսեանդ„՝ վերն յառաջ բերուած 5 օրինակներէն ըստ բաւականի տար-

բեր. միայն 5րդը՝ այսինքն Եմ.ի հրատա-
րակութեան 1 տարբերակը կը մօտենայ ուղիղ
իմաստին, զոր կը յիշէ արդէն ՍՒ.ի բառա-
րանը (վիեն. Մատ. 6 ձեռագ.) "թառաւիր
իրեներ թինոսեան":

5. *Թառաւիրը՝ առաւիր ձեւով իբր "ընդ զուր
եւ ընդ վայր" կը յիշատակուի ԱԳր.ի մէջ
(էջ 165ա) եւ "ընդվայր կամ ընդզուր"
ձեւով Երմ.ի մէջ: Նոյնպէս կայ ի մէջ
այլոց, Ար. Լաստ.ցւոյն քով (տպ. Վիենա.
էջ 4) "Եւ այս ոչ եթէ ասաւէր եւ ի զուր
անց ընդ նոսա". "Ոչ ասաւէր վայրապար
Հերակլեատս ազգ զնա կոչէ լինել." (Փիլ. Բ.,
էջ 82). "Ոչ ասաւէր վայրապար ասեմ"
(Անդ, էջ 95): "Թառաւիր" կը յիշատա-
կուի ԱԳր.էն եւ ՍՒ.էն. իսկ Երմ. Թէ՛ ձե-
ռագիր եւ Թէ՛ տպագիր՝ ունի մի եւ նոյն
նշանակութեամբ "Թէառաւիր".*

6. *Իրեներ բառն արդէն իմաստէն կը
մեկնուի, բայց դարձեալ այլեւայլ ձեւերու
տակ խոշտանգուած է ինչպէս վերը տեսանք:
ԱԳր. եւ Երմ. կը յիշեն էրեներ ձեւ մը
իբր էմասոռն. բայց քանի որ յաջորդ յու-
նարէն բառն ալ (= Թինոսեան) "իմաստուն"
կամ "փիլիսոփայ" կը նշանակէ, հարկ է
այս "իրեներ = իմաստունը՝" աւելի մանր
քննութեան ենթարկել:*

*Եթէ ԱԳր. իւր բառագիրքը գրած ատեն
այս բառին իմաստը՝ — իմաստուն —
ձոպրակեան մտօք առած է, այն ատեն ճիշդ*

թափանցած է Մագիստրոսի մտքին։ Դժբախտաբար՝ պարզապէս ֆոտոն–ը նշանակութիւնը տալով, Ագր. ստուգութեամբ չի համոզեր զմեզ՝ իւր ճիշդ ըմբռնման նկատմամբ վարանումներ չունենալու։ Սո՛. էջ–ը բառին մէջ կը յիշէ "հին բայ„ մը՝ էջէմ, որով կը մեկնուին նբ.ի 3 հատուածիկին մեկնութեան՝ էջածել եւ էջոլբոլ բառերը։

Բայց հոս կը բռնադատուինք զարմանալ՝ Մագիստրոսի յունագիտութեան վրայ. արդէն ամբողջ այս թղթերը կը վկայեն, թէ իսրապէս թափանցած է Մագիստրոս յունարէնի ոգւոյն, վասն զի ո՛չ թէ միայն յունարէն բառերու վրայէն հայերէն բառեր կը կերտէ, այլ այն յունարէն բառերու ունեցած բոլոր գործածութիւններն ու իմաստի երանգները գիտէ։ Իբրեւ՝ կերտուած էջէմ ըն. πράσσω (կամ նոր ատտիկ. πράττω) բառի վրայէն, կը նշանակէր ո՛չ թէ միայն էջածել, էջոբջածել, այլ նաեւ գործով մը զբաղիլ, անոր մէջ կատարեալ երեւալու, կատարելագործուելու ջանալ։ Այս նշանակութիւնն աւելի լաւ կը մեկնուի ըն. πραγματευώδης բառով, "էջ մը, բան մը (= փիլիսոփայ մը) էջե–ցող, ոչ էջոպէս չէ. եւ կամ բայը՝ πραγματέυομαι "զբաղիլ բանով մը՝ ուսանց ըլլալու[1]„։ Ուրեմն էջենող է՝ փիլիսո–

---

[1] Մագիստրոսի քաջ յունագիտութեան խեղամուռտ ըլլալու համար, բաւական կը համարինք՝ ի մէջ այլոց, (Մկա.ի, էջ 202) "Եւ արդ ընծայեմք„ հատուածը նշանա–

փայի գործերով զբաղելով (= ἡ φιλοσόφου πραγματεία) "փիլիսոփայ կարծել ինք զինքը, փիլիսոփայ երեւալ„:

7. Թինոսեան = փիլիսոփայ: Վերոյիշեալ 5 եւ 6 հատուածիկները բաւական են հասկնալու համար թէ Մագիստրոսի գործածած ընդոծան(դ)՝ "փիլիսոփայ„ կը նշանակէ: ՍՈ. ունի "Թինոսիկ = իմաստուն ցուցաց. իսկ ԱԳր. եւ Երմ. պարզապէս՝ "իմաստուն„: Ուրեմն "Թաւրաւիր իւրեանդ Թինոսեանդ„ պէտք է հասկնալ "ով ի զուր փիլիսոփայ համարեալդ„:

8. Ներդիմեայ = "մեկնեայ, յայտնեայ„. այսպէս ունի ԱԳր. իսկ Երմ. "ներդիմել = յայտնել„: Ճիշդ այս մտքով կ'ըսենք մենք ալ "թափանցել„ "թափ անցանել„, բանի

կել. ի թալատայ կարդալու է θάλαττα (= θάλασσα) = ծով, եւ այն ատեն հեղինակին "մարգարտի վրայ„ ըսածը հեշտաւս կ'ըմբռնուի: Ընդհանրապէս մտադիր կ'ընենք, որ Գր. Կոստանեանցի հրատարակութեան մէջ գլխագիր տպուած շատ մը բառեր՝ օտար (յունարէն) բառեր են, զորոնք հարկ էր բնաւ գլխագիր չհրատարակել, այլ նօտրագիր. բաց ասկից բազմաթիւ յատուկ անուններ ալ իրր պարզ բառեր՝ մանրագիր տպուած են եւ երբեմն իրր անջատ բառեր՝ վանկերն իրարմէ անջատուած են: Իրողութիւն մը որ Գր. Մագիստրոսի՝ արդէն գժուարիմաց լեզուին գժուարակնճիռ հանգոյցն՝ աւելի անլոյծ ընելու կը ծառայէ: "Թալատայ„ բառը՝ զոր այսօր շատերը յատուկ անուն պիտի համարին, եթէ նօտրագիր եւ մանրագիր տպագրուէր, օտար բառ ըլլալն իսկոյն պիտի հասկցուէր եւ այս գեղեցիկ բայց խրթին հատուածիկը դիւրաւ պիտի լուծուէր:

մը իմաստին = durchdringen: Զարմանալի կը գտնենք որ ոչ Հբռ. եւ ոչ ուրիշ մը կը յիշատակեն՝ ոչ թէ այս նշանակութիւնը, այլ եւ ոչ ինքնին "ներդիմել" բայը: Կը գտնենք այս բայը Ասողիկի մէջ (հրտրկ. Ս. Մալխասեան) էջ 225. "Եւ նախ յառաջելոցն սկսանիմք զայս ներդիմեալ": Համմտ. Մկս. "ներդիմել" էջ 114:

9. Ջժտեալս = զխնդրեալս [ի քէն]: Երմ. ունի "ժտել = խնդրել, ժնգռել?": Մագիստրոս գործածած է այս բառը (Մկս. էջ 238) իբր "իրապէս հասկնալ" "ի վեր բայ հասանել ըստ իրին" (տ. 3 հատուածնբ.), որ կը կազմէ "ժտել" բային 3րդ եւ նոր նշանակութիւնը: Վասն զի "ժտել" յունարէն ζήτεω կը նշանակէ ա. մերձենալ համարձակիլ. բ. համարձակելով խնդրել. բայց հոս կը համապատասխանէ յունարէն բառին ուրիշ մէկ նշանակութեանը, որ է ա) յուզել, որոնել. բ) քննելով գտնել = վերահասու ըլլալ: Այս բառին բովանդակ գործածութեանը մէջ՝ որ շատ ընդարձակ է, Մագիստրոսի այս տեղն է որ երկրորդ վկայութիւնը կը հայթայթէ՝ այս նշանակութեան: — — —

Կը յուսանք թէ այս բառաքննութեամբ կրնայ՝ քիչ շատ մեկնուած նկատուիլ այս 8րդ բաւական խառնակ հատուածը: Ընթերին՝ ժամանակին կը թողունք:

9.

Գեաւրաս[1] *գլէխց*[2] *եւ՝* *խոյտապար*[3]
Ոչ՝՝՝ կ՝ունիմ է՝՝՝ խոյտապա[՝ը]

եռանկիւնեաց *օգտաւտեալ*[4] — *կա-*
է՝՝՝ ՝՝՝՝՝ է՝ կ՝

ռաչմամբ: *Հիկէն*[5] *գեաւրաս* *հալտեալ*[6]
՝՝՝ Ոչ՝՝ ՝՝՝՝ ՝՝՝

ըմբարհակեալ[7] *կոկոզան[ա]ս*[8]. *ասկայն*
՝՝՝՝՝ ՝՝՝՝՝. ՝՝՝

ոչ *մսակթեւիս՝*[9] *ապուսեալ*[10] *միայն*
՝չ Ք՝՝՝՝, ՝՝՝՝ ՝՝՝

աճիւնիցն[11] *ծասքւանն*[11]:
՝՝՝՝ ՝՝՝՝ [= ՝՝՝]:

1. *Գեաւրաս* = *պարսիկ*: **Անձանօթ կազմութեամբ բառ մը** (**մեզի ծանօթ հին յն.** *θηρητήρ, θηρευτής, θηράτωρ,* **կամ նոր յն.** *κυνηγάρης, κυνηγός* **բառերուն աննմանը**), **զոր 4—5 անգամ կը գործածէ Մագիստրոս. այսպէս** (**Մկս. էջ** 236) "**գէաւրս դատարկայած.**" "**Եկն գիշերաբուն, սպիտակափառն գէաւրս.**" (**Անդ. էջ** 234), **եւ հոս 2 անգամ: Հբռ.՝** "**վարք հարանց էն ունի վկայութիւն մը. "Զենովբոս՝ այր գէաւրս,**

որ թարգմանի «ջուրջ» (ձեռագիր)։ Նմանպէս Ագր. եւ երմ. ունին "ջեւոբօ = որսորդ»։

2. *գրէից = կռնկաց* [կռունկներու]։ Գրէ՛ շատ լաւ նկատած է Հբռ. թէ լատ. grus բառն է. բայց յն. ղերա՛նէօս ինչպէս կը գրէ՝ յաջենայն դէպս սխալ է. կայ յն. այս նշանակութեամբ միայն γέρανος, γεράνιον։ Գրեթէ ամէն հնդեւրոպական լեզուներու մէջ նոյն է այս բառը, գղ. grue, գերմ. Kranich (հբգ. chran-uh), լիտ. ģer-vi, փսլ. zer-avi։ Հայերէն միայն այս տեղս կը գտնենք գրէ-գրէ՛ ձեւը. սովորաբար կ'անուանուի կռռոց (նաեւ կռռլ). տ. եզն., էջ 174. Ագաթ. վենետ. 1835, էջ 486. վեցօր. Բարս., էջ 163. Բուզանդ էջ 111 եւն։ Հին բառ է նաեւ կռռնչ, գործածուած վեցօր. Բ., էջ 163։ Մագիստրոս պահեր է մեզի այս գրէ-ք ձեւը, որուն արմատն է gra = կարկաչել. կը կարծենք թէ կռռնչ ձեւը կը նոյնանայ պարս. كنك = կէ-կէնչ ձեւին հետ (գէ. գպ. պրս. Բ.)։ Սո. Բոլորովին կը խաթարէ այս բառը, շրջելով զարմանալի նախադասութեան մը. "խորթաւար եռանկէոնց գրէցէ քեզ»։ Իւր տեսած օրինակն այսպէս էր, թէ իմաստ մը յարմարել ուզեր է։ Բաց ի Անտ. եւ վիեն. օրինակներէն, մեր առջեւն ունեցած միւս բնագիրները վրիպակաւ գրած են. Մկս. = "գրէ՛ հցես». Էմ. = գրէէցե» (եւ տարբերակ՝ գրէէցէ ե») էջ 209. Արիստուփանէս ("Հաւեր» 8 տեսիլ) ունի.

"Երբ կռունկն կը սուրայ (= մեր բնա-
գրի՝ օդահոսելը) բարձրաձայն կրկռալով
(= կաւաչմամբ) լիբէական սահման-
ները . . . ,

3. *Խորդապար = խորդի պէս պարող* (եւ ոչ խորթաբար): Մագիստրոս կը յիշէ հոս կռունկները՝

4. *Շուանկիւնեաց = Շուանկիւնի՝* ∨ *այսինքն եռանկիւնի ձեւով պարը, զոր կը կատարեն այս թռչունները դարձդարձիկ գաղթելու ատեն* (= "խորդք ոռոյն ի գնալն իւրեանց„ Առ. Մխ. Գօշի, վ. ննեաւ. էջ 117): Այս թռչնոց պարէն նմանութեամբ՝ γέρανος = *խորդի պար կ'անուանուի՝ հոտա- մը, զոր կը հոտաէն տարէին* (ս. Luc. de salt. 34 եւ Plut. Thesaus. 21). Բայց հոս կը սպիպուինք բանասիրաց ուշադրութիւնը հրաւիրել որ հատուածիս իմաստը թոյլ չի տար՝ "խորդապար„ը՝ իբր գոյական առնելու, այլ իբր բայանուն՝ պոռոզ, այսինքն՝ "եռանկիւնի ձեւով խորդի պար պոռոզ կռունկները. „ որոնք կրկչելով օդը կը կտրեն (= օդահատեալ) ու կը գաղթեն: Մագիստրոս նմանեկերպով ըսած է "անուահավար պարայաձեալ„ (= "օդահատեալ„ի պէս) (Մկս., էջ 237):

Ուրեմն այս 4 թուերն ամփոփելով կ'ուներնանք. "Որսորդ ես եռանկիւնաձեւ խորդապար [պարող] կռունկներու, որոնք կա-

ռաչմամբ օդը կը կտրեն ու կ'երթան։ „ Ի՞նչ նմանութիւն է այս. Մագիստրոս ըսել կ'ուզէ, "խելքէդ վեր բաներու ետեւէն ես ինկեր, ուզեր ես բարձրէն թռչող կռունկներու որ- ստրդի պէս՝ կռունկներ որսալ, բայց . . . ։ Շարունակութիւնը յայտրդ բառերու մե- կնութեան մէջ թող ամբողջացնէ ընթերցողը։

5. Հիկէն = իբրեւ, որպէս. շատ ծանօթ՝ "Անյաղթեանց„ բառ, շատ մը ընկերներ ունի՝ էքսթ, ոչխար եւն։

6. Հուպտեալ = ծածկեալ [կեղծեալ],
7. Ըմբարձակեալ = ապարատանեալ,
8. Կոկոզանաս = մեծամտես։

Այս 3 թուերը կցեցինք իրարու, վասն զի կերպով մը իրարու կցած է նոյն իսկ Գր. Մագիստրոս "Մրգուզ փանաքի„ կտորին մէջ, Մկս. էջ 237, ասոնց նոյնանիշ ու հաճիմաստ բառեր շարելով, այսպէս "որջա- սոյզ եւ գրուանող, ծեքեալ, նոճեալ, ապա- զոնեալ,։ Եթէ իրաւունք ունինք՝ այս երկու բառաշարքով զերար լուսաբանելու, այն ատեն մեկնած պիտի ըլլանք ձե+ել բառն ալ իբր ձոձկել նշանակող։ Եւ նոր բան մը չենք ըսեր երբ պնդենք թէ ձե+ելին՝ ձոմոձոել իմաստն ալ ի վերացեալն՝ իբր "բանի մը բուն, հարազատ իմաստը պահելով, ձոձկելով, ուրիշ իմաստով ներկայացնել„ կը նշանակէ։ Շատ կը սիրէ Մագիստրոս այս ձե+ել բառը, տես՝ "Մրգուզ փանաք ծրդեալ, ձե+եալ, ան-

հոյծ ոգեալ„ եւն (Մկս. էջ 237). իսկ ձա-
մաձել նշանակութեամբ տես՝ “Եւ ահա ոչ
ձէ՛աբանէ քեզ՝ մակաբուսեաքն վաղնջուց
գեղեցկուղէշն գի„ (Մկս. էջ 221). համե-
մատել՝ “զոր բարբառն եբրայական իբր ձէ՛է-
լով զբանն„ (պտմ. թվ. Աղձ. կ.պ. էջ 17):
Բայց համեմատութեան առած նախադաս-
թեան “որջասոյզ եւ գրուանող„ (= ձա-
կող) բառերը կը փարատեն այս նկատմամբ
ամէն տարակոյս:

Ուրեմն հոպոելի նշանակութիւնն է հոս՝
ձէ՛էլէ պէս, ձաձկել: Ս.Ո.ի բառագիրքն հոս
ալ զմեզ անօգնական կը թողու եւ — ըստ
իւր տարօրինակ տեսութեան՝ կը փոխէ Մա-
գիստրոսի այս հատուածին ընթերցուածը.
կը գրէ “հոպոել, կեղծեալ բառ է, պա-
տրաստեալ յօժարեալ (!) “գրեցի քեզ
հոպոել կոկոզանս„ (վերջին -ը՛ան աւրուած
ի վերջոյ եւ սրբագրուած): Սովորական
հոպոան+ բառն ալ ունի ըստ ՀԲռ.ի կէղձո-
ւոյո-ըէան նշանակութիւնը. (տես անդ.)
հոպոանք = պաճուճանք՝ զարդերու մէջ
ձաձկո-ելէն տարբեր իմաստ չունի արդէն:

Բովանդակ “գամագոտական„ ին վրայ լոյս
կը սփռէ այդ հոպոիլը. վասն զի կիրակոս
յոյնն, առ որ կ'ուղղուի նամակը, Մա-
գիստրոսէն ձաձո-ւկ կ'այպանէր զինքը (ի բաց
առեալ վերոյիշեալ հրապարակական դէպքը՝
թէ դիւրըմբռնելի են գրածները, եւ թէ կը
հասկնայ անոր ամէն գրածները): Լսելուն պէս

Մագիստրոս՝ իւր ինքնապաշտպանութեան տո-
վրական զէնքին՝ "կարծրակուռ„ ոճի կը դիմէ,
իբր օրսորդ ծածկապէս գործող հակառակորդն
ըմբերանելու։ Առ այս համեմատել Մա-
գիստրոսի հետեւեալ վկայութիւնները. "եւ
. . հմայից հպպոռնօք հետամուտ լինել քննու-
թեամբ քայքայել„ (Մկս. էջ 52). — "Մեղ-
կեալ հպպոռնօք . . . ղյուղելն միմեանց„ (Անդ.
էջ 35)։

7. *Ըմբարհակեալ = ապարատանեալ [ինք-
նահաւանութեամբ անզուսպ լեզուագարու-
թիւններ ընելով]*։ Կը յիշէ այս նշանակու-
թիւնը Ագր. իսկ Երմ. կը գրէ՝ "ըմբար'ա-
կել = ապարասել„ որ պիտի ըլլայ յայտնա-
պէս "ապարատանել„ կամ "ապերատանել„։
Այս կերպ գրութիւնը միայն այս երկու բա-
ռագիրքերու մէջ կը յիշուի։ Ջատ է՝
ըմբահակէմ, ըմպահկէմ ձեւը՝ որ նոյն նշանակու-
թիւնն ունի եւ շատ տեղ կը յիշատակուի.
տես նաեւ Հբռ. եւ Սո.։ Կը գտնենք այս
ձեւով ալ առ Մագիստրոսի՝ "ճահճել ղա-
մեկեալ ըմբահակէալ„ (Մկս. էջ 237). "Ձի
յանկարծակի ըմպահկելով գժոխասեռ յա-
խորտանօք„ (Մատեն. Խորեն. վենետ.
էջ 453)։

8. *Կոկոզան[ա]ս = մեծամտես*։ Առանց
իմաստի այլայլութեան կրնանք բնագրին կո-
կոզան ձեւն ալ պահել. բայց այն ատեն
պիտի ստիպուինք ըմբռնհակել էզոք բային՝
ներգործական բայի իմաստ տալ, իբր "ա-

պարտան բարբանջել» "լեզուագարուեթեամբ կոկոզանքներ ընել, մեծամիտ խօսքեր ըսել[1]»։ Քանի որ դժուարըմբռնելի բնագիր մը կը վերահաստատենք, չենք քաշուիր այս փոքրիկ փոփոխութիւնն ընել, բնական է որ պէղէտա- նշանակելով փոփոխութեան պատճառները։ Ա՛ՀԱՆ պատճառը կը գտնենք՝ անընդհիջական նախընթաց տողերու մէջ. իսկ ԷՒՒՐՒԴ պատճառն է հետեւեալը. ԱԳր. եւ ԵրմՐ. կարծես՝ ինչպէս վերն ըսինք, Մագիստրոսի այս դժուարըմբռնելի բնագիրը լուծելու համար գրած են միայն. արդ թէ՛ ԱԳր. եւ թէ՛ ԵրմՐ. միայն կոկոզանալ բայը կը յիշեն եւ ոչ "կոկոզանք» գոյականը։ ՀԲու. եւ ՍՒ. ունին "կոկոզանք»՝ բայց իբր գործածութեան տեղ երկուքն ալ դէպ եւ դէպ Մագիստրոսի այս խօսքը կը բերին։ ընդհակառակն Մագիստրոս կոկոզանալ բառը կը գործածէ եւ էջ 237. ԷՒՒՐՒԴ պատճառ. կոկոզանաստական ձեւին եւ կոկոզանաստական ձեւին մէջ շատ մեծ է գթելու վտանգը, մանաւանդ այսպիսի դժուարիմաց հայերէն մը կարդալու ատեն[2]։

---

1 Բայց ի՞նչպէս չզարմանալ երբ այս բացատրութիւնն ալ գրեթէ բառ առ բառ առնուած կը տեսնենք Արիստոփանէսէն։

"Կրնաս զիս պատճառաբանութիւններով յաղթահարել, բայց միշտ կոկոզբանո՛ւթիւնէ կո՛չուէն կը ծո՛ւէ՛» Արիստոփ. "Պղուտոն» Դ. չի՛ յիշեցներ "Հիկէն գոս կոչանեալ ծոփաւոյն կոկոզանալ» Մկս. էջ 237.

2 Կալիսթենեայ գրքին մէջ իբր յաւելուած կցուած խաչատրոյ կեչառուեցւոյ բարառնութեանց մէջ, կայ՝ կալիս-

9. *Մակլծեւիս = բարձրանաս [վերամբարձնաս, վերաձեւիս եւն եւն]:*

10. *Ապուսեալ = մերժեալ [դատապարտեալ]: Սովորաբար էբրեւ "ժխտել" կը գործածուի, ինչպէս ՍՒ. կ'ըսէ՝ իւր ոճով "ապ-ուսել այսինքն ապ-ուել: Կը թողունք իրեն այս մեկնութիւնը. միայն "Դ. Անյաղթէն", (վեննետ. էջ 431 եւ 475) եւ այս գրոց նման ուրիշ շատ տեղերէն գիտենք որ "ժխտել" կը նշանակէ: Բայց այս տողերուս իմաստը ճիշդ մեկնելու համար պէտք է "մերժել" նշանակութիւնը գտնել, եւ գտանք "Պղատ. Տրամախօսութիւն Մինովս" ի մէջ (վենետ. էջ 408 որ սովորաբար Մագիստրոսի թարգմանութիւն կը համարուի եւ Ք.) ահա վկայութիւնը "ըստ այնոցիկ պարտ է հօրն զորդին ապուսել եւ ի քոյ քարոզել":*

11. *Աճիւնից ծասքման = զաճիւնս ծասքելոյ [ծասքման աճիւնից դատապարտիլ, այս ինքն ջնջուիլ]: Այս 9դ հատուածին վերջին երկու բառերովը՝ որ պահուած են շուրջ 900*

Թենեսի լեզուէն բոլորովին օտար եկամուտ լեզուաւ հետեւեալ կտորը. "զմտաւ ածեմ զդեպերուճն մակդրական վիպասանու թեանց յորժամ էի առ ձեմականն ստապերացի ի սպաս բանեղէն եւ կորովամիտ հոգւոցն ի մայրն իմաստութեան" եւն, էջ 191: Հարեւանցի իմն յիշատակենք որ այս ապիկար տղբերու վերջին մասը՝ իբր թէ "Աղէքսանդրի խրատներ առ բարեկամս" բոլորովին կցկտուր, եւ մանաւանդ վերջին երեսը կարծես Մագիստրոսեան դարու լեզու են: Ընդարձակ տեղեկութիւններ ուզողը կը գտնէ Հ. Ց. Տաշեանի "Սոյն կաթողիկեներ ուսոյ մեսրոպեան" էջ 21. եւն եւն:

տարիներէ ի վեր՝ այս անհասկանալի համա-
րուած չափաբերական նամակին մէջ, Մա-
գիստրոս իւր հմտութեամբը զարմանքէ ի զար-
մանք կը գլտորէ զմեզ, վասն զի արդէն գրե-
թէ 9 դար յառաջ հայացուցած է յունարէնէ ո՛ճ
մը, որ դարեր եռքն անցած է յունարէնէ
լատիներէնի եւ ասկէ գաղղիերէնի ու գեր-
մաներէնի, թէպէտ վերջինս իւր յատուկ
բացատրութեան փոխելով, ins Gras
beissen = "խոտին խածուածք տալ„: Արդ
Պր. Նորայրի գաղղ. բառարանն ունի խո-
ձանել զփոշի = mordre la poussière =
(պատերազմի ատեն) ձեռնէ բացատրութեան
դիմացը, բացատրութիւն մը՝ որ նիւթական
թարգմանութիւն է գաղղ.ի: Արդ "փոշին
չի խածնուիր„ երկիրը հողը (la terre) կա-
րելի է խածնել. բայց Մագիստրոս ունի
աւելի ճիշդ՝ ֆոշէն (= ֆչռնը ըստ Ագր.ի)
ձաւռէլ, ձաւռել, որ շատ աւելի յարմար է. եւ
ապահով ենք՝ եթէ գաղղ. բառագրոց հեղի-
նակին յառաջագոյն ձանօթ ըլլար Մագիս-
տրոսի այս բացատրութիւնը, այսօր պիտի
գտնէինք զայն նոյն բառագրոց մէջ: Արդ
Մագիստրոս հայացուցած է՝ οὖδας, γαῖαν
ἑλεῖν ὀδὰξ կամ որ գրեթէ նոյն է՝ ὀδὰξ
λάζεσθαι γαῖαν = զհող, զփոշի ձաքել,
ձամել: Պատերազմի ատեն երեսի վրայ
իյնալ (կամ մեր ռամկին՝ "քթին բերնին
իյնալ„) "երեսն ու բերանը փոշւոյ մէջ
թաթխուիլ„ ըսել է, այսինքն ռեռնէլ: Մա-

գիստրոս՝ Կիրակոսի եւ իւր միջեւ կա-
տարուած մրցումը պատերազմի կը նմանցնէ։
Աւելորդ է ըսել որ այս մեր անձնական
հետազօտութեան արտադրած արդիւնքն է.
թէ ԱԳր., թէ Երմ., թէ Հբռ. եւ թէ ՍՒ.՝
լուռ կը ճնան յայսմ. վերջինս ըստ իւր բարի
սովորութեան կը խանգարէ քան կը յարդարէ
իմաստը, վասն զի ըստ կամս նոր միտք մը
կը ստեղծէ. "գրեցի քեզ ապուսեալ
աճիւնից ծասքման„։ Բայց ի՞նչ զարմանալիք.
Հոմերեան այս ոճն ունի եւ Արիստոփանէս.
"Այսօր իսկ հող պիտի ծասքէք„ "Աս-
պետներ„ Ա. Ար. 1 տեսիլ. "Թող Արամազդ
զքեզ յաճիւն ջախջախէ„ (Անդ) եւն եւն։

Ամբողջ այս 9րդ հատուածը մեկնելու
ատեն մեր կրած թարթափումներն ու խոն-
ջանքը կը մոռնանք՝ — եւ ապահով ենք որ
Մագիստրոս պիտի չյանդիմանէ զմեզ՝ "Ի
յածախս խոնջմանէ[1] տարակուսեցիս տարա-
խոհական մտածութեամբ„ (Մկս. էջ 112)
—, յիշելով միայն որ յաջողեցանք՝ ամբող-
ջացնելու այս հատուածին 4 թուին (տե՛ս)
մէջ՝ առկախ թողած նախադասութիւնը.
ահա ուրեմն կախման կէտերու ամբողջացուցիչ
մասը. "պէտ չյաջողէ՞ ե՞ գեթին պէտ ֆո՞ւէ„։
Իրաւունք չ'ունեննար Մագիստրոս, էջ 237
մեզի ըսելու. "Գեստրաս դատարկայած՝ ապա-

---

[1] "Ո՛հ, ապուսուն հետեւելով, ես դժբախտս,
ապուդէ՞ն վերջէ„ Արիստոփանէս, "Հաւեր„ 1 տեսիլ։

ընդհաց բախտի հասեալ՚՚ = մոլորած որստոր՝
անյաջողներու բախտին վիճակակից։

10.

Իրազեկ[1] զինէն ծանեայ[1], զի
Իր-ղէկ ղինէն ծանեայ; զի

ևիցիս իքալի[2] (ի) կարծրակուռ
լէցէ- ողբ-ալ է պժո-ուքն [ող-էր-ո]

առաւուլթեան[3]՝ իբր ի կենաւտէ[4] եւ
էօ-՝ ողջ- է ձէոէ է-

ի կեաւտայ[5] կոնդակէ[6] վարտաւեալ[7],
է կէ-ոէ-ձ ձէկ-է . հ-բէ-լ,

անհպելի[8] հաւատոեռ[9] կարծեցեալ[10]։
-ձյ-ղի ող-էր հ-մ-բէ-լ։

1. *Իրազեկ զինէն ծանեայ։ "Գիտացի իրա-*
զեկ կամ սերտագոյնս՚՚։ Մեկնելու պէտք չէ
ճար այս նախադասութիւնը։ Բովանդակ
պարբերութեան իմաստը ցոյց կու տայ այն
վստահութիւնը զոր ունի Մագիստրոս իւր
անձին վրայ, թէ իւր խրթին գրածներովը
հակառակորդին գաղտնի հակառակութեան
վրայ յաղթապանծ պիտի հանդիսանայ։
"Համոզուած է՚՚ ասոր։ Իւր նամակներէն միոյն
մէջ (Մկս. էջ 214) կը սպառնայ որ իրեն

խոստացուած ձկեր՝ ղրկուին Իրեն, ապա թէ ոչ՝ այնպիսի՛ որոտալից բառեր կը շարէ՝ — "Թէ ոչ՝ ճահճացուցից քեզ ճարտասան բանիւք ճայթմունս առաստութեան„ — որ կը ստիպուի թղթակիցը (Մաժիկոնեան Իշխանն Թոռնիկ) ո՛չ թէ միայն "այլ եւս համ չառնուլ կարմրախայտ ձկերու պարարտութենէն„ (= ուշ խոզբոցէ է կոխոբե խ պարբոս-ին՝ կարմրախայտէ), այլ ուրբաթ օր կերած "զանձենայն զեռունս եւ զբզիզսն եւ զճճիս...՝ տաղտկացեալ ախոնդեացդ զօրէն կռոնեայ ծայթքեալ արտաքս բերցես„[1]: Համոզուած է Մագիստրոս թէ բնաւ դժուար չէ Իրեն՝ — քանի որ այսպիսի "արհեստի„ եւ գիւտերու մակացութեանց հասած է, — յստակ կերպաձեւեալ բառերը՝ "հոյծ եւ խոշոր կերտացուցանել սակս լսուլացդ„, որպէս զի "լպրծոտ, յղկեալ եւ ապակատարազ„ խօսքերուն վրայէն սահելով Իրենց մէկ անդամը չկտրեն: Ուզած ժամանակ "դիւրահաս կատարէ զոտանաւորս„ . . : Եւ Պր. Կոստանեանի հրատարակած բոլոր նամակները վկայ են, որ Մագիստրոս իրաւունք ունի իւր գրելու կերպին վրայ՝ այս յանձնապաստան վստահութիւնն ունենալու,

---

[1] "Այնպէս մը կ'ընեմ որ ձայնաքարով կոկորդդ կը խաղաեմ եւ իմ ինչքս դուրս կը փսխես„ Արիստոփանէս "Պղուտոն„ Գ. Ար. 3 տեսիլ. կամ ուրիշ տեղ մը՝ "Բոլոր վաստկածներդ (կերածներդ) նորէն դուրս տուիր„ Ա. Ար. 3 տ.

որովհետեւ գրեթէ իրմէ յառաջ գրուած բոլոր գիրքերը կարդացած է (գոնէ այսպէս կը վկայէ ինքը, ինչպէս մեր հետազօտութեան սկիզբները տեսանք), որոնցմէ իբրեւ զէնք պատրաստած է իւր ոճը՝ ոչ թէ միայն իւր թղթակիցները, այլ նաեւ ապագայ ընթերցողներուս գլուխը ճաթեցնելու եւ ըլեղը խախտելու։ Ջինուորական մը յիրաւի, որ յատուկ զէնքեր գործածել գիտէ թէ՛ ձեռքով եւ թէ՛ մտքով եւ թէ՛ լեզուով։ Բայց այս տեսութիւնս, որուն նկատմամբ կրնան հատորներ գրուիլ, կը շեղեցնէ զմեզ մեր առաջադրեալ նպատակէն։

2. *Իբաւի = ողբալի*: Ա. Մեզի ծանօթ բնագիրներն ունին՝ է քաշ է (Մկս.), է քաշէ (նբ. էմ. եւ վիեն.) Անտ.ը ունի միայն էքաւէ, որ ամենաճիշդն է. ✻ պարբերութեան իմաստին համար. ք. որովհետեւ Ագր. եւ Եւս. ունին "էքաւէ = ողբալի„ մեկնութիւնը։ կը լռեն ՍՈ. եւ Հբռ.։ Բայց այսչափ վկայութիւններ բաւական չեն դեռ մեր միտքը բոլորովին հանդարտեցնելու՝ վանելով ամէն տարակոյս, ✻. որովհետեւ "ողբալի, էհէղ՞ ի՞նչ բանի մէջ. "է հոգեբուխ ասա-ասա-ասելան[1]„։ Բայց երկու է իներու առընթեր

---

1 Սխալ ընթերցուած է "առաքութեան„ բառը. (տես քիչ մը վերը "ձահեցուցիր քեզ ճարտասան բանիւք ճայթմունս աքաքա-ելան„ (Մկս. էջ 214). նոյնպէս "եւ զամենայն ի յայտցանէ ախտից քաղախուտ աքաքա-ելն„ (Պղատ. (հոս՝ անուանակոչութիւն, մակաւութիւն)

կացուԹիւնը ձեռագրաց մէջ միոյն զեղչումը յառաջ է բերեր: Գիտենք որ շատ սովորական երեւոյԹ է այս:

Բ. Իսկ եԹէ այս ամէն պատճառներով չգոհանանք, կրնայ երէց մեկնուԹիւն մը տրուիլ. "ի բալի" = մշուշի, մէգի մէջ. այսինքն "կարծրակուռ առաստաԹեան մշուշին մէջ": Բոլորովին անհաւանական չէ այս մեկնուԹիւնն ալ. մանաւանդ որ քալ բառն ալ "մԹագնած" ալ կը նշանակէ. սակայն տեղ մը չենք գտներ ի քալ զատ զատ գրուած: Երկրորդ. այս ի "մԹան" մեկնուԹեամբ պայծառ չ'երեւար հետագայ "անհպելի" = "բարձրամիտ, բարձր, գոռոզ" գաղափարն, որ աւելի ազգու հակադրուԹեան մէջ ցոյց

Տրամախ. ԵւԹիփրոն, վճնետ. էջ 140): Նոյնպէս տես ոոոել բայը. "գարձեալ անտուստ կարիցէ միայն զայս ոոոել = կոչել": (ՊՂ. Տրմխ. ԵւԹիփ. էջ 118 եւն եւն. "ասի . . . յոլովագոյնս սիրել զայլոցն պու եռեալ ոոոոոոլէն" (ՄԿս. 49.) "այսոքիկ առաքելոցն ոոոոոոլէն" (Անդ. էջ 199 = այսպէս պիտի ըսեն առաքեալք). "զայլսն Թողեալ զի երկարագոյն գործէ զոոոոոլէն (էջ 95). "եԹէ յոոոոոլէնն արգելու միայն" (էջ 83): Շատ անգամ կայ գործածուած՝ առաստաԹեան իմաստով ա. ոոոոոնլէն. այսպէս. "պատասխանեօք գքեզ եւ իմով իսկ ոոոոոնլէնդ արծարծեմք" (էջ 144). բ. նէրոոոնլէն եւ նէրոոլէն (էջ 131). գ. ոոոոոցլէն. "ոչ կամիմք տակաւին յոոոոոցլէնէս, որ առաջի կայ, արտաքոյ մղիլ" (էջ 172). "այլ ոոոոոցլէնն նուագերգուԹեան սաղմոսելոյ ի Հոգւոյն սուրբ ԹեՀնէ" (էջ 175): "Մինչեւ յայնմ ոոոոոցլէն (որ գրեցեր ասել Համակրօն զմարգարէից դասս՝ Մահմէտի [Հոս՝ նախադասուԹիւն]" (ՄԿս. էջ 185). կարծենք ըստ բաւականիէն աւելի են այս վկայուԹիւններն "առաջնուԹիւն" բառը ջնջելու եւ տեղը "առաստուԹիւն" անկելու:

տալ կ'ուզէ Մագիստրոս, «ըՔՔալ դրուԹեան մատնելով իւր "գոռոզ" հակառակորդը։ Այսպէս Թէ այնպէս մեր վերահաստատել ուզած բնագիրն է ՔՔալ (կամ "ի բալի"), քայց ոչ երբեք՝ ցայժմ իբրեւ ընդհանուր՝ հրատարակուած "ի բաշի" կամ "ի բաշ ի"։

3. *Կարծրակուռ առաւելութիւն = դժուարին քան [դժուարահասկանալի ասացուած]*, որ մեկնուած է արդէն նախընթաց բառին քննութեան ժամանակ։ Միայն մտադիր կ'ընենք որ այս "կարծրակուռ" բառին համապատասխանող բազմաթիւ բառեր ու դարձուածքներ ունի Մագիստրոս՝ իբր զանազանութիւն։ Շատէն քիչը յառաջ կը բերենք. "այսքան մեզ զմիտան, որ քողարկեալ կայ ի մէնջ, ծածկեալ եւ խրթնացեալ ի խորինս «ոչ»-ից անդ-պելւ (գրուԹիւնս)" (Մկս. էջ 128). "ոչ նահանջի բան մեր ձպոՔել ձրՔել կամ ի ձոմելւս կՔՔ-ցեալ" (Անդ, էջ 50). "ոչ Թողից չասել զտեննչալին քեզ կՔձրՔ-ցոյն եւ ըՔՔ-ից անդ պղատոնական եւ հռետորաբար եւ պուետիկոսուԹիւնս անգձելւս եւ անՔՔելւս շաղկապուԹիւնս" (Անդ, էջ 203). "անգէղ եւ անգձական" (Անդ, էջ 236)։ Դանիէլ երաժշտին գրած նամակին մէջ (Մկս. էջ 124) ինքն իսկ կը խոստովանի, Թէ կը յոգնեցնէ ԹղԹակիցը. "գիտեմք զի տարակուսանս իմն սակաւ առաջի ձեր սիրեցաք. զի կՔՔանդՔեալ կՔՔ-ից եւ ընդելուզեալ ատտիկեցի տիմիական յիմուածն

եպիդիմիական մակամտածութենէ„ սակայն կը խոստանայ յետոյ փարատել այս տարաձայնութիւնը:

4. *ի կենաւտէ = ի նետէ*: Բոլոր ձեռագիրներն ունին միաբան ի ընդդէ, որ՝ ինչպէս պիտի տեսնենք, անդէղէ է հոս: Նախ. Մագիստրոս իւր ժամանակին հայ գրողներու սովորութեան համեմատ՝ գրեթէ բոլոր նամակներուն մէջ՝ նմանահնչունի-ութիւն (allitération) այնպէս կը սիրէ, որ երբեմն մինչեւ 3—4 տող[1] կը շարունակէ: Արդ նոյն իսկ այս "գամագտական„ին մէջ 7—8 տեղ կը գործածէ

---

1 Օրինակ՝ ամբողջ այս նամականեան. բայց ի մասնաւորի էջ 133, ուր ն գրով կը սկսին 4 տողեր. ա գրով 3 տողեր (էջ 134), բ գրով՝ 4 տողեր, ն գրով՝ 4 տողեր: Բայց աւելի- մարսելի օրինակներէն քանի մը հատը կ'ուզենք յիշատակել. "եւ մերոյս հաւ ի հիացման եղ[կ]եալ հրացեալ խորհրդով հաւանիմ ինձ միայն հնարս զհարկաւորն հարցանել զհարցն իմ սահման„ (Մկս. էջ 61). "(իքրու առ ի շաւղովն յարուցանեն գլուամուէլ) կամ ընայատական վիպարան շարս շամանդաղեալ ընհանան ի վերայ մերո„ (Անդ, էջ 67). "Ակկարոնեան ճանճից ճենճերելով ճեմեալք ճոռոմաբանեն զճաշակաց առիւծուն„ (Անդ, էջ 132). "վարդապետն քո ձայրագոյն, ի ձար ձարաւ ի ձորեալ„ (էջ 209). "վարդապետն ի վարդիկն վահանաւորեալ վաղվաղեաց„ (էջ 210). "ճեմեալք ճեկճեկեալք ճիօրէն ճողորտեաց (էջ 218)։ Քանի մ'օրինակ ալ "Դ. Անյաղթէ„. "պաշտելի է մեզ եւ պանծալի ըստ պաւղոսի պարծել եւ ի պատուական պսակն Յիսուսի.„ (Դ. Անյ. էջ 101). "Քացայայտեալ քոց քարեաց քարեւտրապէս քարուց քոց (Անդ, էջ 101) = "քարեբարութեանն քարեաց ի քարեբարէն արժանի պատան„ (Յովհ. Պատմ. Մոսկ. էջ 188) եւն եւն։ Եթէ այս նմանահնչունութեանց պատճէրն ու քաղաքավարութիւնը՝ մեր հաւաքածոյքէն ամբողջացնել ուզենք, գատ հատոր մը գրելու է։

իւր սիրական — խաղը[1]։ Ա՛հաւասիկ ապացոյց մըն ալ հոս՝ "ի կարծրակուռ... ի կենատէ եւ ի կեստեայ կոնդակէ„։ Ուրեմն կ'արդարանայ մեր "կենոփէ„ բառը։ Երէց։ Ցայժմ ընդունուած "ընոփէ„ բառը ոչինչ տեղ գոյութիւն չունի. կայ ընդ (թուոց Գիրք. Զ. 4—5, Դաւ. Անյաղթ. էջ 597) եւ ընհատ (Ոսկ. Պաղ. Բ. Հտ. էջ 446), բայց թէ խաղողն ու կուտը այս "մրցութեան մէջ„՝ յորում երկու "հակառակորդք„ կը մրցին իրարու հետ, ամենեւին չի կրնար գործ ունենալ, քաջայայտ է։ Եթէ գինեգործու-թեան կամ այգեգործութեան վրայ ըլլար խնդիրը, ապահով ենք որ Մագիստրոս պիտի չթերանար ընդ կամ ընհատը գործա-ծելու։

Խոստովանի՛նք որ այս "ի կենատէ„ ի սկզբան անդ զմեզ շատ աշխատցուց։ Ջեռա-

---

1 Ա յսպէս. 1 Հատուած. "... պառի պարակոյս պատանական պրոհել ղպարբեղունս ... պոր-բանելով եւն (տ. "ՀՍ.„ էջ 205).

2 „ „ "... պարակացուցանեմ .. պար-փասցիս պարախորհ... պրամատա-կան.. պախտակ պոգորել (էջ 207).

3 „ „ ... էսկապէս էրածել .. էրոդաբար (էջ 208).

4 „ „ ... ձեմարանի ճմղճելով ճոխաուո-ցեալ ճաճանչաւէտ (էջ 209) եւ ՛ն՝ մեզ մակառ մունչ մախիլ (էջ Անդ).

6 „ „ Ներեք զՊրոզակուԹիւն պրոհիցես եւն եւն (էջ 210).

7 „ „ Համեմատէ 7ի մէջ բոլոր ոով սկսած բառերը։

գրաց համեմատութիւններ[1] ըրինք, բայց "թնատը„ կը ճար անխախտ իւր տեղը։ Սակայն հարկ էր՝ կամ այս հատուածին մէծ դժուարութեամբ յերեւան հանուած լուսապայծառ (գոնէ մեզի համար) իմաստն ի բաց քեցել, եւ կամ "ընոփ„ը իւր բուն ձեւին վերածել։ Ագր. եւ Երմ. այս դէպքիս մէջ մեզի զլացան իրենց խորհուրդը։ Միայն Երմ. ունի նմանաձայն՝ կենոփ մը։ Ցախուռն գործած չենք, կարծենք։ Սակայն ուրիշ դժուարութեան մը բախեցանք։ Այս կենոփ բառն՝ որ մեր մտքին մէջ ծնունդ առած էր ընոփ ձեւը մանր քննած ատեննիս, չկոր ոչ հին եւ ոչ նոր բառագիրքերու մէջ. եւ սակայն հարկ էր որ՝ գոնէ ըստ ուղիղ ձեւին, գործածուած ըլլար, քանի որ կենոփ՝ "կեանք կտրող, հատանող„ կամ

---

[1] Նոյն իսկ Վենետ. Ց. Մխիթ. հարց ձեռագիրներն՝ այս բառիս համար, խորհրդի կանչեցինք Դեր. Հ. Ց. Ծ. Վ. Թորոսեանի ձեռօք, որ ինքնաբերաբար հաճած էր պտ. նո. բայրի ալ կարծիքն առնուլ, վերջինս դեռ "թնահատ կը կարծէ եղեր "է ընոփէ„։

"կեանքէ զրկուող"[1] շատ կը յարմարէր Մագիստրոսի գրչին ու ոճին։ Մեծաձայն *Eՙրηχα*! մը եղաւ արդիւնքը մեր խուզարկուելեանց։ Ինչո՞ւ Մագիստրոս գոչեցաւ էր այս բառը եւ — նոյն իմաստով։

"Մարդն է զէտ ծառ, կեանքն է առատ,
Մահն առ արմին եդեալ հաստատ,
Օր մի առնէ զնա *կեևառո*,
Տանի յատեան վեհին ի դատ„
(Մկս. էջ 241)։

Կէնապ բառին գոյութիւնը խախտեց ուրեմն ընապը. կը մնար մեր կողմանէ յաղթել ուրիշ երկու դժուարութեանց։ *Կև*=*Թ* ձեւերը կրնա՞յին շփոթուիլ իրարու հետ։ Ձեռագիրներ՝ մանաւանդ նոտրագիր եւ կամ շեղագիր գրուածներն, եթէ իրարու համեմատուին, իսկոյն հաստատական պիտի ըլլայ պատասխանը. բաւական է համոզուելու համար համեմատել Միւնխէնի Մելգոնեան օրինակէն՝ (Մկս. 24) յաղթեօդ, բառը, որ գրուած է յակեացի, բայց շատ դիւրաւ կրնայ կարդացուիլ եւ "յաղեօդ„։ Նոյնպէս՝ (Անդ. էջ 24՝ վարէն երկրորդ տողը)։

---

1 Պարզ հետաքրքրութեան համար կը յիշենք, որ եթովպացերէնի մէջ "կարգ մեռելոց„ Office des morts, կը հնչէ Maçḥafa gĕnzat (մասհաֆա գէնզաթ)։ Անտարակոյս պարզ փոխառութիւն մը հայերէն կենաց բառէն ինչպէս վկայեց եւ մեր բարեկամը՝ քահ. եթովպագէտն Robert A. Peter.

"աղօթէ„ որ կրնայ կարդացուիլ "աղօղէ„։ Եթէ կ'ենոպը՝ ըստ մեր կարծեաց ընոպի փոխուած եւ այս վերջին ձեւը պահուած է, պատճառն այն է որ ընդ, ընդհոպ կամ նոյն իսկ ընոպ աւելի ծանօթ բառ է, քան կ'ենոպը, ուստի այսպիսի տարակուսական լեզուին մէջ ընոպի պահուիլն աւելի բնական է։ Երկրորդ դժուարութիւնն էր, թէ ի՞նչ ձեւով կը գործածէ Մագիստրոս՝ նէպ բառը. մեծ եղաւ մեր զարմանքը երբ "ի կ'ենոպէ . . . վարպետէ„ իմաստով գտանք "վարել . . . նէպէ-+„ (Մկս. էջ 210) գարձուածքը։

Խնդիր չկայ որ "զէնքերու„ նման "կարծրակուռն„ բառերով խօսող Մագիստրոս՝ նէպի գաղափարակից բառ մը ստեղծած է՝ զկիրակոս շլմորեցնելու համար։ Թէ իրօք իւր խոլն բառերն իբր զէն+ կը գործածէ Մագիստրոս՝ փքացեալ բարձրաձիտ հակառակորդն յետս մղելու, վանելու, ինքը Մագիստրոս կը վկայէ. "Փինատթէքդ փքացեալ՝ ապա զինէ- (զինուք) բաց ասացեալ„ (Մկս. էջ 237)[1]։ Բայց ո՛չ միայն նետիւ, այլ նէ-

---

1 Համեմատէ Մագիստրոսի գաղափարակից մէկ ածութիւնը. "Համարեա՛ դու զքեզ քեցեալ, ձաղեալ, ծեծեալ ի բաց վարեալ„ (Մկս. էջ 237)։ Գիտէ Մագիստրոս՝ ըստ տեղւոյն յիշատակել նէպը. "յաղթեցին Թապաւորացն առանց զինուց եւ նէպէ„ (Անդ. էջ 192). "արբուցանել զնէպս ի կապարճաց իւրոց„ (Ամբակումայ խօսքը) էջ 177։ Բայց նէպ ու ոչնչէ տեղ՝ ունի փոխարերութեամբ՝ "արդ՝ մլարեայն (= մէկ լաւ ուներոյթ, Մելգոնեան օրինակը "մլարեա՛„) դու պինդե՛ս զլոյնալէճ հայրենին, զնէրէ+ուէ-ածն (= նետ) դու մսե՛ս (Մկս. էջ 234) եւն։

ըլլով ալ կը գործէ Մագիստրոս, պիտի տեսնենք յաջորդ տողերու մէջ։

5. *կեստայ = կեստայ* տե՛ս. [*Ափրոդիտեայ գօտի*]։ Կէսթոս է յն. κέστος, մեկնուած արդէն "Հ. Ամ.„ի 1894, էջ 84. լտ. cestus, այսինքն Աստղկան այն գօտին ուր կը պահուէին գեղեցկութեան զարդարանքներն՝ իբր քաջութեան զէնքեր։ Ահա թէ ինչ կ'ըսէ մեր հին մատենագրութիւնը "... զայնոսիկ խորհելով՝ առնու զզարդսն ամենայն ի կէսթէն Ափրոդիտեայ. եւ կէսթոսն առասպելի՝ տապանակ ինչ գոլ, յորում ամենայն նայն առ ի գեղեցկութիւն եւ քաջակերպութիւն եւ ի շնորհս իրք տրամակայեալ լինին (= կը գտնուին)„ Նոնոս (Հրտրկ. գերմ. Մանանդեանց, էջ 59)։ Կէսթոս այն գօտին է որ կը պարունակէր ուղէն ու նէթէրը, որով՝ հետեւ Աստղիկ կը ներկայացնէր յանձին՝ ըստ առասպելին, իւր երկնաւոր ամենայաղթ մօրը, զարհուրելի զօրութիւնը (Դիւցազանուն Moritzի՝ Dr. Max Oberbayer էջ 94)։ Բայց նոյն կէսթոսը Արտեմիս դիւցուհւոյն քով՝ կը փոխուի պոպէնդոպրոնէ, ոսկի աղեղով ու նետերով։ Արտեմիսեայ զէնքերէն զատ պիտի տեսնենք իւր բագինն (տես նամակիս 14րդ հատուածը)։ Մխայն հոս տեղն է հարցնել Մագիստրոս ուսուցչին թէ՝ ինչպէս կեստոսի մէջ χόνδαξ = նէղուկ կամ չոփոր կրնայ գտնուիլ . . . .

6. *Ի կոնդակէ = Սիզակէ* [ուրեմն՝ ի կեստեայ

կոնդակէ = կեստոսի մէջ գտնուած կոնդակէ]: Դարձեալ յունարէն բառ մը χόνδαξ-χόνδαχος [կը գրուի նաեւ χόνταξ] տեսակ մը շատ սրածայր նիզակ, որ կապ ունի նախընթաց թուին մէջ մեկնուած "կեստոս" բառին հետ: Արիստոփանէս "Հաւեր" կատակերգութեան մէջ կը յիշէ զպատկանդարան՝ πήρα, φαρέτρα եւ λοξοϑήκη, նոյնպէս կը յիշէ՝ նէոբը, գեղարդը, նիզակը եւ գոյնոնը, = "որ վահանաւ եւ "գայիսոնաւ" ընդդէմ յառնէ" (Մկս. էջ 62): Ջնջելու է Մկս.ի "ի կէս գակոնդակէ" եւ եմ.ի՝ "ի կէսդակոնդակէ" անիմաստ ձեւերը:

7. *Վարատեալ = հարեալ:*

8. *Անհպելի = հարծր, անյաղթ, վեհագոյն:* կը մեկնուի Մագիստրոսի ուրիշ մէկ խօսքով. "Այսքար եւ իմաստասիրաց անձինք անհպելէ+ եւ անմերձենալիք՝ իբրու զանդատայս յինքն կարծրագոյն քարշող եւ ինքեան ոչ յուժեքէ հակամիտեալ" (Մկս. էջ 204):

9. *Համառեւտ = Ոտիկ, հակառակորդ:* Զանազան եւ այլաձայն բնագիրներու մէջէն կ'ընտրենք միայն եմ.ի հրատարակութեան մէկ տարբերակը. ոմանք ունին համբեւ (եմ., Մկս.) ոմանք՝ համբեւ (Անտ., վիեն. եւ նր.). իսկ ՍՒ. ունի համբեւ՝ բայց իւր ոճով պատրաստ իմաստ մըն ալ կցելով, "համբեւ, դեռ համբակ = վարատեալ անհպելի համբեւ կարծեցեալ" (!!): Մեր ընտրած

համոզեալ կը մեկնէ ԱԳր. Հակառակ։ Ուրեմն իմաստն է "անյաղթելի հակառակ(որդ) կարծեցեալդ[1]։

Հակառակորդ բառին տեղ Մագիստրոս երբեմն կը գործածէ ընդհակ բառը. այսպէս. "Այսոքիկ առաստաղութիւնք առականք (= առակաւոր) հագներգութիւնք սակս իմաստութեան ընդհակաց .... (աստցեալք)„ (Մկս. էջ 204)„։ Այս իմաստով կը գտնենք եւ առ Ստ. Կալիսթենեայ (տպ. Վենետ. էջ 185) "ի սադրանաց ընդհակին հանեալ եղեւ ի կէս աւուրց։„

Թէ իրապէս թշնամին եր ունէր Մագիստրոս, շատ յայտնի է իւր խօսքերէն. "ընդ մեզ նորագոյնք եւ անտիականքդ (= անչափահաս) գնեն թշնամութեան սկիզբն„ (Մկս. էջ 212). "մինչեւ յե՞րբ զկնի իմ ձգեն զքեզ հակաճառել գրով„ (Անդ.)։ Եւ այս հակառակորդները կ'անուանէ Մագիստրոս՝ հակառակից. "այլ ես ոչ ի հակառակէն ասացից բան եւ ոչ մի„ (Մկս. էջ 53). բայց որպէս զի հակառակ բառին յոգնակի բացառականը չհասկցուի այս բառը, աւելի պարզ օրինակով մը կ'ուզենք լուսաւորել. "քանզի ի վերայ Սքիտոփելի ասացեալ եղեւ ի նմանէ ի հակառակէն, նաեւ ի մատնիչն...

---

1 Թէպէտ ԱԳր. եւ Երմ. կը յիշեն համ գեղ որ կը նշանակէ գեղ, բայց ԱԳր. ի մէջ համր առջեւ կայ միջնակէտ (.) մը, եւ յետոյ կու գայ գեղ կամ գեղ։

եւ ոչ է հոգւոյն հաւանիմ ասել եւն եւն„ (անգ. էջ 54)։

Այս 10րդ հատուածին իմաստն է.

„Հաստատ գիտեմ թէ ողբալի պիտի ըլլաս այս դժուարահասկանալի խօսքերուս մէջ՝ նետէ ու նիզակէ զարնուողի մը պէս. (դուն որ) անյաղթելի հակառակորդ մը կը կարծուէիր (քեզի)„։

11.

Ստորագեալ քեզ սքողաստիկոսեան[1]
Անո՜ն (սքողքեցի) տէր քէզ պատուական

փաքնակապէս[2] *ոգեցից*[3], *ոչ իքոյ*
խոբուպէս տուց (հոգեկց), ու քէր

տարբեղուն[4], *այլ տրամակոչ*[5],
առանձին, այլ պարզամիտ,

փաստողանալ[6] *եւ շորթել*[7] *ի նեղացիկ*[8]
քաջալերել եւ խեղճացուած լինել ի պէտառի

մանկաւուխիւնս[9] *նեղում*[10] *նպաստ*
մանկութեան ըսած ատամ նպաստ

[էջ]

եղելոց առ ի մէնջ[11], *առոգաւցիս*[12]։
եղելոց է մեզ, ջրտուցիս։

մեր տուած թարգմանութենէն կը տեսնէ ընթերցողը թէ շատ որոշ եւ նշանակալից միտք մ'ունի՝ Մագիստրոսի լսածը, եւ սակայն քանի մը բառերու գրութեան նկատմամբ մեծ խառնակութիւն յառաջ եկած է ձեռագրաց մէջ։

1. *Սքողաստիկոսեան = գիտնական։* Ծանօթ ,ին. *σχολαστικός* բառը, որ կը նշանակէ՝ ի մէջ այլոց, "գիտութեան մը պարապող, գիտնական„։ Կը գտնենք այս բառը *σκολαστικὸν* ձեւով 7—8րդ դարու գրուածոց մէջ երկու ուղղագրութեամբ. ա. *իբր քողաստիկոս*, եւ բ. *քողաստիկոս*։ "Այս Ղինոս քողաստիկոս էր եւ ճարտար քան զամենայն ուսմնակից իւր„ (Վարք Հրնց. Ա. Հտ. Վննտ. 1855, էջ 224)։ — "*իբրեւ զայր իմաստուն քողաստիկոս*„ (Անդ. էջ 226 եւն). — "*բազում քողաստիկոսաց պէտք են աստ՝ ղի կարասցեն վիճել ընդ քեզ*„ (Վարք եւ վկյբ. Սրբոց, Բ. Հտ. Վննտ. 1874, էջ 493), ուր հրատարակիչը շատ ճիշտ կը նկատէ թէ լատ. scolasticus բառն է. "*եթէ զբնաւին զաշխարհիս քողաստիկոսս ի մի վայր ժողովեսցես*„ (Անդ. էջ 493)[1]։

---

1 "Աքողաստիկոս ոմն„ (Ա. Դար.) Վ. Հրնց. էջ 260. իսկ նոյն խօսքը ԺԲ–ԺԴ. դարու մէջ կը թարգմանուի. "այր ոմն իմաստասէր եւ բանաւոր եւ վարժեալ յոյժ արտաքին բանից հեթանոսականաց„ (Անդ.) նոյն խօսքը՝ քիչ մը վարը "առեներպիր էր ցունաց ճարտարախօս„ իսկ Բ. Թրգմ.՝ "հեթաւոր եւ բանաւոր յոյժ էր նա„ (Անդ. էջ 262)։

Ագր. ունի "սքողոստիկոս = ատենական դպիր (քժիշկ):

Այսպիսի ծանօթ բառի մը գրչութեան՝ Մագիստրոսի ձեռագրաց մէջ առած ձեւերն յիշատակութեան արժանի են.

Վիեն. ձեռագիրն ունի՝ զքո զոսիկոսեան.
Անտ. " " զքո զոսիկոսեան.
Կոստան. (տարբերակ) " զփողոստիկոսեան.
Էմ. տպագ. " զփողոստիկոսեան.

2. *Փաբնակապէս = Կարողապէս:* Անտ. նբ. Մկս. եւ Էմ. ունին այսպէս. իսկ Վիեն.՝ փոփկանապէս. իսկ Էմ. եւ Մկս. տարբերակներն՝ փաբնապէս: Նշանակութիւնը կը գտնենք միայն Ագր.ի մէջ, իբր՝ փաբնակ = հարուստ, կարող: Իսկ Երմ. ունի փաբնական = բնիկ, հարուստ: Պահեցինք "կարողապէս" նշանակութիւնն, աչքի առջեւ ունենալով այն պարագան, որ Մագիստրոս իրաւամբ ինք վինքը բարձր գգալով՝ վինքը թշնամող կիրակոսէն, "հոտող" կը տեսնէ ինք վինքը՝ "իշխանաբար" տալու այս անունը: Տեղ մը կը յիշէ այս շնորհումը հեռեւեալ խօսքերով. "արդ զայսոսիկ արհեստս եւ մակստացականութիւնս մեծարեցեր դու, վեհ էն զքեզ ասել ու անպէտէ վարկանիմ" (Մկս., էջ 203):

3. *Ոզեցից = կոչեցից [զանուն . . տաց]:* "Ասել" նշանակութեամբ ոգէն՝ Մագիստրոսի լեզուին սովորական բառերէն մէկն է.

«ոչէաւ է հագներգութիւն ի հագնելոյ կար-
կատուն բան» (Մկս. էջ 33). «զճարտասա-
նացն ոչէմ (= ասեմ) արհեստ» (Մատեն.
Խորեն. վեննետ. էջ 396). «(ոչ էր պարտ...)
զչքնութեան յոյս քաջութեան հնչից եւ
կանանց ողբերգական ոչէլ» (Մկս. էջ 41).
«որպէս յայտնէ ոչէ՞լդ առ ի քէն» (Պղտ.
Տրամ. Մինովս, վեննետ. էջ 120). «որպէս
ոչէ Հոմերոս = որպէս ասէ Հոմերոս (Մկս.
էջ 110)։ ինքնին կը մեկնէ Մագիստրոս
(տես 4 հատուած եւ 14 հատ. թիւ՝ 14)։

4. *Տարբեղուն = Անտեղի, օտարոտի։* Ագր. կը մեկնէ այս բառը իբր «խորթ, «օտարատեղի» (վերջինը՝ բեղուն, բեղմնաւորել բառէն առեալ). նոյնպէս եւ Երմ.։ կը պահենք հին. ի «օտարոտի» բառը, զոր ինքնին Մագիստրոս գործածած է «տարբեղուն» բառին դիմացը (տես 1 հատուած)։ կը յաւելունք անոնց նշանակութիւնը, քանի որ Մագիստրոս (Մկս. էջ 207) նոյնիմաստ տեղ մը կ'ըսէ. «զայս քեզ ասել պարտ է-պարշաճ եւ ոչ անոնչէ», որմէ դիւրաւ կը հետեւցուի յաչըդ՝

5. *Տրամակոչ = Պատշաճագոյն, պարշաճ։* Ագր. եւ Երմ. ունին այս «տրամակոչ» բառին դիմացը՝ բնաւին նշանակութիւնը, բայց հոս ինչ գործ կրնայ ունենալ «խնամիչը, չենք գիտեր։ Կրնայ թերեւս օտարոտին հակառակելու համար հոս ալ՝

Մագիստրոսի (Մկս., էջ 204) գործածած "հաբազապօքտը" նկատողութեան առնուիլ։

6. *Փաստողանալ = բարձրանալ։* Ագր. եւ Երմ. կը մեկնեն այս անծանօթ բառը՝ "քաշելով" ըսելով։ Մագիստրոսի գրածները՝ ինչպէս Շրդ հատուածէն եւ այս 11 հատուածին յաջորդ բառերէն յերեւան պիտի գայ, *էմանալու-, էմուսումէրելու-* համար, պէտք է մտօք բարձրանալ, վերամբառնալ։ Կերպ կերպ եւ այլ ընդ այլոյ ձեւերու մէջ մտած է այս "փաստողանալ" բառը։ Պր. Կոստանեանց ունի՝ *ֆաստողանալ*, (իսկ տարբերակներէն մին՝ ճիշտ ձեւը՝ *ֆաստողանալ*. իսկ միւսը՝ *ֆաստղանալ*). Նբ. Ածտ. եւ Վիեն. ունին՝ *ֆաստղանալ*։ Էմ. ուղիղ տպած է՝ *ֆաստողանալ*, բայց տարբերակներու մէջ կը նշանակէ՝ *ֆաստղանալ*։ Կազմութիւնը։

7. *Շորթել = խելամուտ լինել (քանի մը իմաստը) հանել։* Վերը (Հատուած 10, թիւ՝ 3) յիշեցինք "անդորընել" բառը, իբր "կարծրագոյն, դժուարահասկանալի"։ ուրեմն բային իմաստը՝ զոր կը յիշեն Ագր. եւ Երմ. իբր հանել, կրնանք մեկնել՝ իբր "լուծել, *էմասոբը խոզլէլ, խելամուտ ըլլալ*"։ Արդէն *շորընել* նիւթական նշանակութիւնը՝ իբր յափշտակել, զոր կը յիշեն Ագր. եւ Երմ. "ի բաց հանել" ծանօթ է. "(*զմարգարիտն*) զոր ոչ դուն եւ ոչ ինքնակալն քո *շորնել կարէ*" (8րդ դարէն) (Վարք եւ Վկայ. Հտ. Բ. Վեհետ. էջ 497). "եւ նա *վաղվաղակի*

շուրջ ի քէն վերադարձութիւնդ քո եւ տայ այլոմ „ (Ոսկեդարեան հայ. թարգմայ վարքը ի վարք եւ վկայ. հտ. Ա. վենետ. էջ 150). "ոչ ոք է ամենեւին որ ի նմանէ շուրջ կարիցէ զարարիչս իւր „ (կոչ. ընծայ, վիեննա, էջ 197): Ինչպէս ըսինք՝ այս վկայութեանց մէջ շուրջ միայն նիւթական յարիշտակութեան վրայ է խօսքը, իսկ Մագիստրոս՝ փոխաբերութեամբ կը գործածէ: Ջնջելու է Էմին. ի եւ պր. կոստանեանցի տարբերակները՝ շուրջ ձեւը (ի եւ է շփոթութիւն):

8—9. *ի ներքուստ մակաւորութիւնս = ի պիտանի մակնութիւնս:* Ագր. ի եւ Երմ. ի միաբան վկայութեան վրայ յեցեալ՝ ձեռագրաց եւ տպագրութեանց մէջ այլ ընդ այլոյ գրուած՝ այս բառին կու տանք այս գրութեան ձեւն ու նշանակութիւնը: Արդ Ագր. եւ Երմ. միաբան կը վկայեն "ներքոյնի = պիտանի բան „, անշուշտ "խօսքի մեկնութիւն, բացայայտութիւն = մակաւորութիւն, հասկցնել ուզելով: Քանի մը օրինակներու մէջ տեսնուած մակաւորութիւն՝ որ կը նշանակէ յմտապորութիւն, քէպորութիւն, պատճառ եղած է՝ մակաւորութիւն բառն՝ աւելի ծանօթ մակաւորութիւն բառին հետ փոխանակելու: Շատ մեծ անմիաբանութիւն կը տիրէ՝ ինչպէս ըսինք, այս ներքոյնի բառին նկատմամբ. պր. կոստանեանցի տպագրութիւնն ունի՝ ի ներքինէ (իսկ տարբերակն՝ է ներքինէ), ՆՒ. Էմ. (վերջինս տարբերակին մէջ՝ է ներքինէ) Անտ. եւ

վիճեն. օրինակներն ունին է ՆԷՐՈՒՔԵՑ։ պէտք չէ զարմանալ այս տարբերութեան վրայ, գրեթէ — անծանօթ հայերէնով գրուած գրութեան մը մէջ՝ երբ անճանաչելի կամ անտովոր բառ մը հանդիպի, գաղափարողները կամ օրինակելու ատեն անզգուշութեամբ եւ կամ անորոշ իմաստ մը որոշի փոխելու միտումի (եւ երբեմն միայն՝ չարամիտ) դիտաւորութեամբ, ակամայ իսկ իրենց գրչին ծայրը կը գծէ՝ ականջին ու մտքին ծանօթ բառ մը. ուստի ՆԷՐՈՒՔԵՑ անյայտ բառին՝ ՆԷՐՔԵՑ կամ ՆԷՐՈՒՔԵՑ-ի փոխուիլը շատ դիւրին եւ — հաւանական է։ —

Մագիստրոս ուրիշ տեղեր "պիտանացու„ եւ "օգտիլ„ (= օգտակար) բառերը գործածած է. "օգուտ ոչ եղեւ յայսպիսի իմաստուն առնէ„ (Մկս. էջ 98). "յարհեստ պիտանացու տածեալ„ (Մկս. էջ 235). իսկ ընդհակառակն՝ համեմատէ ամբողջ իմաստին համար (այսինքն՝ "խելամուտ լինել ի պիտանի մեկնութիւնս„)՝ "յայսպիսի տկարագոյն մտածութենէ կամիմ զքեզ ի բաց մղել„ (Մկս. էջ 114)։

10. *Ներում = ըստ որում*։ Այսպէս ԱԳՐ եւ ԵՐՄ. միաբան։ Յատուկ այս գարերու հայերէնին՝ էջէ նշանակութեամբ. "հագներգութիւնս այս ոչ ըստ որո՞մ հագներգութիւն է մատն քերթածոց„ (= հագներգութիւն ըլլալովը, կամ էջէ հագներգութիւն, Մկս. էջ 33). "ըստ որո՞մ ոգէ հո-

մերոս„ (անգ. 110)։ Նէր կը գտնենք ըստ նշանակութեամբ՝ ի մէջ այլոց, նաեւ Անգր.ի առաջին էջին՝ "մեկնութիւն բառից քերականին„ ցանկին մէջ, ուր գրուած է՝ "նէրտոեսթոս = ըստ արուեստին„, "նէրկոու = ըստկուռ„։

11. *Նպաստ եղելոց առ ի մէնջ = նպաստ եղելոց ի մէնջ.* այսինքն "ի մակառութիւնս՝ ըստ որում նպաստ եղելոց առ ի մէնջ„ = տուեալք քեզ իբր ի նպաստ ի մէնջ։

Մագիստրոսի զայրացած միտքը կը յաղթուի սրտի բարութենէն եւ բարձրավիզ հակառակորդին ջախջախումը բաւական կը համարի՝ խրթին բառերով տանջելով միայն անոր միտքը. բայց կը քաջալերէ զինքը, որովհետեւ կ'ուզէ որ հակառակորդը ճշմարիտ իմաստասիրութեան հետամուտ ըլլայ. "մանաւանդ իմաստասիրել քեզ ոչ խուսափեմ„ (Մկս. էջ 203). "եւ ինձ յոյժ ըղձալի է տարփանս լինել եւ զանձուկ խանդաղատանաց եւ խոհեմական քո խնդրոցդ լնուլ„ (անգ. էջ 202)։ Եւ որովհետեւ Մագիստրոս համոզուած է թէ՝ "եւ այս կատարեալ իմաստասիրացս է հանճար՝ յուզել է քաղցն կոյս յաւակայունել (զայլս)„ (Մկս. էջ 226), անոր համար իւր կողմանէ կարելի օգնութիւնը կ'ընէ. "եւ արդ ընձայեմ քեզ նպաստ„ (անգ. էջ 202)։ Եւ ինչո՞ւ այս օգնութիւնը, որպէս զի "աւոգուստո„ զօրացիս։ Տես յաջորդ 12 թիւը։

12. *Առոգաւգիս = զօրաւգիս*: Եւ այս վերջին բառով կ'ամբողջանայ՝ այս հատուածիս ալ պայծառ միտքը. "գեզի ինչ նպաստ առաջարկած պիտանի մեկնութիւններն իմաստասիրելու եւ լուծելու համար՝ զօրանաս,, "Առոյգանալ,, կամ "առուգանալ,, եթէ ըլլար այս բառը, բնաւ խնդիր չէր վերցներ. սակայն Մագիստրոսի լեզուին մէջ "առուգանալ,, ալ երբեմն ոչ է– նոյն նշանակութիւնն ունի: Համեմատէ այս նշանակութեան համար. "աստուածեղէն գրոց իմաստութեամբ առոգել (= զօրացած) տամ պատասխանի,, (վարք եւ վկայ. Հտ. Ա. վճնեա. էջ 536) եւ գոյականը՝ "գեղեցկութիւն եւ առոգութիւն մանկան,, (Սոկր. պտմ. Մես. վ. տ. Մով. վզրշպտ. 1897, էջ 181). "բիւրապատիկ շնորհս եւ պտուղ ծննդոց իմոց աճելութեան եւ առոգութեան զայս համարիմք,, (Մկս. էջ 23):

Այս 11րդ հատուածին մեկնութեան համար՝ բաց ի կիտադրութենէ՝ 1 կամ 2 բառերու վրայ պատճառաբանեալ փոփոխութիւններ ըրինք: կը համարձակինք ըսելու. հատուածիս իմաստն յէականս ճիշտ լուծած ըլլալու նկատմամբ՝ զմեզ բնաւ տարակոյս կամ վարանք չի պաշարեր: Բայց բանասէր ընթերցողին մտաց մէջ ալ կասկած չթողլու համար՝ Մագիստրոսի թղթերու համապատասխան այլեւայլ կոչումներով զօրացնել ջանացինք մեր խուզարկութիւնը:

12.

Տարփիմ[1] *ցանգ ուսծել*[2] *եւ*
ձ-ան-կ-ամ-տ ց-ան-գ դ-ա-ր-մ-ան-ել է-

պատասխայել[3] *եւ բուծել*[4], *զի*
ժ-ող-վ-ել [պ-ա-տ-պ-ր-ե-լ] է- ն-ո-ւ-ց-ան-ե-լ, զ-ի

բաղաձեալ[5] *բեկուեցեալ*[6] *բակուերեալ*[7],
հ-ա-ր-ե-ա-լ (?) փ-ղ-ր-ե-ա-ց-ե-ա՝ (?, պ-ա-կ-ա-ռ-ե-ա-լ (?),

զլեզուն զնդակին[8] *ի ատամին*[9]:
զ-լ-ե-զ-ու-ն զ-ն-դ-ա-կ-ի-ն ի ա-տ-ա-մ-ի-ն:

Դ-ի-պ-ո-ղ-ո-ւ-թ-ի-ւ-ն: Դեռ այս հատուածին քննութեան միջամուխ չեղած՝ կանխեինք ըսելու, թէ ուրչափ դիւրին կ'երեւայ՝ առաջին ակնարկով ասոր մեկնութիւնն, այնչափ մեծ դժուարութիւններ ունի: Ըստ բաւականի աշխատութիւն պատճառեց մեզի: Ինչուն, դեռ այսօր ալ հասկցած չենք: Այս բառերու լաբիւրինթոսէն ընդհանուր իմաստ մը կրցանք — բուն — կորզել հանել, բայց թէ յայտ յանդիմանութեամբ տեսակ մը ստուգութեան կրցա՛նք հասնիլ, չենք կրնար պնդել: Կրնայինք իբր անըմբռնելի հատուած մը, բոլորովին զանց ընել ասոր մեկնութիւնը, սակայն ի՞նչ շահ, ի՞նչ օգուտ պիտի ունենայինք՝ այս շա՛տ դիւրին միջոցը գործածելով: Մենք տքնեցանք, կը խոստովանինք. բայց այսու ամենայնիւ բոլորովին

զանց ընելն անօգուտ համարեցանք։ Թէեւ տա-
լակուսական, սակայն կը դնենք հոս մեր խու-
զարկութեանց արդիւնքը։

1. *Տարփիմք = ցանկամք։* "Տարփել = ցանկալ„ ԱԳր.։ Միջնադարեան մատենա-
գրաց քով այս նշանակութեամբ սովորական
բառ մը. ոսկեդարու մէջ չկայ այս բառը։
Ջատ է փո-ֆէլ, փո-ֆէ+, որ միշտ "ցանկասի-
րութիւն„ նշանակութեամբ գործածուած է
իբր "բնազդ„։ Այդ բառն ալ, ինչպէս կը
տիշէ արդէն ՆՔ., ունի 1 կամ 2 անգամ
գործածութիւն ընտիր մատենագրաց քով.
իսկ տարին դարերու մատենագրութեան մէջ
շատ յաճախադէպ է. "դիւայորդոլ բղջա-
խոհական ախտիւն յեղազեղեալ տուիէր ի
նա„ (Մ. կաղանկ. էմին. 1860, էջ 74
իսկ Շահնազ. հրտրկ. ի պարիս՝ էջ 196)։
"Տուիալ„ իբր ը-ուցանել„ տ. „Հ. Ամս.„
1890, էջ 285). "(կերակուր) ոյոյ ամե-
նեւին փոյթ ամենայն կենդանի ի բնութենէ
ունելով տուիւսմն„ (պղտ. Տլամ. Մինովս.
վենետ., էջ 219)։ Իսկ տեղ մը միայն կայ
իբր պարզ ցո՜ւ-ի՜ւ-ն (ոչ բնազդական),
այսպէս. "ձեռնարկելոյ ամենայն փո-ֆո-ւիւմբ„
(պղտ. Տլամ. Եւթիւիւրոն, վենետ., էջ
145)։ Ուրեմն զանազանելու է փո-ւ-էլը՝
փո-ֆէլէ։ Տո-ւ-էլը՝ ինչպէս ըսինք, ոսկեդարու
է (նոյն իսկ եթէ գտնուի 1 կամ 2 անգամ
ի ձեռագիրս)։ Մագիստրոս փո-ւ-ֆո-ն+ը իբր
"փափաք„ կը գործածէ հետեւեալ տեղը.

"իսկ ինձ յոյժ ըղձալի է պոլփոնս լինել եւ զանձուկ խանդաղատանաց եւ խոհեմական քո խնդրոյդ ընուլ" (Մկս. էջ 202)։

2. *Տաժել = դարմանել* (քուրդ.), *իմնամել*. ըստ ԱԳր.ի եւ ԵրմՀ. (տ. վարը 4 թիւ). *"ո՞ արդար դատողութեամբ զորըս եւ զայրիս պաշէ"* (Մկս. էջ 39)։

3. *Պատսպիայել = ժողովել* [*ամփոփել՝ հոգալ նշանաւկութեամբ*]. այսպէս ունի ԱԳր. իսկ ԵրմՀ. պոպչփայլել։ Թերեւս հեռի չըլլայ մեր "պոպոպոբել"էն։ Ձեռագիրները քիչ կը տարբերին։

Կոստ. պոպըչբայել. ՆՔ. եւ Վիեն. Անտ. եւ էմ. պոպչբայել։

4. *Բուժել = բուժանել* (նէո-ք.), ըստ ԱԳր.ի եւ ԵրմՀ.ի *սնուցանել*։ *"Սնոյց եւ խրատեաց"* (Պղտ. Տրամ. ԵւթիփՀ. էջ 86), *առաջինը նիւթապէս, երկրորդը՝ բարոյապէս, զոր ուրիշ տեղ մըն ալ կը գտնենք այսպէս իրարու կից. "ապա եթէ եւ անդ ի քո ուղիղ եւ էրաւ յետ այսոցիկ հանդիպեսցի՝ ողջ ընաւ եւ բոլորովին ի մեծէն ճողոպրեալ խօթութենէ լինիցի"* (Անդ. էջ 111)։ *Արդէն կը ցանկայ Մագիստրոս՝ դիւրագոյն բառերով հրաւիրել ընթերցողն ի սկզբան անդ որ "անուցուի". "զի նախ մխեցին ի դրունս մեր, մուծանելով ի խրախճանութիւնս սուղ ինչ կերակրել"* (Մկս. էջ 203)։

5—6. *Բաղուծեալ բեկտեսցես* (?) = *վնասեալ փշրեսցես կամ կոտծանեսցես*։

Հոս է աղա գլխաւոր դժուարութիւնը։ Մագիստրոս ունի տեղ մը "հաբեալ էլլէն„ (Մկս. էջ 19) բայերը քովէքով, որ ըստ նշանակութեան աղերս մ'ունին մեր բայերուն հետ։ Ագր. եւ երմ. ունին "քաղաձո-ըլլ-ն = ճնաս, տկարութիւն։ Բայց քեկոել բային նկատմամբ կը լռեն թէ՛ Ագր. եւ թէ՛ երմ.։ "Բեկտել„ բառը կայ մատենագրութեան մէջ. "քեկոել եւ մանրել զշղթայս„ (Ոսկ. պօղ. Ա. էջ 640). "զգաւազանս անիրաւացդ բեկտեսցէ,, (Սիրաք. տպ. Վենետ. փոքրագիր, էջ 123) տ. նոյնպէս քեկոել (Ոսկ. պօղ. Ա. էջ 224, 781). "քեկոեցէն շուրջ զնովաւ շառաւեղք թերակատարք„ (Իմ. Սողոմ. դ. 5)։ Վեցերորդ-եօթներորդ դարու մէջ ալ կը գտնենք այս բառը. "գտին զայն կոչձանեալ եւ քեկոեալ = նոյն տեղը քիչ մը վեր՝ "կոչձանեցալ եւ ճղեցալ„ (Վարք եւ վկայ. Հտ. Ա. Վենետ. էջ 173 եւն եւն). "ՙՙՃնաստուելով կորձանել,, այն, իմաստ մըն է. բայց նախընթաց ՙՙխնամելին ու դարմանելին,, հետ՝ իբր անընդմիջական արդիւնք, ինչպէս կը համեմատի, անկարելի է ըմբռնել։

Մի միակ ելլէց ընդ+ մը կը ճնայ, կարելի է փոխաբերութեամբ "առնել եւ կոչել,, նշանակութիւնը տալ այս բառերուն, այն ատեն քաջայարմար իմաստ մը կարելի է հանել։ Մենք կը նշանակենք կ'անցնինք, չենք համարձակիր վճռել։ Արդեօք յն. συμφέρω քով-ածելէ հետ կայ առնչութիւն

մը, իբր հաւանիլ, լսել։ ՍՈ. ունի քաղցեալ = ի միասին ածեմ, բերեմ. քաղցուիլն = ի մի բերան. (հմմտել "ի մի ածել" 1 հատուած)։

Բնական է այս ամէն դժուարութիւնները կը նկատենք՝ բնագիրն ըստ կարելւոյն անփոփոխ պահել ուզելով, ապա թէ ոչ՝ եթէ "բաղաձեալ" էն յառաջ "մի" բառիկը կարենայինք նշմարել, ամէն դժուարութիւն կը հարթուէր։

7. *Բակտերեալ = վարժեալ (?)*։ Պիտի համեմատէինք այս անձանօթ բառը յն. βαχτρεύω, βαχτηρία բառին հետ, բայց յունարէնը կը նշանակէ "յենուլ, կրթնիլ գաւազանի մը վրայ", տես հայերէն բեկղ (բեկուղ?) = βάχτρον, bacculus գաւազան։ ՍՈ. ունի քակտերեալը, զբաւտեր այսինքն զմտրուկ ուսուցանեմ, վարժեմ։ Բայց մենք բոլորովին իսկ տարակուսական կը համարինք գոյութիւնը այս բառին, որուն ուղղագրութեանը չենք կրնար հաւատալ. եթէ յեցեալ՝ ձեռագրաց մէջ սովորաբար նշմարուած գրափոխութիւններու՝ "պապտեալ"ի կարենանք փոխել "բակտերեալը" ազատած կ'ըլլանք այս հատուածին ալ իմաստը։

Ի՞նչ պատճառ կրնանք ունենալ այսպիսի առաջարկութիւն մ'ընելու։ Մագիստրոս առ սիրակոս գրած 47րդ (Մկս. էջ 110) թղթին մէջ յառաջ կը բերէ իւր պատճառները թէ ինչու բազմութեան առջեւ չէ

ուզեր յանդիմանել զինքը. պատկառեր է. "զոր մեր է պոռնկոնն պատ առեալ բազմութեան ոչ կամեցաք զքեզ իբր անտեղեակ ի ճեմարանիս, զի տրտմեցիս (= ոչ կամեցաք զի տրտմեցիս իբր զտգէտ ոք), ուր խօսած էր ինքը՝ Կիրակոս: Այս բառին առջեւի Հարցականը տեղէն խախտելու մեծապէս պիտի նպաստէ Մագիստրոսի հետեւեալ վկայութիւնը. "զի այնու պոռնկալ մանկանց ճեմարանին զգաստացեալք զուղղագոյն խոկացին խուզմունս„ (Մկս. էջ 233): Եթէ մինչեւ "լաւագոյն ձեռագիրներ գտնուիլը„ **ներենք մենք մեզի որոշ իմաստ մը յատկացնել այս հատուածին, կ'առաջարկենք կարդալ այսպէս . . . . "զի պատկառեալ՝ կարկեցիս եւ կարճեացես զլեզու (զկիսոյ = կամ քերանոյ քոյ) ի բազմութեան միջի. = որպէս զի ամչնալով՝ բազմութեան մէջ բերնի լեզուդ քոնես„:

8. Գնդակին = քերանոյ, զկիսոյ: Այս զարմանալի նշանակութիւնն առջեւ Հարցական նշանը չտեսնելով պէտք չէ զարմանալ ընթերցողը. վասն զի Մագիստրոսի լեզուին մէջ գլուխ կ'անուանուէր՝ գունդ կամ գնդակ: Թէպէտ բառագիրքերու մէջ չկայ այս նշանակութիւնը, սակայն — trotzdem! — այս նշանակութիւնը գոյութիւն ունի. "(զաստուածային շրջաբերութիւնն) . . . ի գնդակէ մարմնոջ զսա կապեցին, զոր այժմ գլուխ ասեմք, որ եւ աստուածային իսկ է, եւ

այնոցիկ՝ որ ինչ ի մեզ, ամենեցուն տիրեալ„ (պղտ. տրամախ. եւթիփ. վենետ. եջ 112)։ — "Տեսին զվէմն (որուն վրայ տղուն գլուխը կտրուած էր) ներկեալ արեամբն նորա, եւ հետ գնդին ի քարին, որ նշանակեալ ունէր զգիծ չափոյ գնդին„ (վարք եւ վկայ. հտ. ն. վենետ. էջ 21)։ "Երաշխաւոր ընդ իմ եւս զգունդ սրբոցն (= զգլուխ)„ (անդ, էջ 34)[1]։ Առարկութիւն մը կրնայ յառնել. գնդակ, գունդ, այս կրնան գլուխ նշանակել, բայց "լեզու բերանոյ՝„ "շատ ջուր կը վերցնէ„։ Մեր պատասխանը։ Ի հարկէ գունդն = σφαίρα դիւրաւ կրնար միրակոսէ իր գլուխ = κεφαλή հասկցուիլ։ Արդ քանի որ Մագիստրոս զմիրակոս շլմարեցնելու դիտաւորութիւն ունէր, չէր քաշուեր բերնի ալ իր ներս մարմին՝ գունդ, գլուխ անունը տալու։ Եւ այս այսպէս է յունարէնի մէջ. κεφαλή կը նշանակէ յունարէնի մէջ եւ բերան. օր. ὅσον κεφαλὴ χάδε φωτός = որչափ որ դիւցազնին բերանը կրնար տանիլ,

---

1 Անկ. Գիրք Առաքելակ. վենետ. 1904, էջ 98. "Հայեցայ ի գուբն այն եւ էին ի հուրն գնդակ գնդակէ վերայ„. միւս համապատասխան օրինակներու մէջ կ'ըսուի պարզապէս. "բիւրք բիւրուց մարդկան„. միայն էջ 108 յիշատակուած օրինակը բոլորովին տարբեր գրչութիւն ունի, բայց յիշատակուելու արժանի է. "երայց գգուբն դժոխոցն. եւ ել հոտն դժնդակ քան զամենայն մեղաւորացն, եւ երեւեալ հուրն գնդակ եւ կային ի ներքս այլ գունդ-գունդս բազումս (!). եւ որ հուր էր եւ բազումք կային ի ներքս„։

այսինքն՝ որչափ բարձր որ կրնար (գոչել)։ "Κεφαλὴν καὶ γλῶσσαν ἄκραν ῥίπτει θερίσας = զբերան եւ զլեզու սուր հնձեալ արկանէ։ Կ'ենթադրենք որ այս կարճ պատասխանով կրցանք ջնջել այս առարկութիւնը։ Բայց նոյն իսկ եթէ այս անվիճելի՝ յունարէն, ցուցումը պակսէր, պէտք չէ աչքէ կորսնցնել, որ այսպիսի առիթներու մէջ Մագիստրոս բառերու շատ խղճամիտ ուշադրութիւն դարձնողներէն չէր, ապա թէ ոչ ֆլեխոյ սակաւաւակ. "յորժամ ջախջախեցան խելապոպոյէ ֆլեխոյ նորա" (Մկս. էջ 96)[2]։

---

1 Իսկ Դր. Թորգոմեանի "Հ. Ամ.ի մէջ հրատարակած նոյն նամակին մէջ կը կարդանք. "քանզի խելապոպոյին չիւնէ ունի նշանակութիւն" (Անդ. 1892, էջ 166)։ ՁՄագիստրոս բժշկական տեսակէտով դատել ուզողը պէտք է անպատճառ կարդալ Դր. Թորգոմեանի տեսութիւնը։

2 Թէպէտ երկու նշանակութեամբ ալ ուրիշ մատենագրաց քով եւս կը դտնենք գործածուած. ա = ֆլեխոյ սակաւաւակ. "յորժամ ջախջախեցան խելապոպոյէ ֆլեխոյ նորա" (Վարք եւ Վկայ. Վենետ. Հա. Ա. էջ 626). "Էխելապոպոյէ անտի . . . ի վայր կոյս կախեալ ձեւանայր պատիճն" (Մ. կա-

9. *ի ստադին = ի ճեմարանի [բազմու-*
թիւն]: Ցունարէն Στάδιον իբր ասպարէզ
(600 *յն. կամ* 659 *հռմ. ոտք.*) *միշտ «դաշտ*
կամ «դաշտին կը թարգմանուի (տ. "Հ.
Ամ.„ 1894, էջ 85): Բազմաթիւ մատե-
նագրական վկայութիւնները զանց կ'ընենք:
Սակայն ծածկամիտն Մագիստրոս որ նեղել
կ'ուզէր իւր հակառակորդը՝ «դաշտ կը գոր-
ծածէ՝ ճեմարանէ, քաղմո-ընէան տեղ. "որ ոչ
երբեք ի «դաշտին վարժելոց էրմարփոոց եւ
քերդողաց հնացեալ...՝ ի մոռացումն այս-
պիսոյ մատենին... անկանել„ (Մկս. էջ 9).
"զոր մեր ի պատկառանաց պաշտ «ռէել
(= դիզուած) քաղմո-ընէանն (Անդ. էջ 111):„
Զին կը կրթէին «դաշտինն մէջ. Կիրակոսի
անկիրթ լեզուն կ'ուզէր Մագիստրոս ճեմարանին
մէջ կրթուած տեսնել: Եւ կը փափաքի
խնամել ու խրատել, որովհետեւ յառաջուընէ
ճեմարանին մէջ կրթուած չէ Կիրակոսի լեզուն.
"բայց յայսպիսի տկարագոյն մտածութենէ
կամիմ զքեզ ի բաց մղել, զի ջայռոէկ անկո-
ղո-ընէոս (= Կիրակոսին՝ լեզուով ըսածները)
նախոյսք ոչ կրնել ետէ ըստ կարգի ճեմարանին
հասանէ (= կանխաւ ճեմարանին մէջ
չկրթուելէն յառաջ կու գայ„ (Մկս.
էջ 114). որուն իբր ամբողջացուցիչ կը
ծառայեն Մագիստրոսի հետեւեալ խօսքերը.

զուանկ. Էմին. Մոսկ. էջ 159 իսկ Շահնազ. տպ. Պարիս,
էջ 323). ք = խելք. "ի խելապաշկէն թեթեւ գոլով„
(Ասոզիկ. հր. Ս. Մալխաս. Բ. տպ. Պետերբ, էջ 278) եւն եւն։

"Իսկ եթէ չէրնե՞լ էր քո յայսմ սպասին մրցանակի եւ վերծանեալ զ... բանաստեղծութեան" (Մկս. էջ 107)։

13.

Աստնաագոյն[1] *յայսմ եւ ասիայ*[2]
ք-ղ-ֆ-յն յ-յ-մկ ե- հ-կ-յ [լե-լ ե՞]՝

ախտիժիմ տխուանել[3] *եւ ասախմալ*[4]
կ-մ՞ ֆ-յե-կել ե- օֆնել

յակբարութեան[5] *յարատեւանալ. եւ*
յօֆ-ր-ր-ըե-ն՝ յ-բ-ֆե-ել. ե-

ընծեռել[6] *ներծրաբար նեցուկ զկրթմունս.*[7]
ֆ-լ յ՛ն՝ նէց-կ ըէր-հ-ն-ք-.

եւ ոչ ծաւքեմ[8] *մսխելով,*[9] *զի մի*
ե- ո՛չ ծ-ւ-ք-մ՝ մ-խ-ելով, ը՛ մ՛

մսխիզեալ[10] *եւ ծիւրեալ մեղկիցիս:*
ա-ֆ-ղը-կ [ֆ-ց-լ] — ձ՛-ր-լ ձ-գ-ց՛-:

1. *Աստնաագոյն* = *Քաջագոյն*: կայ Ագր. ի եւ Երմ. ի քով. իսկ ՍՈ. ունի՝ *տապտգոյն*, զոր իւր ոճով կը գործածէ. "*տապտգոյն յայսմ եռսա ախտիժիմ*"։ Հբռ. *չունի այս բառը բառաշարքին մէջ, բայց ամբողջ խօսքը կը սիրէ պէտանել բառին մէջ. կը սիշատակէ*

ասպ = իմաստուն, ներհուն, պրսկ. բառ մը. այս վերջինս կրնանք նկատել արմատ՝ ՍՈՒ. ասպազն բառին։ Գէորգ դպրին պարսկերէն բառագրոց մէջ ձի = ասպ բառին երկրորդ նշանակութիւնն է՝ "քաջ, կորովի"։ Այս է ԱԳր.ի եւ ԵրմՀ.ի նշանակութեան մեկնութեան հիմը եւ պահելու է այս իմաստը։ Ձեռագիրներէն շատերը ունին ասպնազն, այսպէս Մկս. ԷՄ. (տպ.) ՆՒ. Անտ. միայն վիեն. ունի "ասատնագոյն" ՆՒ.ի յիշած մէկ տարբերակը՝ ունի Որատնագոյն, ասատնագոյն։

2. *Ոսափայ = հսկայ։* Այսպէս ԱԳր. եւ ԵրմՀ.։ *Եթէ այս երկու բառագիրքերու մէջ պահուած չըլլար այս երբ. ասֆազ բառը, անհնարին պիտի ըլլար թէ՛ նշանակութիւնն իմանալ, եւ թէ՛ հատուածիս մէջ բռնած դիրքին կարեւորութեանն համար՝ ամբողջ հատուածիս գոնէ առաջին մասը լուսաւորել։ "Այս բանիս [նամակիս] մէջ քաջագոյն եւ հսկայ (ըլլալով)" կ'ըսէ Մագիստրոս կիրակոսին։*

ՀՒՌ. բառաշարքին մէջ չունի այս բառը, բայց ծանօթ է իրեն եւ — հսկայ իմաստով (տ. փիսան բառին տուած մեկնութեանը մէջ.) իսկ փիսանել բառին մէջ ալ կը յիշէ, բայց նոյնպէս ձեւով։ Ինչպէս վերը տեսանք՝ իւր հակառակորդին հանճարութեամբ՝ հսկայ, վիհ, վիհապոյն կը համարի ինք զինքը (եւ կարծենք՝ իրաւամբ) Մագիստրոս։ Ու կիրակոս

ուղղած նամակի մը մէջ (Մկս. էջ 115) ըսելէն ետքը թէ՝ Ցոյները միայն էջմիածնի մէջ քաջ են, իսկ բոլոր միւս ծնացեալ գիտութիւնները՝ Եբրայեցիներէն, Քաղդէացիներէն, Եգիպտացիներէն եւ Եթովպացիներէն եւն առած են՝ "զայլսն յայլմանէ թարգմանեալ եւ ժողովեալ", կը յաւելու այս նշանաւոր խօսքը. "Եւ այս սակաւուք քեզ նշանակութիւն ի մէնջ, զի ծանիցես, եթէ ի ձէնջ թարգմանեալ երբեմն, այժմ կո-
չե-ո-ւ-ք-ս ո-ո-ո-ց-ո+ +է-ը" (էջ 116) այսինքն. այս քանի մը խօսքերը՝ համառօտիւ կը նշանակեմ, որպէս զի գիտնաս, թէ երբեմն ձեզմէ թարգմանութիւններ կ'ընէինք, բայց հիմայ անհրաժեշտ ո-ւ-վ-ե-ց-ո-ց-ի-ն+ քեզի. որուն կ'ըսենք մենք գրական առակով մը. "Երբեմն ձեր աշակերտը, բայց հիմայ՝ վարդապետը:" Ցեսնենք հիմայ այս ո-ո-ց-ո բառին՝ ձեռագրաց եւ տպագրութեան մէջ առած այլ ընդ այլոյ ծպտանքները. ՍՒ. կը գրէ է-ո-ա-էմ. (տարբերակ)՝ է-ո-ց-ո. Էմ. (տպ.) Անտ. եւ կոստան. է-ո-ֆ-ո. ՆՔ.՝ է-ո — փա. Վիեն.՝ է-ո-ֆ-ո-ց: Ուրեմն ուղիղ՝ "քո-ջ-ֆ-ո-ց է- ո-ո-ֆ-ո-ց" ձեւէն՝ վերջին ց ն պահած են՝ Էմ. (տարբ.) եւ Վիեն. իսկ "է-" ին ել պահած են ամէնքը: Դիւրաւ կը մեկնուի ԵՒՈ ձեւին մէջ -ի գեղչուիլը:

3. *Տիտանել* = *դայեակել*: Մի եւ նոյն իմաստով ունի Մագիստրոս "վ-ր-ժ-ա-պ-ե-պ-ե-լ" (Մկս. էջ 236): Շատ ճիշտ կը մեկնէ Հրոտ.,

բայց աւելի պէտն, պէտանէ+ բառին տակ (զոր տես ի յաջորդս [հատ. 15]) "տիտան = դայեակ„ գրելով։ Հբռ.ի այս՝ պէտն բառին իբր դոյեակ տուած նշանակութիւնն ի՞նչպէս անծանօթ է ճնացեր՝ "պղատ. Տրամախ. Մինովս„ (1890, վ ենետ.) գրքին տպագրութիւնն յանձանձող հրատարակչին, որ "անբա-ւա՛ծ վէպ!„ ընթերցում կը համարի՝ պէտն+ բառը եւ ծանօթութեան մէջ իբր թէ կ'ուղղէ, էջ 225. "զտիտանէն (պէտք էր զայս ուղղել՝ զտիտանն) հարկեմք՝ տանջելով օրինօք զմանկունս . . . բերել„ եւն։ նոյն դիտողութիւնը կ'ընէ հրատարակիչը (անդ՝ էջ 352). "մինչդեռ տղայք էին կաթամբ անեալ՝ լսէին է պէտանէսն եւ ի մարց„ եւ կը պնէ յն. τροφός։ Բայց ուշադիր ընթերցողը կը տեսնէ որ յն. τροφός (τρέφω բառէն) պարզապէս անուանել կ'ուզէ, այլ եւ դոյեակ [պարսկ. دایه դայէ (դայեա) յգ. دایگان դայէկեան] դասդիտուկ. τροφός բառին աւելի իգական իմաստ կը տրուի, իսկ իբր արական աւելի կ'ըսուի τροφεύς։ Համեմատել իմաստին յունաւորութեան համար. „եղիցի ձեր ուխտէն եւ դոյեակ ամենայն աշխարհի„ (Վարք, Աղէքս. էջ 161)։ Պէտք չենք տեսներ յիշեցնելու որ τροφός կը նշանակէ՝ ոչ թէ միայն դոյեակ, այլ եւ առն. հմմտ. τροφοὶ ἀντὶ τοῦ θρέμματα։ Բայը τρέφω նէ-ըսուէս "անուցանել„ նշանակութենէն զատ ունի՝ կրնել, հրահանգել նշանակութիւնն ալ։ Պղատոնէ գործածուած

ունինք "հրահանգել զոք բանէ եւ կրօնքէ (հրահանգք) = τινὰ λόγοις καλοῖς καὶ μαθήμασι τρέφω. դիրուած (սնուցանելու) գաղափարն ի բաց վտարելով՝ կընծեր օրինակ ունինք պարձեալ ἐν ἐλευθερίᾳ τε καὶ σχολῇ τεθραμμένος = ազատութեան եւ յուսմունս կիրթ. "ἐν φιλοσοφία τεθραμμένοι = վարժեալք, հրահանգեալք իմաստասիրութեան" եւն եւն: Եւ Մագիստրոս ալ տիտանին պոյեակ նշանակութիւնը գիտէ, որով հետեւ կը գործածէ ալ. այսպէս. "կարէ կարկատել կեղծաւորելով բան զօրէն կուրի բանդականին պիպառնեան պոյեկոց" (Մկս. էջ 15): Բայց զարմանալի է. τρέφω կը նշանակէ թէ՛ մոդ կրթել եւ թէ՛ կեդրոնինել. եւ կը գտնենք պոյեուիլ հայերէն բառն նոյն երկու առումներով ալ. "իբր հայրաբար զվարկն հատուցանելով պոյեուիլն (զձի)" (Մատթ. Խորեն. վենետ. էջ 452). "մատուցեալ (արանց) ոմանց առ պոյեուիլ." (Վարք եւ վկայ. վենետ. հտ. Բ. էջ 169): Ստոյգ է պոյեակ իբր կընձիւղ աւելի յետին դարերու մէջ յաճախ կը գործածուի. բայց չմոռնանք որ Մագիստրոսի հայկաբանութիւնն ալ այս դարերուն կը պատկանի: Ոսկեդարու հայերէնի մէջ 1 անգամ եւ այն՝ քիչ մը տարակուսական իմաստով կը գտնենք պոյեակ բառը իբր կընձիւղ. տես կանոնք Ս. Սահակայ վենետ. էջ 93. "մի ի տունս իշխանաց պոյեակ-ն-ի-ն առնել (= քահանայն)":

Ուրդ ԱԳր. եւ Երմ. կը լռեն, իսկ Մագիստրոսի ձեռագիրները ու տպագիրները անմիաբան են. ՆԲ. եւ Մկս. ունին՝ փէռնէլ, կոստ. (տարբերակ) եւ Էմ. (տպ.) փէռնէլ, Էմ. (տարբ.)՝ փէ ռոնէլ. Անտ.՝ փէռոնէլ. Վիեն.՝ փէռոնէլ: Կը պահենք ուրեմն փէռոնէլ ձեւն իբր ճշտագոյն:

4. *Ռասիմալ = օգնել (?)* Այս հատուածին մի միակ տարակուսական բառը, որուն նկատմամբ կը լռեն բոլոր բառագիրքերը: Միայն ԱԳր. էջ 154 ունի "ռասիմ = գլխի, սուրհանդակ, շքերիկ (իբր սեմ. բառ), իսկ էջ 226 հայերէն բառերու շարքին մէջ նոյնը կը կրկնէ: Երմ. ունի՝ ռասիմ = սուրհանդակ. եւ ուշ այն երկու բառագիրքերն իրարու կը միաբանին: Գալով Մագիստրոսի բնագրին՝ կատարեալ լաբիւրինթոս մը կը ներկայացնէ. Էմ. տպագր. նոյնպէս Սեզգոնի [Սիւնիքէնի] օրինակը ունին՝ ռասիմ. Մկս. եւ Էմ. (տրբկ.)՝ ռասիմալ, կոստ (տրբկ.)՝ ռասիմալ. ՆԲ. Անտ. եւ Վիեն.՝ ռասիմալ:

Ի՞նչ կը նշանակէ ԱԳր.ի էջերը. գլխուն առաջ. կը նշանակէ տեղէն. Իսկ միջի Ասիոյ տաճկաբաստրբատռ ժողովրդեան մէջ կը յիշուի "խըզըր կելէ", "օգնութիւնը, եկաւ, մեծը հասաւ": Ասկէ է՝ Ս. Գէորգայ կամ Եղիայի "օգնութեան" տրուած անունը՝ խըտըրելէ"[1]: Ձեռք համարձակիր

---

1 Տես Zenker. Տաճկ. գաղ. պերմ. երկհատոր հոյակապ բառագիրքը:

հարցական նշանը գեղչել. բայց "պ-յե-
ղէ՞" բառին իմաստին ամբողջութեան հա-
մար այս՝ թէպէտ տարակուսական,
"օգնե՞լը կ'աւելցնենք, մինչեւ որ "-ուսէ-լու
իմաստն լիովին պարունակող բայ մը գայ
խախտէ զինքը: "Օգնել" կ'ըսենք, որովհետեւ
Մագիստրոս՝ այսպիսի մրցմանց մէջ նեղ
մտնողներու համար կ'ըսէ. "զի օգնական լինի
քեզ ի քումդ հանդիսի մրցանաց" (Մկս.
էջ 147): Բանասէրք թերեւս մեզմէ աւելի
յաջողութիւն ունենան՝ հարցականներ ջնջելու
գործին մէջ[1]:

5. *Յանկարծութեան = յօժարութեան:*
Այսպէս միաբան ունին ԱԳր. եւ Երմ.:
ԱԳր. նոյն տեղը ունի եւ բայը՝ "յա'քարել
= յօժարել": Ուրեմն "յօժարութեանդ
օգնելու յարատեւել": Մկս. ունի՝ յա-ա-ր-
ղէաւ (իսկ տարբերակ՝ յա-ա-ղր-ղէ-ա).
ՆՒ. եւ Անտ.՝ յա-ա-ր-ղէ-ա. Վիեն.՝ յա-ր-ղէ-ա.
ԷՄ.՝ զյաքաքութիւնս (իսկ տարբերակ՝
յա-ա-ր-ղէ-ա:)

6. *Ընծեռել = շնորհել՝* ըստ ԱԳր.ի: Սովո-
կան "տալ" նշանակութեան մէկ նրբութիւնը:

7. *Զկրթմունս = զհրահանգս:* Աւելորդ է
այս յայտնի բառին շատ մը վկայութիւններ
խճողել: Այս նշանակութեամբ գործածած
է՝ ի մէջ այլոց, հետեւեալ տեղերը Մագիս-

---

1 Բնաւ առնչութիւն չունի հոս՝ Դոնոս էջ 12 յիշած
"թրասակէմալ = կրօնք., բառը:

տրոս. "այնու ոչ այլ ինչ նշանակէ, եթէ ոչ վարժուն եւ զի բարւոյն կրնայ" (Մկս. էջ 93). "յատուկեցի կրնայ" (Անդ. էջ 235)։ Էմ. ունի տարբերակ մը կ'ուզէ։

8. *Ծասքեմ = ծասկել, մանրել, թշուառացուցանել։* Համեմատէ՛ վերը "աճխունից ծասքման" (Հատուած 9րդ) "գետին կործանիլ, կորնչիլ"։ Ագր. եւ Ներս. "ծասկել = մանրել"։ Մագիստրոս "ի կոր կործանել" նշանակութեամբ կը գործածէ ձուտել բառը. "զթշուառացեալ ձերացեալ ձուտեալ մայր նորա" (Մկս. էջ 144)։ Ըստ հետաքրքրական են՝ այս ծանօթ բառին ձեռագրաց մէջ առած ձեւերը. Մկս. ունի՝ ձուտէմ. Էմ.՝ ձուտեմ (իսկ տարբերակ՝ ձմուկեմ). նբ. եւ Անտ.՝ մձուկեմ. իսկ Վիեն.՝ մպուտեմ։

9. *Մախել = նախանձիլ [մախանալ]։* Սովորաբար կը գրուի մախել, ծանօթ՝ մախան բառէն. "չարի առն յատուկ է մախել ընդ վեհագոյնն" (Ս. Աթնս. Ճառք, Վենետ. 1899, էջ 150) "մախել առ ի չարէն ընդ մեր պատիւն" (Ն. Շնորհ. Ձ. բանք. Վենետ. 1830, էջ 318) "մախան յարուցանելով ասէին" (Ս. Աթն. էջ 178) "մախան (= մախան) հասուցանին մեզ ամենեցուն այսպիսեացս" (Պլտ. Տրամախ. Եւթիփ. էջ 13). "բազմաթեղուն հնարիւք մախոցեալ ընդ մերոյս կրօնից" (Մկս. էջ 92)։

Ոսկեդարու հայերէնին անծանօթ բառ մը, որ թէ իւր գործածութեամբն եւ թէ իւր

բարդութիւններով իսկոյն ի ցոյց կը դնէ գրչութեան միջնադարեան հայերէն ըլլալը։ Զարմանալի է. բոլոր ձեռագիր ու տպագիրներն համաձայն են այս բառին գրչութեան մէջ... Լաւ կը ճանչնան իրենց ապրանքը։

10. *Մախիզեալ = անտեղեակ լեալ [անգիտացեալ]*: ՆՔ.՝ *պոռնէզ (անգոյ)* բառին մէջ մեկնած է այս բառը, որ կայ արդէն Ագր.ի մէջ, իսկ երմ. ունի "մախազ = անյայտ„ (համմառ եւ հտ. 15, թիւ 6)։

Ջնջելու է Մկս.ի մէջէն նախ եղելոյ ձեւը, նոյնպէս էմ.ի՝ նախեղելոյ գրութիւնը. ուղիղ ձեւն ունին ՆՔ. Անտ. եւ Վիեն.՝ նախեղել։ — —

Ընդարմիկ ուրեմն այս հատուածին ընդհանուր իմաստը։

"Քեզմէ աւելի քաջ եւ հնակայ ըլլալով" կ'ուզեմ տրվեցնել եւ քու յօժարութեանդ օգնելու յարատեւել եւ ձրի կրթել զքեզ [հրահանգներով]։ Նախանձելով [կամ ոխակալութեամբ] չեմ ընկճեր, որպէս զի (գրածներուս) անտնդհատ ճնալով թշուառ ու եղկելի չըլլաս։„ — Այս հատուածիս մէջ 7 անճանաչելի բառեր կային. ճը ճանչցանք եւ ծանօթացուցինք, կը ճնայ անստոյգ թողնելը, որուն՝ ընթադրական կամ հաւանական իմաստ մը որոշեցինք՝ ամբողջ հատուածին մեկնութիւնը չվտանգելու համար։ Մխ. հեր. էջ 45, 50 եւն "առաջի հետ աղերս ունի"։

14.

Որիւնպիսական *մրցանակ*[1] *ուղղակիտեմք*[2]
ՈՐԻՒՆՊԻՍԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ ՈՒՂՂԱԿԻՏԵՄՔ

զի *ուռճասցիս,* *եւսոյդ* *ի* *ինիշդ*
ԶԻ ՈՒՌՃԱՍՑԻՍ, ԵՒՍՈՅԴ Ի ԻՆԻՇԴ
(ԻԵՂ ՈՐԵՔ)

ոգոյսական *սոգոյից*[3]:
ՈԳՈՅՍԱԿԱՆ ՍՈԳՈՅՑ:

Տեղչամ *քեզ՝* *սրսուակայեալ*[4] *փարթամ*[5]
ՏԵՂՉԱՄ ՔԵԶ՝ ՍՐՍՈՒԱԿԱՅԵԱԼ ՓԱՐԹԱՄ

զսարկումն[6]:
ՁԱԿՈՒՄՆ ՏԱՐԱՓ:

Ճաղատեալ *շաղաշար[ի]* *գիւք*
ՃԱՂԱՏԵԱԼ ՇԱՂԱՇԱՐ[Ի] ԳԻՒՔ

սրսուսքանեացես[7] *(զ)սուրս-սկիւթացի*[8]
ՍՐՍՈՒՍՔԱՆԵԱՑԵՍ ԶՍՈՒՐՍ-ՍԿԻՒԹԱՑԻ

զկացրդականն[9] *սիւռեենական*[10] *օ-*
ԶԿԱՑՐԴԱԿԱՆՆ [ՈՐՅ ՆԱԽԱՌ] ՍԻՒՌԵԵՆԱԿԱՆ Օ-

սարսափէպ[11] *կ սրբանիցն* *Արտեմական*[12]
ՍԱՐՍԱՓԷՊ ԿՍՐԲԱՆԻՑՆ ԱՐՏԵՄԱԿԱՆ

բազնին զիսկութենէ[13]: Ոգեա՛[14] մեզ
ռ-ուլնին չէ-ընէ: Ա-՛ ռչ

սեւեռագոյն[15], — զի ժանեայց՝ եթէ
պ-ե-է-յն՝ — չի ջէ-ցէց՝ էրէ

սուղ փաղփեալ[16] փանաքիւացի,[17]
-ու-ղ ֆ-յլէ-ւ՝ պ-ղ--ղ-ք՝

փախուստիւ[18] զոս, — զիսուո[19]
պէրց-ցէ-ՙլ ջ-ս՝ — չպ-ց-ս-

քո վիպասանութեան:
+-(յ-յ) վ-պ-ս-ն-ր-ն-ք:

Դիպուած-ին: Համեմատութեամբ 10 րդ, 12րդ եւ 13րդ հատուածներու՝ այս 14րդը հասկնալը շատ մեծ դժուարութիւններու կապուած չէ: Եթէ նախընթաց հատուածներու մէջ իբր առաջարկու, իբր յաղթապանծ հսկայ մը երեւեցաւ Մագիստրոս, այս հատուածին մէջ կը ներկայանայ իբր պսակ խոստացող մը: Միշտ ինք վինքն անհամեմատ բարձր ցոյց տալով՝ կ'առաջարկէ Կիրակոսին դիւցազնական առեղծուած մը, զոր չենք գիտեր թէ կրցա՞ծ է լուծել Կիրակոս: Պատմութիւնն այս կէտին մէջ կը լռէ: Բայց դարեր ետքը մենք կը ձեռնարկենք՝ ի սէր եւ ի յարգանս Մագիստրոսի խնդրարկութեան՝ լուծել իւր հանելուկները, ի յատագովութիւն խեղճ Կիրակոսի, որ շատոնց զղջացած պիտի

ըլլայ՝ այնպիսի ահարկու վիճաբանող մը՝ զՄատթիասդոս, իրեն դէմ գրգռած ըլլալուն: Մինչեւ հիմայ մեր տեսած հատուածներուն մէջ այս 14ն ամենահետաքրքրականն է, թէ իմաստին եւ թէ հանելուկին համար:

1. *Ողիմպիական մրցանակ* = նոյնը: Դանօթ են հին յունաց "ողիմպիական մրցարան„ներու մէջ (վարք եւ վկայ. վեններ. էջ թ. էջ 420) նահատակներու տրուած պարգեւները, զորոնք "ողիմպիական մրցանակ„ կ'անուանէ Մատթիասդոս: Պղատոն երկայն կը խօսի այնահատակութեանց հաստատութեան վրայ՝ "դնել նահատակութեանց եւ յաղթութեանց պարգեւ„ (պղ. տրմխ. Մինովս, վեններ. էջ 283). բայց մրցողին իբր մրցող պարգեւ չէր տրուեր = "քանզի նահատակի զպարգեւս նահատակութեան ոչ տացուք„ (անդ.), այլ պէտք էր յուղել = "եւ այնմ որ յաղթէ զյաղթանակն պարգեւեսցուք իւրաքանչիւրոց„ (անդ.): Սակայն պէտք չէ միայն նիւթապէս մրցողներն արժանի համարիլ "ողիմպիական մրցանակին„ (նոնոս, էջ 80). ուրիշ երկու տեսակ մրցողներ ալ կը զանազանուին. նախ. "արիացելոցն յասպարէզս եւ հանճարեղաբանիցն (1. օր. հանճարանիցն) յատեանս՝ ոտ չիրէնոյ տային, իբր նշան յաղթութեան եւ որպէս յանթեղայ պատուեցելոց„: Ահա Մատթիասին սահմանած մրցանակը: Կիրակոս ցոյց պիտի տայ իւր հանճարեղաբան ըլլալը, որպէս զի արժանի

ըլլար "ձիթենւոյ ոստին". իսկ Եէէ՛ոէ տեսակ մրցողներն էին. "զժուժկալն ի մրցմանն ասպարիսացն՝ ըստ ոստօք պսակէին, իբր թէ եւ նոքա ժուժկալութեամբն եւ տեւականութեամբ սաղարթացեալք լինէին" (Նոննոս, էջ 81):

Ոլիմպիական (ինչպէս ունի Մագիստրոս) բառին յունարէն ձեւն է ὀλυμπιακός = Ὄλυμπος [իսկ վերջնոյս յոնիական ձեւն է՝ Οὔλυμπος]: Արդ այս բառը բազմազան ձեւեր առած է մեր մէջը. բուն ուղիղ ձեւն է՝ ոլիմպիական: Մագիստրոսի բնագիրներէն եւ ոչ մին ունի ճշտագոյն ձեւը. Մկս. եւ Անտ. ունին՝ ոլիմպիական, Վիեն. Էմ. (եւ իւր տարբերակը)՝ ոլոմպիական. ՆՌ.՝ ոլոմպիական[1]:

---

1 Հետաքրքրութեան համար յառաջ բերենք մեր տեսած հայերէն գրքերէն այն ամէն ձեւերն, որոնց մէջ մտած է այս բառը. "ոլոմպիոսեան, յՈլոմպիոսէ" (Մկս. 49). "ոլոմպիական մարտիկ կռիւ" (Ոսկ. Ընդր. Ճառք, Վենետ. էջ 419). "ողոմպիական եւ ողումպիական" (Նոննոս, էջ 80). "Ոլիմպիաթացն (= ὀλυμπιάδος) (կոչ. Ընծ. Վիեն. էջ 218). "ողոմպիագ թարգմանի ըմբըլամարտ" (Եւս. Ֆրոն. Ա. Վենետ. էջ 2). "յողոմպիոջս" (Անդ. էջ 291). "Ուղմպիանդք" (Ագթնգ. Վենետ. 1835, էջ 331). "զողոմպեան պսակն ի գլուխն ունելով" (Վարք Ոսկեբ. Վենետ. էջ 27). "Ովղիմպեան (1 օր. ուղումպիեան) = թէրթիդէս ովղիմպեան կոչի" (Նոննոս, էջ 72). "(արգեւատէս) զոր եւ ողիմբիաս կոչեմք (= ;ողմ)" (Դ. Անյղթ. Վենետ. էջ 612). "որպէս զոլիւմպ ագգն Ցունաց հզօր երեւեալ" (Մ. Կաղ. Էմին, էջ 197. իակ տպ. Շահնազ. Պարիս, էջ 381. նոյն խօսքը՝ յուղումպ). "յոլոմպիադան պատուէր" (Մկս. էջ 219). "ոսա ղոմպիական" (Անդ. էջ 32)։ Գեղեցիկ միօրինակութիւն գրչութեան . . . ։ Թէպէտ լեզուագիտին համար այս ամէն ձեւերն ալ մեկնելի են, բայց խորհրդածել կու տան, թէ այս յայտնի ու պարզ բառը, եթէ

2. *Ողղակիտեւ՛ք = սահմանեւ՛ք, տամ՛ք [ընծեռեւ՛ք]:* Թոլոր ձեռագրաց ու տպագրութեանց միաձեւ ուղղագրութեան զօրութեամբը՝ ջնջելու է իսպառ Է.մ.ի մէկ տարբերակը՝ ո–ղ–ղ–է–ս–տ հրեշային ձեւը:

3. *Ելոյդ ի նիշդ ոգոտական տոգորից (?) = "քեզ՝ որ եսդ ի նշաւակ ոգոտական մրցմանց„:* Ստիպուած ենք՝ տարաբախտաբար, 1 բառի պատճառաւ հարցական մը աւելցնել այս բառաշարքին, որ շատ կնճռեալ ու խառնակ ձեւ առած է Մագխտրոսի բնագիրներուն մէջ: Մկս. ունի՝ որչափ կ'երեւայ ճշտագոյնը, "ելոյդ ի ղիշդ տհոռոխան պոռոյից„ (իսկ տարբերակ մը՝ "ելոյ դինել պոհոռոխան„). ՆՒ.՝ ''ելոյդ ի ղելդոհոռոխան պոռոյից„. Անտ. եւ Վ.իճն. ''ելոյդ ի ղելդ տհոռոխան պոռոյից„. Է.մ.՝ ''ելոյ դինել պոհոռոխան պոռոյից„ (իսկ տարբերակ մը՝ պոհոռոխան):

Այս բառաշարքին իւրաքանչիւր բառերը մանր քննութեան ենթարկելով՝ հաւանական իմաստ մը հանելու համար, հարկ է Մկս.ի "ի ղիշդ„ բառը պահել. եւ զարմանալի է՝ ինչո՞ւ այս տպագրին մէջ կայ "ի նիշդ„:

ա. "ելոյդ„ է առաջին օղակն այս խառնադէզ բառակոյտին: Մեր սովորական է.մ բային աներեւոյթ ձեւն է, որ այս հայ-յունական շրջանի հայ թարգմանութեանց մէջ՝ (իւր

այսչափ յեղաշրջմանց կ'ենթարկուի, ինչ ըսելու է ինչ անգամ գործածուած անձանօթ, օտար բառերու գրչութեան

ընկեր՝ էոլի հետ) շատ յաճախապէպ է. "զնոյն եւ հրեշտակ եւ (= լինել)՝ մեծապոյծ քան զհրեշտակս„ (ս. աթան. ճառք, վենետ. էջ 10 ի). "եւ կարօտիմք քեզ մերձ ելոյ մեզ օգնականութեան„ (մկս. էջ 66). "ահա հաւանիմ քեզ ելոյ յ.....հատեալ„ (անդ. էջ 69). "իսկապէս իրածէ եւ„ (մկս. էջ 110. տ. 1 հատ). "երկպատիկ ի քէն հայցէ յանս իրաւացի ինձ վարկանիլ, մանուկ դու, նախ ելոյ եւ ապա բարւոք ելոյ (= նախ լինել եւ ապա բարւոք լինել)„ (մկս. էջ 235). "(վարդապետք) բարի ելոյ պատճառք են եւ առաւել պատիւ ընդունելոյ քան զհարսն ըստ մարմնոյ. քանզի նոքա (նոքա = հարք) միայն ելոյ պատճառք, իսկ վարդապետք՝ բարւոք ելոյ„ (մկս. էջ 209) եւն եւն:

Բայց մեր վերտուած բայաձեւն այս անեղծութիւնը չէ, այլ ընդունելութիւն անցեալը: Կայ բարեբախտաբար այս մեր խնդրոյածն ալ՝ էալ = սեռ. տր. ելոյ եւն. եւ շատ յաճախ. էալ իբր ել ըստ յն. ὤν, ὄντος: Դաւիթ Անյաղթի անուամբ մեզի հասած գործերն, ի մասնաւորի ներքածութիւն, վերլուծութիւնք, Արիստ. ի ստոյգ. եւ ասոնց մեկնութիւնը, բայց ի մասնաւորի պէրիարմէնիայի լեզուն, մեկնութիւնն ի վերլուծականն մինչեւ էջ 557 (տ. Դ. Անյ. տպ. վենետ. 1833) կատարեալ յուսարէն են[1]: Արդ թէ ասոնց մէջ եւ թէ

---

1 Կը զարմանանք թէ ինչպէս երբեմն իբր ե. գարձ լեզու նկատուած են ասոնք: Պատիարտաէն ջամ յառաջ

պղատոնի երկու գլքերու թարգմանութեան մէջ եւն եւն, եւ, ելոյ, ելով կը վկատան: Այս "զգուշալի հեղինակութիւնք" ինչպէս կը մկրտէ Հբ. պոնէ ղկ օգտակարութիւն ունեցած են այս առթիւ. կ'օգնեն Մագիստրոսի այս առեղծուածային ու խրթնացեալ հատածը լուսաւորելու, եւ հրատարակիչներու "դիւել" եւն եւն կարկատանքը ի բաց նետելու:

Ելոյ ուրեմն ճիշտ կը թարգմանուի՝ "էլոյէ" = էել ոյ էոյ:

ք. ի ինէղ = ի նշաւակ, այսինքն "ի նշան", առարկայ, նպատակ եւն (տ. այս վկայութիւնն "հանդ. ամս." 1893, էջ 187. նէշ = ասոր. niša, հմմտ. Arm. Gramm. Hübschmann. ՍԵՄ. բառեր. Հտ. Բ. էջ 204):

է. ոէոլոան = ոգորական, մրցական. "ոէոլո՛" (Զգօն. տպ. կ. պ. էջ 60) եւ "ոէոլէ՛" բայէն. հդիլ, ճգնիլ նշանակութեանէն զատ՝ ԱՐՄ. ունի առանձինն գլխով "ոէոլել" =

ըլլալուն հաւատալը մեր գործը չէ... Արեայն մինչեւ "Յաղագս քերականի պատճառ", "Թուղթ առ Աղեքս." (Անդ. էջ 603). "Արիստոտէլի յաղագս առաքինութեանց", ըստ բառարանի մատուր եւ — պեղեցիկ լեզու ունին (մինչեւ էջ 635)։ Այս վերջիններըը կրնանք մեսաներէն զատել ու — հեռացնել։ "Անյաղթեանց" լեզուին մէկ նմոյշն ալ համարելու է Նեմեսիոսը (Լեյպց. 1889)՝ իր քառաւոն նմանութիւններով, որուն թարգմանիչն է՝ կ'ըսուի, Ստեփ. Սիւնեցի "Դաւիթ Անյաղթի" անուանմբ գրքերուն մէկ է....

"Հ-ո-ւ-ն-ի, ընդե՞ր կ-ո՞ւ": Նոյն իսկ ասկ-
դարու Հայերէնի մէջ կայ "ոգորել,,ի մեր
ուշած նշանակութիւնը. "Մենամարտիկ
ոգորել ա- վէ-ր-ն-ա", (ասկ. Մոթ. Վէննետ.
էջ 466). "Ընդե՞ր դ-ո-ւյ-ե-լ ոգ-ո-ւ-յ-ս- ընդ
չարչարանացն" (անդ. էջ 502). "քառնու-
թեանն Հողմոց ընդե՞ր ոգ-ո-ւ-յ-ս" (անդ.
էջ 601): Բայց կան երկու շատ նկատելի
կէտեր. ա. այս "ոգորական" շատ բնական
բա-ն ուրիշ տեղ գործածուած չըլլալը
(եթէ վրիպած չէ մեր ուշադրութենէն),[1]
քանի որ ո՛չ Հին եւ ո՛չ նոր բառարաններ
չեն յիշատակեր այս բառը. եւ բ. այսպիսի
բնական էմոտ մը թողլով՝ ընդօրինակողներ
գրած են ոհ-ո-ւ-մ-ն, ահ-ո-ւ-մ-ն, պոհ-ո-ւ-մ-ն,
պոհ-ո-ւ-մ-ն ձեւերը (տ. քիչ մը վարը):

Դ. Տ-ո-ք-ո-ւ-յ = մրցմանց, Հանդիսից: Բացառա-
բար՝ միայն այս բառը անվթար պահած են
բոլոր բնագիրներն ալ: Մագիստրոս 2—3 ան-
գամ կը գործածէ պ-ո-ք-ո-ւ-ս, որուն ԱԳր. եւ
երմ. Ղէ՛ւ-ոյ նշանակութիւնը կու տան: Ի
Հարկէ տեղ մը գործածուած պիտի ըլլայ
այս նշանակութեամբ ալ, ապա թէ ոչ այն
բառագրողները չէին յիշատակեր. բայց ո՞ւր,
անծանօթ է առ այժմ: Մագիստրոս կը գոր-
ծածէ իբր "տիպք, ապացոյց, փորձ, Հանդէս"
բայց նաեւ իբր գ-ա-ն-ձ[2]. այսպէս "յորում [=

---

1 Ի բաց առեալ Ղեւ-ա՝ "առեղծոյր սպիտակափա-
եւ ի նոցունց այլք յ-ո-ւ-մ-ան եղեալք" (Մկա. էջ 79):

2 Տե՛ս ՆՐ. ի ո-ք-ո-ւ-ս բառին նշանակութիւնը Հա. 2,
թ-ւ. 3:

յԱնանիա] մեծրթալ են պոչոչ աստուածա-
յին եւ ննթակացեալ ամենայն արհեստք մա-
կացուԹեան„ (Մկս. էջ 8). “ի վաւաշ վայրա-
գնացեալ վրդովմանցն վազեալ ի բաց մղեցի
իբրու ի կայծականց հրդեհ եռացեալ, կամ ի
պոչոյ տղմից տաղտկացեալ՝ ի գլէ արտաքս
ոստուցեալ„ (Մկս. էջ 62), հոս փոխաբե-
րուԹեամբ կրնանք առնուլ՝ “պղծ պոչնապ-
նէրէն, շաղախուժներէն„: Ուրեմն պոչնապ,
մրցա՜մ, հանդէս շատ լաւ կրնան մեկնել պոչոչ
բառը. “որպէս զքառիցն ի նա պոչոյ
(= տիպք) երեւակայուԹեամբ ցուցից
զԹուականուԹիւնն„ (Մկս. էջ 72):

Եթէ յաջողեցանք այս բառաշղԹային
իւրաքանչիւր օղակը լուծել՝ — եւ բնական
է պէտք չենք մեղադրուիլ, երբ չընդհանու-
իմաստին ճիշտ թափանցած կարծենք մենք
զմեզ, — այն ատեն այս առեղծուածային
բառերը կը նշանակեն, “(մրցանակ կը
տահմանենք քեզի) որ նշաւակ եղած ես
մրցական տագնապներու մէջ„, այսինքն՝
“բաժնեւրուս իմաստը լուծելու համար սաս-
տիկ կը նեղուիս„, ճիշտ այս իմաստը կը
մեկնէ Մաղխտրոս այլուր քիչ մը տարբեր
բառերով. “եւ հեղձամղձուկ եղեալ ի խնդիր
ելեալ տրամախոհական մտածուԹեամբ
ընթափոխէս„ (Մկս. էջ 223). “յոգնամբոյխ
մարտամբոյխ„ կ’ըսէ, էջ 230։ “Ոգորական
տոգոլիք„ը կ’անուանէ աւելի պարկօրէն՝
“հանդէս է- մրցանաց մարտ„ (Անգ. էջ 107),

"զի օգնական լիցի քեզ ի քումդ հանդէս մտցոյց,, (անդ. էջ 147). եւ որպէս զի "ի հանդիսի մրցման,, էջ 217 յաղթէ, "մրցեա՛, կ'ըսէ, է հանդէսի ստադին,, (մկս. էջ 234):

Այս կտորին յարմարագոյն մեկնաբանութիւնն եթէ նկատուլութեան չառնուինք, այսինքն՝ եթէ "մրցանակ որոշած չըլլար,, Մատիստրոս ընդհատէր, այն ատեն կարելի էր բոլորովին շրջել վերոյիշեալներու իմաստն եւ կազմել այսպիսի՛ նախադասութիւն մը. "եկոյզ ի նիշ պահոլեան տոգորից,, = որ ես ի ցոյց շրշոկող հանդիսից,,. այսինքն. "քեզ որ նազանքով (= սիգութեամբ) կը քալես ի հանդէս (= ի բազմութեան),,. որովհետեւ ունինք պոհոլեան կամ պոհաբեան բայ մը, որ կը նշանակէ, նազել, շրշոկել, "պարծ շրջիլ,,. այսպէս. "իսկ զոտիցն պոհաբէին ոչ իբէ որ զչափ առնուլ կարիցէ,, (ոսկ. պաւղ. հտ. ա. էջ 69): կը յիշատակենք այս բառն ալ, որովհետեւ ասով կերպով մը կը մեկնուին ձեռագրաց ոմանց մէջ տեսնուած պոհոլեան (պոհուրական) կամ պոհաբեան ձեւերը: Թերեւս այս վերջին մեկնութեան համար կարեւորութիւն ունենայ Մատիստրոսի մէկ բառախաղն ալ. "պղտոր թաղ խարտաւանող խորհրդով խոկալով խազմ յարուցեալ խիզախողաց ոմանց վիրացելոց փարթամաց եւ գոռոզից,, (մկս. էջ 52): Բառերու ուսումնասիրութեան մէջ միակողմանի շարժելու կասկածը չմոռնալու

ՀԱՄԱՐ ՀԻՇԱՏԱԿԵՑԻՆՔ ԱՅՍ ՄԵՐ՝ ՄԵԶԻ ՀԱՄԱՐ
ՈՉ ԲՈԼՈՐՈՎԻՆ ՍՏՈՅԳ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆ ԱԼ։

4. Տրամադրել = խնդրատու լեալ, բաւական՝ ի վերայ կալ [ըմբռնել]։ Տրամադրել (ոսկեդարու անձանօթ) բային հայերէնի մէջ գործածուելիքը շատ պէսպէս է. սովորաբար կը նշանակէ ա. բաղկանալ, կազմիլ. բ. լինել, գտանիլ, բովանդակիլ. գ. տրամադիր լինել. դ. հեռի լինել. բացակայիլ։ Ահա քանի մը օրինակներ. "Հինեաց Հերիմ ինքեան յոյժ անառ ի Հողի ուրեք եւ ի ծովացեալ լճամիջի պրամադրել (= զեղեալ, որ գտանի եւն)„ (Նոնոս, էջ 24). "յորում ամենայն առ ի գեղեցկութիւն... իւր պրամադրել լինին (= գտանին)„ (Նոնոս, էջ 59). "առաքեմ տուր [= նամակ] պրամադրել յինքեան յոգնաբեղուն քարոնական կնիք յազնուականէն Արաբացւոց„ (Մխս. էջ 103)։ "թէ որպէս... առ իս պրամադրել են (= տրամադիր են), ոչ յոյժ ցանկամ զփորձ առնուլ„ (Պղտ. Տրմխս. Եւթիփւորոն, վէննատիկ. էջ 13), "բարեկամութեամբ պրամադրել էին (= տրամադիր) առ Միմեանս վասն անապատին„ (Պղտ. Տրամխս. Մինովս, վէննատ. էջ 80). "ոչ ապաքէն յայնցանէ որ այսպէս պրամադրել էին՝ եղեն մեզ ամենայն այսքիկ (այսինքն՝ յայնցանէ որ հետ էին ժամանակաւ)„ (Պղտ. Տրմխս. Մինովս, վէննատիկ, էջ 79). "ընկրկեալ թոյլեալ թրմեալ

(վիճն.՝ թ՚ղեալ, տաղտկ. վճռեա.՝ թ՚ղեալ, էջ 96) ի յայտ (տղտկ. վճռեա.՝ յայդ) պրա՚ախոյեալ„ (Մկս. էջ 237). “զպրա՚ախոյութիւն (= բացակայութիւն) առագանու թեան (= զօրութեան) մարմնոցն„ (Անգ. էջ 143) եւն եւն: Բայց պրա՚ախոյեալ կը նշանակէ եւս խելա՚ապ լինել, է վերոյ հասանել. համեմատէ. “պրա՚ախոյել մտացութեամբ„ (Մկս. էջ 213). “բայց խոկասցիս պրա՚ախոյեալ մակամտածութեամբ„ (Անգ, էջ 233). “զի պատճառ գոլ գծի ոչ պրա՚ախոյէ (= չէ հասկցուիր) ստորանգեալ ընդ թուով„ (Մկս. էջ 119). “առեալ զգիր ձեր, վերծանեայ եւ... պրա՚ախոյեալ (= ի վերայ հասեալ) թեւակոխեցի մերով մակստացական եւ ներածական վարժմամբ„ (Անգ. էջ 133): Բայց ի վեր քան զամենայն հետեւեալ վկայութիւնը կը հաստատէ պայծառօրէն այս նշանակութիւնը. “... հաւատք մեր առաքեւտութիւն հաւատան. զիմանալիս՝ մեր մարդ՝ որ ներքինն էր, պրա՚ախոյեալ (= խելաւուտ լեալ) յեղափոխեցաւ [ի] վերին. վասն որոյ զիմանալիսն իմանամք, եւ զանհասութիւն նորա հաւատովք ճանաչեմք, (Մկս. էջ 174): Ուեղի ապացոյց տէտք չէ, կարծենք:

5. *Փարթար* = գոնեայ, գոնէ:

6. *Տարրումն* = յէական մասունս, ի տարրեն. յն. γραμμάτων στοιχεῖα, elementa literarum. Տ-ր-ի՝ ծանօթութեան մը, գիտութեան մը տարրներու ըմբռնումը: Նոյն իմաստն

աւելի բացայայտ կ'երեւայ Մագիստրոսի հետեւեալ խօսքէն. "(Թուականութիւն) յորմէ բոլորն ուսումնական արհեստ յառաջեաւ գացեալ պարտական", (Մկա էջ 226)։

7. *Շաղապատեալ շաղաշար[ի] գրիւք տրամաբանեցեալ == հիւսեալ զուգաշար [արձակ] գրովք իմաստասիրեցեալ.* այսինքն՝ "հետեւեալներու իմաստը միաշար հիւսուած խօսքերով գրեալ, բայց արձակի վերածեալ"։ Աւելի ճեկնութեան չի կարօտիր նախադասութիւնս թէեւ շղշղոտ բառին պաշտօնն իմաստէն իսկ յայտնի է, բայց ԱԳր. կու տայ յայտնապէս այս նշանակութիւնը. "շաղաշար == զուգաշար"։

8. *Տաւրոս-սկիւթացի:* Փոխանակ ձեռագրին պէրէի-վի-ցի կամ պէրեի-վի-ցի (է.մ. ունի "տիւէ կովկացի") բառին՝ պէտք է կարդալ տաւրո- (կամ տօրո) սկիւթացի։ Պատճառը պիտի տանք՝ Մագիստրոսի առաջարկած՝ այս հատուածին իմաստը ճեկնելու առեն, ի թիւ 13։

9. *կացրդական == տօնական [հանդիսական]՝ կացուրդք բառէն:* Ձերպակ չէ "կացարդականն" ալ, որովհետեւ Մագիստրոս կը գործածէ աս ալ. "զշամպարափայլ ի-ցարդան տօնախմբութիւնս" (Մկս. էջ 156). *բայց ճշտագոյնը՝ ի-ցրդան է։*

10. *Տիւռնեական == հարուստհարական, տիւռնենան. յն. τυράννικός (եւ ոչ՝ τυράε-*

νιχός)։ Մագիստրոս (Կիս. էջ 204) ունի՝ "տիւ-ւ-ննացքիք„ "որ ի տիւ-ւ-ննացւոցն գուժին աւարիւր„ (Անգ. էջ 25). քայց ունի նաեւ նոյնպէս էջ 134՝ "տիւ-ե-նական„։ Ն.Ր. "տիւա-ննական„ (պիտի ըլլայ՝ տիւ-ե-ննական). Է.մ.ի մէջ կը պակսի բոլորովին այս բառը. "ընդդէմ՝ տիւ-ննացւոց մարտուցեալ յաղթութեամբ„ (Անդ. էջ 49) "տի-ննացի կաղնի„ (Անդ.), "եւ նման յաՏենայն փո-ո-կան լեռնայնոցն„ (Անդ. էջ 124). (տ. ի թիւ 13, վարը)։

11. *Օտարավէպ կորքանիցն = օտարա-*
ապան զոհից։ Մագիստրոս էջ 124 գործածած է օտարապան բառը. "մի՛ ըստ սովրութեան օտարապանին այն խոզխոզեսցի" (տ. ի թիւ 13, վարը)։

12. *Արտեւակաև քաղնին = Արտեմեայ*
մեհենին (տաճարին)։ "Արտեմական„ ձեւին փոխարէն ունինք Հայերէն բազմաթիւ ուրիշ ձեւեր. այսպէս. "Արտեմիդեայ փոճարին„ (Պղտ. Տրմխս. Մինովս. էջ 283). "Արտեմոն փոճառ„ (Վարք եւ վկայ. վեննետ. Հտ. Բ. էջ 50). "խորտակեաց զբոգին Արտեմիդեոսի„ (Վարք եւ վկայ. վեննետ. Հտ. Ա. էջ 144). "զի կայր թերթեւս փոճարն Արտեմիդեոսի„ (Անդ. էջ 144)։ Բայց նոյն իսկ Արտեմիդիցուհւոյն անունն արդէն բազմաձեւ կերպարանաց մէջ մտած է. "երդնում ի ճառագայթաբերն Արտեմիս„ (Վարք եւ վկայ. վեննետ. Հտ. Ա. 660). "Արտեմոյ պոռքէր„

(զոր կը փշրէ եւգինեայ կոյս) (Անդ. էջ 388). "Աւրուեցո ասեն որսոյ եւ աղեղնաւորութեան վերատեսուչ գոլ" (Նոննոս, էջ 17). "երկրպագել Աւրեղի տիրուհւոյն դիւաց" (Վարք եւ վկայ. վենետ. հտ. բ. էջ 211). "Մեծի աստուածոյն Աւրեմանէ, (Անդ. էջ 207). "Աւրէղ բագինն զարկաւ կգետնի" (Անդ. էջ 394). "աղքատ ոմն . . . ունէր ի ձեռին իւրում զոսկիակուռ գլուխ մեծի . . . Աւրեղիդեայ. (= զոր փշրած էր Թէոդոսոս տրատեցւոյ) (Անդ. հտ. ա. էջ 575): կը յիշուի այս անուամբ կռմռոջ մըն ալ. "իբրեւ եկին ի կաժռոջն ոյ կոչի Աւրեղի (= ոյուն վրայ կարեցին Ս. Նրինիոսի գլուխը)" (Անդ. էջ 359). եւ տեղ մը՝ "հեծեալ յԱւրեղիանն տեղէ" (Մկս. էջ 87) (տ. ի թիւ 13):

13. *Զիսկուլթենէ = զէուլթենէ:*

Հոս ստիպուած ենք ընդարձակ փակագիծ մը բանալ, որպէս զի 8—13 եղած թուերը կարենանք մեկնել եւ գոհացնել Մագիստրոսի՝ Ալրակոսէն խնդրածը:

Այս թուերու ընդհանուր իմաստն է. "Արեւմիսի տաճարին մէջ՝ օտարատպան ըղձերու պատմութեան արձանականը իմաստասիրէ՛ [գրէ՛]": Այս քաչածանօթ իւղուեթիւնը կը գտնենք Յրդ դարու մէջ եղած հայերէն թարգմանութեան մը մէջ՝ Նոնոսի քով, որուն հրատարակութեան վրայ խօսեցանք վերը: Մագիստրոս մեծապէս օգտուած է այս գրքէն (տ. "Հանդ. Ամս.", 1904,

էջ 139—146, եւ 165—173, Հ. Ն. Ս-
կինեանի՝ շօշափելի ապացոյցներով յիւրեան
հանած այս գիւտը)։ Արդ Նոնոս իւր գրքին
մէջ քանի մը տեղ կը յիշատակէ այս զօրքը՝
— "Վէպատուն-ըի-ն, ըստ Մագիս տլոսի։
"Յոլէթ Տո-ըոց-ոյն օրտրատպան-ըէան։
Տո-ըոս ազգէ ակի-ըոկան, յորում էր քաղաք
Արտեմիքեայ, յորում տաճարի քահանայուհի
էր Խիխագինիա դուստր Ագամեմնոնի թա-
գաւորի։ Յայսմ տաճարի զամենայն ծոգք
էին յօտարոց ըմբէն Արտեմիդեայ։ Յաղագս
այսր պատմութեան յարձանականն Հա-
ւաստեաւ ասացուք, (Նոնոս, էջ 8)։ Իսկ
արձանականներու մէջ, էջ 28, նոյնն աւելի
մանրամասն կը նկարագրէ. այսպէս։

Յաղագս պո-ըոց-ոյն օրտրատպան-ըէան։
Տո-ըոս ազգ են ակի-ըոց-ոյ (տես ուրեմն
մեր թիւ 8 "պէրէկովկոյէ„ բառը՝ "պո-ըոս-
ակի-ըոյէ„ ձեւին փոխելուն պատճառը)[1], առ
որ փոխադրեցաւ ի ձեռն Արտեմիդեայ
Խիխ-գենիա (= Ἰφιγένεια) դուստր Ագա-
մեմնոնի. յորում հանդերձեալ էին ըմբել
զնա յաղագս եղբենացւոցն յԱւղիդեայ.
յաղագս որոյ եղն (= եղնիկ) փոխանակ
տուեալ աստուածոյհոյն՝ եւս զոհել։ Արդ
այս Խիխ-գենիա ի Տո-ըոս գալով, զի մի
ծանիցի է հէ-ըոյն եկեալոց, թէ ո՛ր իցէ՝
հրամայէր ըմբել զնոսա Արտեմիդեայ, եւ նա

---

[1] "Ար եւ ոչ այսպիսի փէ-ր-էնոյէ պո-ըէ եւ ոչ
պո-ըէ ակի-ըոյէ" (ԱՌԱՔ. էջ 102 եւ էջ 55).

էր ծաբասպան„ եւն եւն: Իսկ էջ 17—18 նոյնը տարբեր բառերով կը կրկնէ. "Ցորժամ Յեղլատայ(!) նաւարկութիւնն եղեւնացւոյ եղեւ ի վերայ Տրովադայ առ ի Յովղիպէ Քիովտացւոց, ըմբ լինելով Աբոենիքէաց, եւ գտեր Ագամեմնոնի, որում անուն էր Իփ-գենեա (ուղիղ՝ Իփիգենիա) ի ապանդ առանքելով, Արտեմիս ողորմեալ կուսին՝ յափշտակէ զնա տանի առ Տաւրոս ի Սկէ-ղիա, եւ հրեւեցոյց փոխանակ կուսին եղն, զոր առեալ եղեննացիքն՝ ընծեցին: Իսկ Իփ-գենիա ի Սկէ-ղս քահանայուհի եղեւ Աբոենիքէաց(!). Կ'ամբողջանայ զրոյցը էջ 30. "Յաղագս արիւնուուշտ լինելոյն առ բագնօքն Արտեմիդիայ: Կոյս պոլով եւ ողջախոհ աստուածուհի՝ ուրախանայր սրբոյն Ղեւոնդեան եւ պատուեալ լինէր:"

Մագիստրոս ալ ուրիշ տեղ (Մկս. էջ 124) նոյնը կամ նմանը կը պատմէ. "(պարմենիդեայ ոլոդին . . . ծովէն ազատեալով) նաւորդք . . . զհրաշատեսիլն ընկալեալ մատուցանեն զնա պոռկանին (= տաւրականին) Աբոենիքէաց, եւ ողջբեալ խնդրէին ինալ մանկանն կենդանի, զի մի ըստ սովորութեան ծաբասպանին այն խողխողեսցի[1]":

Կարծենք կարեւորէն աւելի ապացոյցներով

---

[1] Պղատոն կը յիշէ թէ "Արտեմիդիայ տաճարին" քով ինչեր պէտք էր ընել նահատակը՝ մրցանակով պսակուելու համար (Պղատ. Տրամախ. Մինոս վ ենետ. էջ 283):

կրցանք հաստատել թէ 8—13 թուերը բնաւ տարակուսի տակ չեն իյնար այլ եւս։

14. *Ոգեա՛* = ասա՛, պատմեա՛. տես Հատած 11. թիւ 3։

15. *Սեւեռագոյն* = պնդագոյնս, հաստատագոյնս (տ. եւ ՆՒ. Հատ. 1. թիւ 6)։ "մակացուս զմեզ առնել ոչ-էութեան տիրապէս խոստմանն„ (Մկս. էջ 127). Պղատ. Տրամ. Եւթիփ. էջ 112՝ "պարտ է ասել ոչ-ըստ-ին„, ասացուածն ալ կրնայ աւելի լոյս տալ։

16. *Սուղ փաղփեալ* = սուղ ինչ փայլեալ։ ԱԳր. եւ Երմ. այս նշանակութիւնը կու տան ֆոֆոչել բային. իսկ ֆոչֆեալի կ'ըսէ ԱԳր. "պատրեալ„, սակայն անըմբռնելի է մեզի հոս՝ "պատրեալ.„ը։ Փոչֆել իբր ֆայլել շատ սովորական բառ մըն է. "ֆոչֆէին յարկ ձեղուանցն իբրեւ յաստեղց ճառապայթից„ (Վարք Աղեք. [կալիսթ]. Վենետ. էջ 160) "որոց խոյակք հնդիկ փայտ սեւաթոյր ֆոչֆի-ն„ (= իբր փայլուն) եւն (Անդ. էջ 155)։ "Խոպոպք վարսից ֆոչֆեալ ի վերայ ճակատան զօրէն վարդի վառ ի վառ գունով„ (Ար. Լաստ. Վենետ. էջ 64). իսկ Մատիսատրոս ունի էջ 120 "անփառունակ ֆոչֆոճ„. նոյնպէս ունի ֆոչտիկոն ձեւ մը (Մկս. էջ 238) իբրեւ հոլչֆեալ (տ. 5 Հտ. թիւ 2)։

Որչափ յաճախ կը գործածուի այս ֆոչֆեալ = ֆոչֆիմ բառը յետադարձեան մաքենադրաց քով (համեմատէ Թ. Արծր.

Մ/ջագիւղ, 1852, էջ 144. Ս֊. Օրբել. տպ. Շահնազ. Բ. Հատոր, էջ 244. Խորեն. Մատ. վեննետ. էջ 435, 453), նոյնչափ զարմանալի է որ ինչ անգամ իսկ չէր գտնուիլ ոսկեզարուս մատենագրաց քով։

Իսկ "ոռ֊ը = ուղ ինչ, սակաւիկ մի" տես՝ "ուր ինձ առ այս ոռ֊ը ինչ իմաստասիրել" (Սկս. էջ 204)։

17. *Փանաքիմաց = պակասամիտ, տկարամիտ*: Ոմանք կը բաժնեն "փառ֊ֆնմաց", բայց հարկ է միացնել, քանի որ Մագիստրոսի քով սովորական բառ մըն է այս. "ընդ աղօտ պշնելով, փառ֊ֆնմաց խուզմամբ հասեալ հազիւ հազ" (Սկս. էջ 78). "ըստ մերում փառ֊ֆնմաց մտածութեանց" (Ընդ. եջ 85)։

18. *Փարատալ եաւ = փերեւեւտեալ, յղփացեալ՝. Վիեն. փարատալ եան*: Ոսկեդարեան բառ մը, որուն սովորական ձեւն է փերե֊եփ՛. "այլ իբրեւ յիւրեանց երկրի փերե֊եփեցին համարձակ" (Ոսկ. Ես. վեննետ. էջ 92). "աւելի զգեստիւք զինքն պճնիցէ եւ փերեւեւտիցէ" (կան. Ս. Սհկ. վեննետ. էջ 119), կը գտնուի իբրեւ փերե֊եփ՛ ալ (տես Ոսկ. Ես. էջ 110). նոյնպէս "ի փղոսկրեայ գահոյս փերե֊եփել" (Ոսկ. Պս. Ա. Հտ. էջ 62). բայց նաեւ փոփո֊ոխ՛ ձեւով. "պարսաւանդեալ փոփո֊ոխել" (Ոսկ. Մտթ. Ա. էջ 279). "բազում հանդերձիւք պատատեալ փոփո֊ոխեցեալ" (Ոսկ. Պս. Ա. էջ 338)։

19. *Փաստ* = *զպատճառս(արանութիւն)*։ **Ոսկեդարու հայերէնին անծանօթ բառ մը, որ "Ընչաղէացից, դարուն ծնունդ է առած ապահովապէս չն. փάσις (= արմ. փդիւ)+ աստ (= ուր-աստ մասնիկով) (գեր. Հ. Ա-Այտընեան)։ Ըստ մեզ շատ կասկածելի է այս ստուգաբանութիւնը։ Աւելորդ կը համարինք էջերով այս բառի գործածութիւնը ցոյց տալ. Մագիստրոս ալ շատ չի սիրեր այս բառը. ունի միայն "յուսխճանակ եղանիմ ֆաստոլէք (= պատճառաբանիդ)" (Պլս. էջ 238) եւ "ֆաստական" (Անդ. էջ 106)։ Ուրեմն 13—17 թուերու մէջ մեր տուած մեկնութիւնն ամփոփելով կ'ունենանք հետեւեալ իմաստը։**

"Ասա մեզ պնդապոյնս զպատճառաբանութիւն վիպասանութեան քո, զի ծանեալց եթէ պակասամիտ սուղ ինչ փայլեալ՝ յղփացեալ իցես։"

15.

Սխրալի[1] *ասէ երկով*[2] *վերլուծական՝*
Զարմանալի բան [պղպ] լուծական [հինական]՝

ուղիացեմ[3] *շաւղօք* *զգուշացուցից*
լսում շղթ պաշտպանեցից [ցուցից]

քեզ չու[4] *ի քարգմանական ապաս.*[5]
քեզ ճանապարհ յարգանք պաշտ.,

զի մի՛ ասխիզ[6] մասցէ մթելուել
զի մի՛ ասխիզ մասցէ մթելուել

մեհենչաներ[7] ծանծեալ[8] աստուստ[9]
մեհենչաներ՝ ծանծեալ աստուստ՝

յՈեստոփանէ՝[10] ներսոգեալ[11] “շա-
յՈեստոփանէ՝ ներսոգեալ “շա-

փրսակազգեաց[12] բասացի„,[13] ի համբա-
փրսակազգեաց բասացի„, [ի-հ] ի համբա-

կաց՝ “փարաքեան„,[14] այս՝ խաւսգոյն
կաց՝ “փարաքեան„, այս՝ խաւսգոյն

անխոհիցն[15] անաւիցն[16] տրամանական[17]
անխոհիցն անաւիցն տրամանական

տասանացուլթիւն՝ տղմատիպ անվախ-
տասանացուլթիւն՝ տղմատիպ անվախ-

ժիցն[18] վարկեալ՝ տղայական տատա-
ժիցն վարկեալ՝ տղայական տատա-

նումն[19] տիտանեաց ժանկատապանիցն,[20]
նումն տիտանեաց ժանկատապանիցն,

տխրական տատի որակք[21] տարու-
տխրական տատի որակք . . . . . տարու-

ժամիցն,[22] *եւ ժրցումն աստղաստութեան*[23]
ժ-ցիլ-ց, է- ժ-ցու-ն ղեղն-ութեաւն

հոլովիցն, անտինել[24] *անվարժիցն եւ*
ք-ոլմ-ց, ջ-բհո-ւ-ու-ն ա-վ-ժիկ-ց է-

տատուկանալ տգիտացն եւ դանդա-
տ-ղա-ւ-կ տգիտ-ց է- գ-ն-

ղակիանն ծուլից:
գ-ղ-ն ձ-ւլիկ-ց:

Դիպուած-ին: Այս վերջին հատուածը թէ՛ ամէնէն երկարն է ճւ թէ՛ ամենախառնակը:

Այս լաբիւրինթոսական բառերու հաւաքոյթին տրուած լուծումն իրր ամենահաւանական՝ մանաւանդ թէ իրր «պոչէ նկատուելու է: Ուշադիր կ'ընենք բանասէրները, որ այս խառնակ բառերը գրեթէ անփոփոխ պահած ենք, ի բաց առեալ երկու հատը. միայն թէ աւելի դիւրըմբռնելի ընծայելու համար՝ կիտադրութեան ձեռօք իւրաքանչիւր պարբերութիւնն իրարմէ զատեցինք, եւ ոչ մի միայն աւելցուցինք մեր կողմանէ:

1. *Սխրալի* = զարմանալի, սքանչելի: Մագիստրոսի այս սիրելի բառը կը գտնենք շատ տեղ. "տայր մեզ աչալուրջ իմն եւ «իմաստ օգնականութիւն„ (Մկս. էջ 122). "աչալուրջ եւ զուարթական «իմաստ ստորակայիլ„ (անդ. էջ 72). "վասն զի ասացից

ինձ «ԷՐՔԱԼ» ՔԵԶ» (ԱՆԴ. 205). այս վերջին ատենը գլուխ նոյնութեամբ կը կրկնուի Թ. ԱՐԾ. ԷՋ 322՝ «այս ինձ «ԷՐՔԱԼ» առ ի պատմել». «պարտ է ստուգ ինչ իմաստասիրել... փոքր ինչ քեզ յայտ տառի, զի թերեւս «ԷՐՔԱՑԵԼ զուարճասցիս» (ՄԿՍ. ԷՋ 148)։ Ի՞ՆՉ պիտի հետեւցնենք այս վկայութիւններէն. «ԷՐՔԱՆ» է տեսակ մը «զուարթարար» «սիրուիչ» «մխիթարական»՝ միտքը չբացատրելի պանջելին ետքը... մեծապէս կապ ունի հետեւեալ բառին հետ՝

2. *Սաղերովմ*: Երկու մեկնութիւն ունի. բայց ստիպուած ենք երէցէն ընդունելու.

Առաջին: Շորս տարբեր ձեւերու տակ կը ներկայանայ այս բառը Երմ. բառագրոց մէջ. ա. Ս-ՂԷՐՈՎՔ = այդ փողոց. ԱԳր. ունի՝ «սաղերովթ» = փողոց. բ. «ՍՂԷՐՈՎՔ = տուն Աստուծոյ (նոյնպէս եւ ԱԳր.). գ. «ՍՂՈՐՈՎՔ = զատուցեալ (ԱԳր. սաղրովթա). դ. «ՍՂԷՐՄՈՎՔ = ձոր։ Միայն ա. այսինքն «ՍՂԷՐՈՎՔ = փողոց կրնայ նկատողութեան առնուիլ, բայց, ինչպէս ըսինք, երկրորդ մեկնութիւնը կը ստիպուինք ընդունիլ։

Երկրորդ: Ս-ՂԷՐՈՎՔ = այդ տողերով։ Առաջին տեսութեամբ թերեւս շատ յանդուգն երեւայ մեկնութիւնը. բայց զօրաւոր պատճառներ առ այս կը ստիպեն. ա. նկատելով որ նախընթաց «ԷՐՔԱԼ» բառը՝ գրուածքի, պատմուածքի մը կցած է Մագիստրոս, հոս

"գրուածք կամ տողան. ըսելու տեղ՝ աբա-
բաւոր բառը գործածելն է. բ. է՛ մասնիկը՝
"սաթ-է՛, այս գարուն մէջ ծանօթ է, եւ
նոյն իսկ Մ-ոփէոպոս իւր ծաղկաւթեան մէջ
(վենետ. էջ 68) կը գործածէ՝ "ոմանց
զաչելը փորէին". ք. "Սէուլ ոռնէուէ վէր-
լո-ձակ", այսինքն "մեկնողական զարմանալի
տողերով", բացատրութեան փոխարէն կը
գտնենք Մագխտրոսէն գործածուած՝ այս-
պիսի նախադասութիւն մը. (խրթին գրա-
ձներս) "այժմ պարտ վարկանիմ վէրլո-
ձակ բաւական բացատրութեամբ՝ զքո խոհնմութիւնն
երեւակայացուցանել", (Մխ. էջ 125): եթէ
մեր այս 3 պատճառները զօրեն, այն ատեն
ոռնէուէ կ'ըլլայ արաբերէն՝ رطس, յոգ.
رطس = sutur (համ رطا = estur اساطير
= esatir), գրուած, տող, ligne d'écriture,
համ պարզ écriture: կ'երեւայ թէ այս
բառին նշանակութեան վերադասու եղած
չեն բոլոր ընդօրինակուները. ոմանք իբր
ճանապարհ ատած են եւ այսպիսիներ բնագրին
մէջ "ուղիաճեմ" բառէն ետքը "շո-ղօթ"
բառը զանց ըրած են (ինչպէս պր. կոս-
տանեանցի հրատարակած բնագիրը). իսկ
այլք իբր "տողեր, տողանի, ստիւքս = ոռնէ
նկատած են եւ "ուղիաճեմ" բառէն ետքը
կը գործածեն "շո-ղօթ" բառը (տես նբ.
Անտ. էմ. եւ վիեն.):

Ըստ մեր առաջին մեկնութեան այս տողիս
իմաստը կ'ըլլայ՝ բնականաբար. "վէրլո-ձակ

ջնջելու է ոմանց՝ "վերլուծական" ձեւը:
Իսկ երկրորդ՝ եւ մեր ստուգագոյն նկատած
մեկնութեան համեմատ, իմաստը կ'ըլլայ՝ "Ան-
ուշանքէն վերլծեալ պողբով՝ լուծելէ
ճոխոյ մը ցոյց պիտի տա՞ր":

3. *Ուղիաճեմ* = *լուսաւոր [լուսաշաւիղ]* (համմէ՛ հատ. 5 "ուղեփոխել"): Ագր. այս բառին դիմացը ունի արդէն "լուսաճեմ", մեկնութիւնը: Պր. Նոյեարի հետ մենք ալ ստիպուած ենք ... Ողումպոսէն հրաժարիլ եւ "ուղ,-ին "լուսոյ" գաղափարը պահել (= արեւ??): Գործածուած է թէ ուղեճեմ եւ թէ ուղիաճեմ, բայց ուղղագրական վրիպակ համարելու ենք՝ ն.բ.ի "ուղիաճէմ" ձեւը: Արդ՝ ի մէջ այլոց տես ուղեճեմ ի Մ. կաղ. էմին. էջ 166. "ուղեճեմ հոգեւճաշակ համբուրիւ առեցեալ" (կամ Շահնազ. տպ. պարիս, էջ 323). Իսկ ուղեճեմ կայ հետեւեալ խօսքին մէջ. "քանզի այլեւս ուղեճեմ իջիւք էր այրն երջանիկ" (Անդ. էջ 170, իսկ Շահնազ. հմմտ. ալ "ուղեճեմ" ունի էջ 340): Ուղեճեմ արմատը կը գտնենք նաեւ՝ "օթարան ուղեան լուսոյն" խօսքին մէջ (Ս. Սթն. ճառք, վենետ., էջ 297): Ուղեճեմ բառին քով դրուած երկու հայցականներն ստուգաբանական հաճեմատութեան համար դրուած են, եւ ոչ նշանակութեան պատճառաւ. վասն զի ուղին եւ ուղեցոյն

նոյնիմաստ լլլալը Մագիստրոս արդէն կը լուսաբանէ՝ «լուսաներկ եւ մաքուր եւ ոչ-փո-յլ ---ը---ու-ն» (Մկս. էջ 150) բացատրութեամբ։ Համեմատել նոյնպէս "ը---ա-ը-էը" թողեալ ճանապարհ„ (Մկս. էջ 160)։

4. *Ճու = ճանապարհ (ուղեւորութիւն)*։ Բառին նշանակութեան համար չէ որ զատ գլխով կը խօսինք չ-ի վրայ, այլ նկ.ի եւ Անտ. բնագիրներուն մէջ տեսնուած "չ-է„ ձեւին համար, որ մեծապէս կապ ունի "շաւ-ղ" բառին հետ։ Զարմանալի գործածու-թիւններ ունի այս չ- բառը (որ պիտի է՝ չուեմ = չոգամ (կտր. չոգայ)։ "ընդ ա-մենայն չ-ս ճանապարհին այսպէս առնէր„ (Ա. Մակաբ. Ե. 53). — շատ մօտ մեր "շաւղ" ճանապարհ„ ձեւին։ "Ճուղ յաշ-խարհէ յաշխարհ շրջիմ„ (Բարս. Վ., էջ 163) եւն։ Իսկ Մագիստրոս ունի իւր յա-տուկ ոճերը. "այժմ ուշ եղեալ խոչըլ չ-մօտ (Մկս. տպ. պ-ս) առ Բաբելն„ (էջ 86)։ "եւ էկէալ տրա չ-„ (Անդ.). "տայր մեզ օգնականութիւն եւ ընդարձակագոյն դլուխս չ- պըճել (չ-պըճել) ընդ-ոչ-ի„ (Անդ. էջ 122)։ Աւելի զարմանալի՝ "չ- յ-ղէ անկէալ ջնոյն (Սեբէոս կ.պ. 1851, էջ 63 եւ 157). "եւ վաղվաղակի չ- յ-ղէ անկէալ ... ընդ-ի„ (Ցովհ. կաթ. Էմին, 1853, էջ 173). "ի չ- անկէալ ծանապարհ տալոյին ի զ. քաղաք„ (Վարք ու վկայ. վրն. հտ. Ա. էջ 353)։

5. *Ի քարգմնոսականն պատ = յարքունի ապարանս [ճեմարան]: Ներսէս մեզ Հոս, մեր մեծ զարմանքը յայտնելու թէ ինչպէս մինչեւ հիմայ ոչ ոք՝ ո՛չ հին եւ ո՛չ նոր բառագիրքերն, ո՛չ ձեռագիր գրողներն ու քննողները, կրցեր են անդրադառնալ այս "նպատ„ բառին վրայ, որ կը կազմէ այս հատուածիս ամենամեծ դժուարութիւններէն մին, եւ սակայն բացի այս տեղէս այլուր գոյութիւն չունի: Ազդուած անտարակոյս "նպատ լեռ„էն, կամ ''նպատակ,, բառէն, անփոփոխ պահուած է մինչեւ հիմայ այս անիմաստ բառը: Եւ սակայն շատ որոշ է "ի քարգմնոսականն պատ„ իմաստը: Ուրեմն նախընթաց քաջահնչական (euphonique) ն անցած է հետեւորդ բառին վրայ եւ կազմած է նպատ — — լեռը: Հայերէն ձեռագիրները կ'եւան այսպիսի փոխանցութիւններով. բայց Մատիստրոսի ձեռագիրներն ալ շատ օրինակներ կը հայթայթեն. այսպէս Միւնխէն. օրինակը ունի. պատմինիդեայ նշան (էջ 88). իսկ Մկս. էջ 214. ունի ո–ղէղը՝ "պատմինիդեայ՝ շան„ — "ուղեւորութեան նեղեւ,, (Միւնխ. էջ 239), իսկ ''Մկս. էջ 76. ո–ղէղ՝ ուղեւորութեան եղեւ,,[1]: —

---

1 Համեմատելու է վերը յիշուած գրէէց է– (9 հատ.) որ գրուած է՝ "գրե էցէ–„. "արքայէց է–„ (այսպէս Մկս. էջ 202), որ ըստ Միւնխ. օրինակին եւ — իմաստին՝ պիտի ըլլայ "արքայ էցէ–„ եւն:

Քրբէոնոսական կազմուած է "τοῦβωνος = թագաւոր" բառէն, զոր կը յիշատակէ Ագր. իսկ Նիւմ. կը գրէ τοῦβωνος = թագաւոր: Ընդ գիտեր թէ ինչ ազեայս ունի գէորգ դպրի պարսկերէն բառագրոց՝ կիրակ = էօտէ կէյ՝ թագաւոր բառին հետ (զոր կը յիշատակէ Հրուն ալ, քարիկիայ ձեւով):

Իսկ պոռ կը նշանակէ "ջէնէ, պոռ, ապրանք": Թող վկայէ ինքը՝ Մագիստրոս, թէ միայն եւ միայն այս տեսութիւնն ուղիղ է եւ ստոյգ, ահա թէ ինչ կ'ըսէ. "խուզել զխոհեմական արհեստս է ըստ քարգմնական ապարանին, (Մկս. էջ 9). "առ դրան պոռքն պոռնէ" կրնայ բառական ն. թարգմանուիլ. „ἐπὶ ταῖς βασιλέως θύραις. (Մկս: էջ 220), դարձեալ. "եւ կամիմ զի եւ դա յօտոնէս քոյոյ (տպ. քուոյ) քարգմնական ապարանի առկայացեալ արասցէ քեզ ձեմարան (զի մի . . . դպրութիւնս . . . ի բազմաց սատարեալ ի մոռացումն անկցի,,) (Անդ. էջ 97): Ունի Մագիստրոս քրբէոնական ձեւ մըն ալ, որ յամենայն դէպս նոյն է "քարգմնոսական„՝ պարսկատիպ յունաձեւ բառին հետ. "եւ մահճունչ հոտ քաղուն քրբէոնական նժուգին նախ բուրէ„ (Անդ. էջ 87). առաքեմ տաս տրամակայեալ յինքեան յոքնաբեղուն քրբէոնական՝ պոռանէն արքունի,, (Անդ. էջ 103):

թէ հայերէնի մէջ պոռ բառը՝ ընդ-ուն-, ընդ պէղ կը նշանակէ, պէտք չունինք ապա-ցուցանելու, այնչափ յայտնի է հայերէնագէտներու. միայն բաւական կը համարինք յիշեցնել Մագիստրոսի վկայութիւնները. "եւ ոչ ընդ՝ անապատ փոխել" (Մկս. էջ 85), "(կրօնաւորաց [= ծգնաւորաց] կայեանք յանապատս բնաւորեցան), եւ դու զի՞արդ զանապատն պոռ վարկանիս, (անդ.). "յաւանս եւ ի գիւղս, յանապատս եւ ի պոռ" (անդ. էջ 65): Ուրեմն այս 4—5 թուելու իմաստն ինքնին յայտնի է:

"Լուսաշաւիղ" ուղեւորութեան ճամբայ պիտի ցոյց տամ ի թագաւորականն պալատ", այսինքն՝ "ի ճեմարան":

Ունինք վերջին երկու վկայութիւնները այս իմաստին ճշմարտութեանը համար՝ ի Մագիստրոսէ. "(պօղոս) նշանակէ բարձրագոյն իսկ եւ հրաշալի եւ ընդ-ուն-ելի մերոյ կեանցաղական ճանապարհորդութեան իմաւ ի փոխ կամ — NB. — յոպոբան" (Մկս. էջ 149): "թագաւորական պալատն" կամ "ի տաճարն թագաւորական" (վարք եւ վկայ. վհնեա., հտ. բ., էջ 500) կ'ըմբռնենք, ի հարկէ, իբր ճեմարան, ապա թէ ոչ բոլորովին անիմաստ կը ձնար Մագիստրոսի փոխաբերաբար նկարագրած գեղեցիկ նմանութիւնը: Կը յիշեցնենք տարախոհներու՝ այս թուին մէջ մեր յիշատակած մէկ վկայութիւնը. "եւ կամիմ զի եւ դա յարքունիս

քոյոյ քաւղոնոսական ապարանի առկայա-
ցեալ արասցէ քեզ ճեմարան,,. նոյնպէս՝
“քեզ այսպէս վայելէր ընթա-ռ եւ յայս-
պիսի պաշտօն ճեմել,, (Մկս. էջ 41)։ ճեմա-
րան[1] կը գտնուէր նաեւ յարքունիս, ուր
թագաւորազունք՝ ընդ հսկողութեամբ հմուտ
անձանց կ’ընէին իրենց ուսումը. “ի տէրու-
նեան ճեմարանիս զարգանաս„ կ’ըսէր Մա-
գխստրոս իւր վահրամ որդւոյն (էջ 235),
եւ նոյն իսկ ճեմարանէ մէջ աւանդուած գի-
տութիւնը՝ ճեմարան կ’անուանէ Մագխստրոս
(էջ 78)։

Երէ՞ր վկայութիւնն է դարձեալ նոյն
ինքն Մագխստրոսի, որ կը մեկնէ պատճառ-
ները թէ ինչու՛ այսպիսի պժուարակնճիռն
— հանելուկներով կը չարչարէր զնիրակոս.

---

[1] Զոր Լաւրան ալ կ’անուանէ Մագխստրոս (էջ 83). “այլ եւ ոչ ի լսարանն մուծանել„, “Մի՛ ոք անկատար է քառիցն ենթակայէ մտցէ ի լսարանն„ (յգ. ἀκροατήριον) (Մկս. էջ 9)։ Իսկ Դ. Ընյաղէ հմուտ լսարանին. “պղատոնի վերայ իւրոյ համալսարանէն [ἀκαδήμεια կամ ἀκαδημία, որուն նոր յն. կ’ըսեն Πανδιδακτήριον] մակագրեաց, Անծերկրաչափն մի՛ ներքսամտեսցի„ (Դ. Անյ. պ. ենետ. էջ 128 = “անծերկրաչափական ոք մի՛ ներա-մտեսցէ„ կ’ըսէ Մագխստրոս, էջ 9). “առաջի իւրոյ համալսարանին մակագրեաց„ (Դ. Անյ. էջ 192). “Քսենովկրատէս եւ Արիստոտելէս պղատոնի էին աշակերտք, որք եւ յետ նորա փոխանորդք եղեն համալսարանին նորա. իսկ արդ Քսենովկրատէս արար զստոյիկեան հերձուածն, իսկ Արիս-տոտելէս զճեմականն (1 օր. ճեմարանն)„ (Նոնոս էջ 35)։ Տեղս չէ ճեմարան եւ համալսարան բառերու յատկացուե-լիք բառին վրայ խօսելու. ի հնումն ἀκαδήμεια երկուքն ալ կը նշանակէր։

վան զի Սոկրատայ ճեմարանին սովորութիւնն այս է, այսպիսի "կրթուհթիւններով կը վարժեցնէին համբակները.„ "Մի ոք, կ'ըսէր, զմեզ աղարտել նախատանս կասկածել վարկի կարկատել ի վերայ մեր, սակս նորագոյն լսել մեզ կամ աւելի ինչ, քանզի ի ճեմարանին սոկրատային այսոքիկ ովուրուի եւ կիրուի մանկանցն հռետորական„ (Մկս. էջ 125—6):

6. *Մախիզ* = անյայտ: Մեկնուած է արդէն. տ. Հտ. 4 եւ 13, թիւ 10:

7. *Մեհենչանք* = զարհուրանք: Միայն ԱԳր. կը յիշատակէ այս բառը. կը լուծն երմ. ՍՒ. եւ ՀԲուռ.: Անծանօթ բայց գեղեցիկ բառ մը, որ կազմութեամբն ու նշանակութեամբը կը յիշեցնէ ռհեւանդ եւ ապարանջան: Մտադիր կ'ընենք մի նմանաձայնութիւններու. "զի ոչ մախիզ մնասցէ մեհենչանք„ (թիւ 5—7):

8. *Ջանձեալ* = ժողովեալ, լսմբեալ: Կը յիշատակէ միայն ԱԳր. այս նշանակութեամբ, իսկ երմ. ուրի՝ յոյնել:

9. *Աստուստ* = աստէն:

10. *Յոհաստուիանէ* = Յարիստուիանեայ:

Ոհաւասիկ՝ գաղղ. բառով այն clou ն, որ զմեզ դրդեց իբրեւ երկրորդ շարժառիթ՝ ինչպէս յիշատակեցինք վերը, այս ուսուցանելու զի Սոկրատայ ճեմարանին սովորութիւնն այս է, այսպիսի "կրթուհթիւններով կը վարժեցնէին համբակները.„ "Մի ոք, կ'ըսէր, զմեզ աղարտել նախատանս կասկածել վարկի կարկատել ի վերայ մեր, սակս նորագոյն լսել մեզ կամ աւելի ինչ, քանզի ի ճեմարանին սոկրատային այսոքիկ ովուրուի եւ կիրուի մանկանցն հռետորական„ (Մկս. էջ 125—6):

ի կերպս, եղած՝ պահուած գուշակեցինք Մագիստրոսեան այս նամակին մէջ, ոչ թէ միայն անկէ փոխառեալ իմաստներուն մէջ (որոնց ուշադրութիւն հրաւիրեցինք այս գրութեանս ընթացքին մէջ), այլ առաւելապէս այն պարագային պատճառաւ, որ նոյն իսկ անուանի կը յիշուէր Արիստոփանէս՝ Մագիստրոսէն։ Ի՞նչպէս հասանք այս նշրակացութեան։ Ձեռագիրներու եւ տպագիրներու աղճատեալ ձեւերն էին որ զօրացուցին մեր միտքը՝ մերժելու ամէն ընթերցուած եւ ամբողջապէս կառչելու "Արիստոփանէս" ձեւին։ Նոյնս էջ 62՝ ինչպէս ըսինք արդէն, ունի այս կատակերգակին անունը, զայն պահած է՝ Ἀριστοφάνε (իսկ մէկ պարբերակին մէջ՝ Ἀριστοφάνες) ձեւով.

Νῦ. ունի՝ ռեստ թփանէ,
Ան. „ ՝ ռեստթփանէ,
Վիեն. „ ՝ ռեստփանէ,
Մկս. „ ՝ Ռիստափանէ,
Էմ. „ ՝ ռեստուփանէ,
„ տարբ.՝ ռեստուիանէ եւն.

Արդ ոը ուշադիր ընթերցողը չի տեսներ Ռեստուիանէ անունն հոս. միայն υ = A զեղչուած է՝ հաւանականագոյնս՝ զկիրակոս (եւ զմեզ) շփոթելու համար։ Այս զեղչուածն հասարակ է արդէն շատ մը ծանօթ անուններու մէջ (Ռստակէս, Ռաստոմ, եւն եւն)։ Բայց չենք գտներ յ-բացառական հոլովա-

կերտ նախդիրը, զոր աւելցուցինք իմաստին ամբողջութեանն համար։

Այլ կարեւորագոյն խնդիր մը. իբր "Աստուածանէ ձանձեալ (առնուած) զարդարանքներ (հոս) Մեթերեաններն„ մենք չգտանք ամբողջովին։ Բայց նախ մեղի չ'ըսեր Մագիստրոս թէ ամբողջապէս հատուածները ժողված առած ըլլայ Արիստոփանէսէն, այլ անկէ փոխառած "մեհենչանք„ներով = զարդերով կազմած է՝ "այս . . . պրոմանոյան պաղատանքը„։

Երէմեան. Արիստոփանէսին բոլոր երկասիրութիւնները հասած չեն մեզի, հազիւ 8—10 կատակերգութիւնները, որոնցմէ՝ վեր ի վերոյ ընթերցմամբ, քիչ շատ "զարդարանքներ„ տեսանք "մակակիտուած„ այս "գամագտականին„ մէջ։ Ժամանակը կարելի ընէ թերեւս ամբողջովին — Մագիստրոսի՝ տողատող "ոռնեցնել„ով ապացուցանելու իւրաքանչիւր անհատ զարդը։ —

11. *Նեպատոգեալ = ասացեալ, որ կոչի* ["*մականուանեալ*„]: 11րդ հատուածին, 12 թուին մէջ "ոռոֆանալ, մեկնած ենք իբր ջղաձգել (= անշուշտ ոռոյֆ բառէն), բայց ոռոֆել կը նշանակէ նաեւ ըսել, ոֆել, ոռոռանել։ Նէր մասնիկն բոլորովին աւելորդ էր հոս, բայց ի՞նչ ընէ Մագիստրոս, նէրերու պարերու մէջ ծնած ու սնած է, եւ երբ քիչ մը բնական լեզուէն խոտորելով բարձր գրել ուզէ, "Անյաղթեանց„ պէս կը բռնադատուի,

կարծես, ձէրնէկ — ներ-արկուելու . . . "ոչ դանդաղելմէ ձերսեռական հրաշալեանութեամբ մակագրել„ (Մկա. էջ 100)։ *Բացէք Մաթիսեանի թղթերն եւ իւրաքանչիւր էջին վրայ՝ պարզ ու քնիկ հայերէն բառին գլխուն կպած պիտիգտնէք ձեր մը... մակ մը... փըս, փոր, ու, քիչ, ուռուց, փեր, շուր եւն եւն, երբեմն երկուքը կամ երեքը բառի մը վրայ միացած, եւ այս աւելորդ մասնիկներով ծանրաբեռնուած՝ ցեխ ու գոհ, լեզուն՝ իրր ոչինչ հաւասարապէս կը ծախուէր երբեմն լեզուական — վաճառանոցը . . .։*

12. *Շաւիրակազգեաց = պսակեալ, այսինքն՝ "պսակաւոր քանաստեղծ„։* Արմատն է շէրուկ զոր կը նշանակեն ԱԳր. եւ Երմ. իրր "պսակ, շուէդ„։ *Տարակոյս չկայ որ պարսկերէնն կը հնչէ բառը, բայց ո՞ր արմատէն, մեզի անծանօթ կը մնայ. գիտենք միայն* شاه, *որուն նշանակութիւնն է "մեծ փեստուր„։ փեստուր եւ պսակ . . .*

Անմիաբան են ձեռագիր ու տպագիրները.

ՆԲ. ունի՝ շաւիրակազգեաց,
Մկս.՝ շաւիրաղազգեաց,
Վիեն.՝ շաւակազգեայ,
Անտ. եւ Էմին՝ շաւիրակազգեաց, ճշդագոյնը։

13. *Բառացի = փառաւոր, հոչակեալ։*
կազմութեան կողմանէ զարմանալի բառ մը, զոր առաջին ակնարկով պիտի փոխանակէինք ֆոռոյէ ձեւով, բայց ֆոռոյէ կը յիշատակուի

Ագր. է, Երմ. է, Հբռ. է, եւ ցրդ դարէն սկսեալ բաւական յաճախ կը գործածուի մատենագրութեան մէջ. այսպէս. "առաւելապէս իմն կամեցեալ երեւեցուցանել (զնոսա) բառօք" առ քնաւ ազգօք (փոխանակ թշուառականագոյն աղքատութեան)„ (Խոր. Մաամն. վենետ. էջ 419). "արտաքին վայելուք (գործէ) երջանիկ բառօք„ (Անդ. էջ 431). "փարթամագոյն երեւեալ եւ յոյժ բառօք„ (Անդ. էջ 442). "էր այրն բառօք յոյժ ամենայն պաճարանօք, հօտիւք եւ ծառայիւք.„ (Վարք եւ վկայ. վենետ. հտ. Ա. էջ 422). "ցորժամ առնիցես ճաշ կամ ընթրիս մի՛ կոչեր զփարթամ բառօք„. (Իրեն. ընդ. հերձ. = ղուկ. ժդ. 12 նոյն խօսքը, էջ 234) եւն եւն: Մագիստրոս ալ կը գործածէ. "ասացից ինձ սիրելիս քեզ եթէ ոչ բարձրասցիս ըստ մարմնոյ բառօք գոլ„ (Մկս. էջ 205). Թէպէտ ունի եւ "ճառօք եւ փարթամք„ (Անդ. էջ 222—3). "ոչ փառնակ ճառօք գեղաշուք, ոչ փառնաւազ ճառօք փառասէր„ (Անդ. էջ 60):

14. *Փարաքեան = աղտեղի:* "Փարաք = աղտեղի„ ունի Ագր. եւ Երմ.: Տարակոյս չկայ որ այս պարզ բառն իսկ Մագիստրոսի մեծ համառութեան նշանակ է, որովհետեւ գիտէ թէ Արիստոփանէս կը ճանչցուի իբրեւ գիտնոց "հռչակաւոր բանաստեղծ„ մը, իսկ համբակներ կ'անուանեն զանիկա՝ աղտեղի, աղտեղաբոյս, այն հեթանոս կատակերգակին

թատրերգութեանց մէջ տեսնուած գարշ ու տղմաթաթաւ նկարագրութեանց եւ տեսարաններուն համար . . . . . ջնջելու է էմ. ի՝ ֆոթոէնոյս ձեւը:

15—16. *Խակագոյն անխոհից անտիցն = խակ[ագոյն] անխոհմուրդ մանկանց [անչափահասից]:* Թէ "ազոխից„ հոս գործ չունի բնաւ եւ ընդօրինակողներու վրիպակն է, ցոյց կու տայ ՆՒ. ի բնագիրը, որ ունի "աղօթիցն„ որ նոյնպէս անիմաստ է այս տեղս: Գաղափարողներու մտքին մէջ ծնած է ապահովաբար այս "ազոխ„ բառը՝ նախընթաց խակագոյն բառին աղեցուքեամբը: Մագիստրոս "խակագոյն, խակութիւն„ բառերը միշտ "փխաս հասակէ„ համար կը գործածէ. օր. աղ. "չխակագոյն պէս մանկութեան եւ զախմարութիւն„ (Մկս. էջ 19). "խակութեան անփոխան մտածութիւնս կարասցէ չափաբերական ինչ տաղիւք եւ կամ կարկատուն բանիւք առասանել„ (Անդ. էջ 24) եւն եւն: Ամբողջական իմաստին համար համեմատէ. "տակաւին խնդրես չարչարական եւ չխակագոյն խնդիրն„ (Անդ. էջ 111). "առաջի մանկանց եւ խակագոյնէն„ (Պղտ. Տրամ. Մինովս, վեննետ. էջ 18). *անտիական տիոց եւ անխոհից է„* (Անդ. էջ 20). "քանզի յոյժ պոչխոհէն (= անխոհիցն) եւ անտիական մտածութեանցն է բաղձումն այս„ (Մկս. էջ 8). "որդի պարմինիդայ համբակ գոլով եւ մինչդեռ տակաւին չան-

փէսան խոխոՒնան ու յորքուն հասել (= անչափահաս), (անդ. էջ 123). "*յիմուժ անփեսանն ելով տիս*, (անդ. էջ 9). "*յանփեսան մանկանցն ծաղը լեալ*," (անդ. էջ 30). "*մինչ տակաւին յանփեսան տիս . . .*," (էջ 235). "*յանփեսան տիսդ մոտաղ ելոյ*," (էջ 107): *պարզապէս աւելադրութիւն են հոս անփեսան եւ խոխոջան բառերն, երկուքն ալ գրեթէ մի եւ նոյն իմաստն ունին*[1].

Համոզուած ենք որ տարակոյսի ստուեր մ'անգամ չ'ընդունիր այս մեկնութիւնը. բայց ի հակառակէն, ուղիղ կամ ուղղիղ համարողներ (եթէ այլ եւս կան), հաճին մեկնել այս հատուածը՝ պոռոտ գաղափարով: մենք անկարելի կը համարինք:

17. *Տրամանական = տապաժամ [անյապմար]* (?) **միայն այս հատուածին մէջ կայ այս անստոյգ բառը. բառագիրք ու մատենագրութիւն կը լռեն: մենք կը փաքէինք տեսնել կամ պըպմաճան (կոր կը**

---

[1] Այլեւայլ բարդութեանց եւ դարձուածքներու մէջ խոխ բառը միշտ այս նշանակութեամբ կը գործածուի ուրիշ մատենագիրներէ ալ. "խոխոջիպաճան (= խակ մտքի) խորհրդոց" (Մկս. էջ 17). "քանզի մանուկ տղայ էր եւ խոխ," (Սեբէոս. կ.պ. 1851, էջ 69). "խոխութիւն ահասուութիւն իմոյ մտացս. (Ստ. Օրբելեան, պարիս, 1859. հտ. բ. էջ 254). "երիտասարդական խոխ-ութ-ն" (թ. Անծր. Միջագ. 1852, էջ 280): Ներքին եւ արտաքին այսչափ վկայութեանց վրայ հարկ չենք տեսներ յաւելուլ՝ որ գասական հայերէնի ալ յատուկ է այս խոխ բառը:

գործածէ Մագիստրոս էջ 131) կամ պառաւոն (էջ 237)։

Տրամաւոնի մէջ կը կարծենք տեսել ՙառաւոտ = ժամանակ, բառը, բայց ոչ կը ճնայ անմեկնելի։ Տրամաբառաւոն-ի կամ պրոպառաւոնի վոխելը՝ կրնայ մեր մեկնութեանը վնասել, բայց բոլորովին անընդունելի չէ։ Եթէ պրոմառաւոն ըլլար, դիւրաւ կը մեկնուէր, քանի որ երկու տող ետքը պրոքամ գործածած է Մագիստրոս։ Եթէ՝ Մագիստրոսի ըսածին պէս, "հիւանդական զիմս իմաստի տրամադատութիւն" (Մկս. էջ 131), այսինքն "մեր դատումը տկար գտնէ յայսմ ընթերցողը, մենք մեղադրելի չենք, վասն զի հարցական նշան մ'աւելցնելով՝ իրաւունք ունինք Մագիստրոսի արտուտին հետ կրկնելու, "Ոչ՞ն կոչեմ, ըայն առնեմ" (Մկս. էջ 13)։

18. *Տղիաւոիպ անվարժից = Թշուառ անհրահանգելոց [եղկելի անվարժներու]՝* աչառական հոլով։ Ոմանք՝ նր. վ*իճն*, ուն*ին՝* պղմաոիպ, ոմանք՝ Մկս. էմ.՝ պղմաոյղ, իսկ Անտ.՝ պղմաոիպան։ Թէպէտ պղմաոիպ, եւ պղմաոյղ բառերու տարբերութիւնը շատ մեծ չէ, բայց Մագիստրոս միշտ պղմաոիպ կը գործածէ։ Ճիշտ մեզի պէս ըմբռնած է այս երկու (պղմաոիպ եւ անվարժ) բառերու շարաշկցութիւնը՝ հրթռ. իրմէ անկախ ջանացինք իմաստ մը հանել այս բառական խրթին տողէն, եւ երբ՝ ըստ պատահման, նոյն բառա-

գրոց մէջ՝ "տղմատիպ անվարժ„ շարաբար-
դութիւնը տեսանք, բնական գոհունակութեան
զգածմամբ մը՝ աւելի հաստատուեցանք մեր
մտաց մէջ, թէեւ այսպիսի զգածուածներ՝
քննադատական խուզարկութեանց մէջ նկա-
տողութեան արժանի չըլլան . . . ,

Մագիստրոս այս պղտոիկ բառը շատ ան-
գամ գործածած է. "պղտոիկ կենդուրոյ„
(Մկս. էջ 82). "ի թանձրագոյն մարմնոյս
պղտոիկ ոչ քարշեցեն„ (անդ. էջ 19). "ի
կենցաղական պղտոիկ ծովածուփ ցնորից ի
բաց կալ„ (անդ. էջ 89, 100). "Ի զժա-
մանակեանս պղտոիկ եւ անարգ . . .„ (անդ.
էջ 109). "ի պղտոիկ տաղտկալի մեղկեալք
եւ ըմբռնեալք ի կարիսն անարգութեան„
(էջ 178) եւն եւն։

Իսկ անվարժ բառը կայ էջ 230 այսպէս.
"եւ յանվարժէցն իմաստից ներաւանդու-
ւսեալ„, "անհմուտ իմաստուններէ„՝ որոնց
դէմ բնական հակակրութիւն մը ունի Մա-
գիստրոս, կը գոռայ. "տղայական եւ անի-
մաստաբար վարժմամբ իբրեւ զիմաստուն
գոլ կարծէք զձեզ„. (Մկս. էջ 134), եւ
գիտենք որ այս "կարծրակուռ„ նամակին
պատճառն ալ այսպիսի "պղտոիկ անվարժ„
մըն է։

19. *Տղայական տատանում = մանկական տանջանք* [ապանդան = ձգձգում]։ Այս
երկու բառերը լաւ ըմբռնելու համար, պէտք
է ուշադիր ըլլալ, որ հին գործիներն՝ (= տես

յաչորդ թիւը, եւ մանաւանդ Հատուած՝ 13, թիւ 3.) իրենց ինամոց յանձնուած տղաքը շարունակ կը "շարժէին, կը տարուբերէին,, որպէս զի կրթուին: Արդէն պղատոնի վարդապետութեան մէջ կայ այս դրութիւնն, այսինքն "ըրթելով էըՆելոը (տես պղատ. Տրամ. Մինովս, վեննետ. էջ 225), ուր կ'ըսուի. "եւ զայս ինչ այսչափ յայտնեն կամողին՝ ուսուցանել զի ամենայն մարմինք ի ձեռն սասանմանցն (= տատանմանցն) իսկ եւ ըրթո-ՐէՆոյ ըրթելով՝ անաշխատ ամենեցուն լինիցին,,: Բայց կը շարունակէ պղատոն իւր խրատը. "եւ զտիտանէն (= դայեակ) Հարկեմք փոխելով օրինօք՝ ըմՆէո-ՆոՆ առ ապարակ+ եւ առ տաճարի եւ կամ ընտանի+՝ միշտ բերել, մինչեւ բաւական լինիցին եւ հնարաւորք լինիցին կալ կանգուն„ եւ մինչեւ բո-Նո-ՐէՆ իսկ գործածելու համար՝ զօրաւոր ըլլալու են դայեակները, եւ ոչ միայն սնուցիչ (Անդ.): "Տղոց այս տարուբեր շարժուճն„ կ'երեւայ թէ հին Յունաց քով մեծ կարեւորութիւն ունէր, վասն զի պղատոն նոյն իսկ կը պահանջէ որ — գիշեր ու ցերեկ ըլլայ այս ըրթո-մը եւ "բնակել՝ եթէ հնար էր, որպէս ջուր ըրթելով, որպէս նաւ ի վերայ մկանաց ջուրց„ (Անդ. էջ 226): Եւ նմանութեամբ մըն ալ աւելի որոշակի կը յայտնէ իւր միտքը. "քանզի յորժամ կամիցին ննջեցուցանել զդժուարանինջն ի ժանկանցն, մարքն ՈՂ Հանըրթո-ՐէՆ ոտք տատո-ցՆեն, այլ զնեղո-

հակն՝ շարժու-ի-ն առ գիրկսն ջիլդ սասանելով (= տատանելով), եւ ոչ լուսթիւն այլ զերգիչն . . . այսպէս շարժու-ի-ն պարծն եւ երաժշտով վարելով" (Անդ. էջ 227)[1]:

Ալլուստ ծանօթ է Մագիստրոսի այս տիտան - դայեակներու պաշտօնը, զոր կը յիշատակէ "ռամիկներու առակներու" մէջ (Մկս. էջ 143). "եւ ոչ դայեկո-ն+ եւ փո-փան+ զմանկուն (= մանկանց) թոյլ տան զի թուլասցին": Թէ այս "տատանումն" իբր "տարուբերանք" իւր խստութեամբը՝ իրա-

---

[1] Իր մայրերու "օրօր"ներու՝ եւ մանկապարտէզ-ներու փոքրիկներու միջտ "շարժական" կրթութեան նշա-նակութիւնը չհասկցողներ, կարդալու են Պլատոնի այս գլուխը:

A propos! Պլատ. Տրամախօսութեան այս հատորին մէջ՝ էջ 227, հրատարակչին ծանօթութեան մէջ *χορυ-βαντίαν* բառ-ն ու նշանակ-ի-ն չկրցանք ըմբռնել, վասն զի նախ՝ յունարէն *χορυβαντίαν* բառ չկայ, այլ պիտի ըլլայ ինչպէս բնագիրն ունի *χορυβάντων* = կռիւ-բառնոց, որոնց պաշտօնն էր կռիւով հոգը տղաքը, ինչպէս նաեւ կռի-բէպէր-ո- պաշտօնն էր զէնքերը չաչեցնել. Համեմատել "կարգեաց (Հռէ՝ մայր Աբրամագդայ) առ տղային կռիւ-բառ-պառ (1 օր. գկարեւբանան) եւ կռ-ո-բէպառ՝ կաքաւել եւ գի-նուք թնդիւնս առնել . . . զի մի գիտասցէ Կրոնոս (Հայր Աբրամագդայ) զթաքուստ մանկանն եւ առեալ կլանիցէ զնա" (Կռնոս, էջ 3–4): Եւ ուրդ ի՞նչ կրնայ նշանակել հոս՝ հրատարակչին իբր "կռիւ հռիւել" տուած նշա-նակութիւնը. *χορυβαντιάω* բայը կը նշանակէ "ոգեւորուիլ, մոլի, կորիւբանտներու պէս յափշտակուիլ, զմայլիլ": Արիստոփանէսի (Կռնոս՝ 62) հեռեւող Մագիստրոսի բա-ռախաղերն՝ որով բառերն իրենց բնական ձեւերն ու նշա-նակութիւնները կը փոխեն, պէտք չէ հետեւողներ գտնել. . . . .

*կան տանջանք, տուայտանք կ'ըլլայ, կը յի-շատակուի Մագիստրոսէ. "զայսպիսի տեսեալ աչէս պարկեշտանաց տատանման (= ի վերացեաւն՝ մտօք)„ (Մկս. էջ 121). "տա-կաւին տոկաս ի քումդ պապանեան (տպ. պա-տանական) կենցաղումդ (վըպոյ վըայ կը խօսի)„ (անդ. էջ 147) "քանզի ի սմա ասէ՝ հեր-մես աչնարկութեամբ (mit den Augen blinzelnd)՝ պապանէլ զղոմպոս (= արիս-տոփ.՝ ղամպոն) (Մկս. էջ 207.) "յու-սացուցանէ զմեզ յայնպիսուճն պապանեան տեւել կենդանութեան„ (անդ. էջ 121):

20. *Տիտանեաց մանկասպանիցն = ման-կասպան դայեակներու:* Նախընթաց թուին մէջ մեր գրածները կը մեկնեն ըստ բաւա-կանի թէ որոնք են "մանկասպան տիտաննե-րը„: Բայց կան ուրիշ տեսակ պէպանէլ ալ. Մագի-ստրոս կը ծանօթացնէ մին. "Ոմն անուն պեռ-տոկլէս ի պագնասոս տօնէր Դիոնեսեայ ի տա-ճարին Ապողոնի որդւոյն Արամազդայ, իսկ ի տօնելն (= ձօնել?) երգէր օրհնութիւն Դիո-նեսեայ եւ անէծս՝ Տէպանէացն, իբրու թէ պատ-ճառ եղեալ նոցա (այսինքն՝ տիտաններաց) Դիոնե-սեայ չօշման, զոր մինչդեռ տակաւին մանուկ պղայն էր, խաբմամբ պատրանաց՝ (յ)այս-պիսի տագնապ հասուցանէին„ (Մկս. էջ 233), զոր գրեթէ նոյն բառերով կը յիշատակէ եւ էջ 79, միայն յիշատակելով եւ "Տիտան-ներու շանթիւ տանջուիլը„: Այս դիցաբա-նական զրոյցին ծանօթ է Մագիստրոս եւ

նոնոսէն (էջ 75)։ Այս մանկակոտոր տղայասպանութեան ուրիշ մէկ դէպքը կը յիշատակէ նոնոս էջ 8 եւ 80։

14—20 թուերու մովանդակութիւնն է.

"Խակ անխորհուրդներու անյարմար այս տաղասացութիւնը՝ թշուառ տգէտներ՝ մանկասպան դայեակներու տղայական տանջանքներ կը համարին։

21. *Տխրական տառի որակը = տխրեցուցիչ խօսքի տեսակները։* Տէրեան պատ կը հասկնանք իբր՝ տխուր խօսք, ինչպէս կայ "մարգարէական տառ"։ "բարբառել բան տխրական եւ սգաւոր„ (Հբռ.) Մագիստրոս ունի այս բառը էջ 121 "ոխբական պատահումն„ ձեւով։

Ոչ+ կամ ոչ-ը-ի՝ իբր գոյացութիւն, տեսակ, նիւթ եւն. շատ սովորական է այս դարերու հայերէնին։ Մագիստրոս՝ հաւատարապէս երկուքն ալ կը գործածէ. "այսպէս ոչ-ը-ի-անոս ախտի թանձրագունից մարճնոյ եւ մաղձոյ սպիտակ ոչի հասեալ„ (Մկս. էջ 68). "զնոյան գովեստ անդադար ի մէնջ իրաւացի ընկալցի ոչ-ը-ի-անոյ անանջատ ախտ„ (Մկս. էջ 51)։ Խակ երբեմն իբր է-ի-ն, էութիւն՝ հակադրութեամբ չէ-ի. "տեսանեմք ոչ-ը-ի-ն եւ ոչ ըստ չէ-ին„ (Անդ. էջ 71), թէպէտ չոչ-ը-ինէ կամ ի տրամադրութենէ ախտի„ (Անդ. էջ 81). "այժմ տուր ինձ առ այս տուղ ինչ

*իմաստասիրել ոչ-ոչ-ի-ն + ի քեզ (= զո-
րակութեանց)*,, (անդ. էջ 204). որուն
բայն ալ ունի Մագիստրոս "եւ յարեն-
ինքեան ոչխայեցեալ զնա ատրորական,, (Մկս.
էջ 79):

22. *Տարաժամից = հեղգացելոց [դանդա-
ղաւոտաց]*: Միայն վիեն. կը խոտորի միւս
ներէն եւ ունի "պարտէչէն„:

23. *Ստորասութիւն = մեկնութիւն*: Ս ո-
չ ո չ-ի-ն բառին ծանօթ նշանակութիւն-
ներուն երկրորդը կ'առնունք, որ է դէն-
ի-ն, քաշ ոչ-ի-ն, լ ո ո ո չ-ի-ն, յն. ἀπό-
φασις: Հբռ. ունի՝ յն. բառագիրքներուն
անծանօթ բառ մը՝ ὑποχορεύσις)[1]: — Այս
նշանակութեամբ կը նոյնանայ ոչոչ-
ի-ն բառին հետ: Մագիստրոս ունի (էջ 95)
"ոչ կամիմք սակս չունելոյ ոչոչ-իեան,,
հոս պէտք է հասկնալ՝ "համառօտ մեկնու-
թիւն,, վասն զի քիչ մը վերը կ'ըսէ.
"... զպատճառ հնգեկին ասացուք, եւ
զայլն թողցուք, զի երկոքեան գործէ զա-
ռաստութիւնս,,. այս իմաստով գործածուած
է (էջ 122). "քանզի սիրելի է քեզ միշտ
ոչոչ-իեամբ շատանալ,,. իսկ էջ 110՝
ունի ոչոչ-ի-ն. "այսոքիկ էին

---

[1] Պիտի ըլլայ արդեօք՝ ὑπαγόρευσις, չենք հա-
մարձակիր հաստատել թէ ուղղագրութեան, թէ չեչտին
եւ թէ իմաստին համար:

քոյն «պոլսաց»-ին մանկական անտիու-
թեան կամ անտեղեկութեան„ (ինչպես
կ'ըսէ):

24. Անտինել անվարժից = զարհուրիլ (?)
անվարժներու: Ձկայ այսպիսի բառ մը
բովանդակ (Դէպի ծանօթ) հայ մատենագրու-
թեան մէջ, եւ սակայն առաջին ակնարկու-
թեամբ շատ ընդունելի ձեւ մը ունի այս բառը:
Եթէ "անդիտել„ ըլլար, դիւրաւ կը մեկ-
նուէր: Ստիպուած ենք դուշ-ուիլ նշանակու-
թիւնը տալ՝ հարցականով մը, իբր ենթա-
դրական, քայց ոչ շատ անգոնեելի: Դրդուած
ենք այս կարծիքն ունենալու պղատ. Տրամ.
Մինովս. (էջ 228) մէկ հատուածէն
"... իբրու ամենայն հոգի ընդ գուշ-բանո
ի միասին գոլով ի պղծ-ուէնէ, մանաւանդ
թերեւս գուշ-բէալ սովորեցի լինել. եւ
զայս ինչ ամենայն ոք թերեւս ասիցէ
դանգիտ-ուէան կրթութիւնն եւ ոչ ուէ-ուէան„:
Այս մէր՝ պարզապէս ենթադրութիւնը,
կարծես հաստատել կ'ուզէ Մագիստրոս
"անվարժասէր եւ հեղգից դէղէալ մանկանց„
(Մկս. էջ 237) խօսքովը, եթէ առնուք
դէղէն (ի պնդ-ուէնէ [Ոսկ. պուղ. Ա. էջ 89])
նաեւ իբր արդիւնք վուէ եւ սրուէ:

Այս վերջին հատուածին ճնացեալ բա-
ւերը մեկնութեան չեն կարօտիր: Ուրեմն
21—24 թուերու իմաստն ալ այսպէս կրնանք
կազմել. "(Այս ... տաղասացութիւնը ... կը

համարին) դանդաղամիտներու [համար] տխրեցուցիչ խօսքեր[ու տեսակներ], շատերու՝ մեկնութեան մրցումներ, անվարժներու՝ սարսափ, տգէտներու եւ հեղգացեալ ծոյլերու՝ ձանձրոյթ„:

Հասանք "գամագտականին„ վերջին բառին: Բայց վերջակէտ չդրած պիտի ուշադիր ընենք ընթերցողն՝ այս վերջին հատուածին բառախաղերուն: Տրամանոյան բառէն սկսեալ՝ բառերու մեծագոյն մասը փով կը սկսի, եւ Մագիստրոս նմանաձայնութեամբ սկսաւ եւ նմանաձայնութեամբ կը վերջացնէ այս զարմանալի նամակը: —

Մեր վերակազմած բնագրին վրայ աւելի որոշ գաղափար մը տալու համար՝ ամբողջ նամակն յառաջ կը բերենք, համեմատելով Պր. Կոստանեանցի բնագիրը մեր կազմածին հետ, եւ գրաբարի հասկացողութեան դժուարութիւն ունեցողներու դիւրութեան համար ալ աշխարհաբարի կը թարգմանենք:

Գլ. Դասատեսցի բեսպիր.

1.

Պէր վերսիպսաւսի մէր

Գաւխպատուիդ զերկոպրուխ շուտ-
-տուշ յոդոնսէ զի ցեալ, քեզ յայրմ ասատնել տատ,
-տոտե ղէյամտ դուիսդատտատ ոմսիտմատ
-զերոլեդ ևսուիսջատ, տորքատիդով զիւրե
-տոտե ղէյամտ դուիսդատտատ ոմսիտմատ
-զերոլեդ իսուիսջատ, տորքատիդով զիւրե

Գաւխպատուիդ զերկոպրուխ շուտ-
-տուշ յոդոնսէ զի ցեալ, քեզ յայրմ ասատնել տատ,
-տոտե ղէյամտ դուիսդատտատ ոմսիտմատ
-զերոլեդ ևսուիսջատ, տորքատիդով զիւրե
-տոտե ղէյամտ դուիսդատտատ ոմսիտմատ
-զերոլեդ իսուիսջատ, տորքատիդով զիւրե

Ֆաթխաշխաղ աշատրեցաք փա-
-տի ձրտեղեւատմշտ ղոիոմիսմ
-ցեւսցոիոմատ ւոեդտղսո ղոիոմ-
-ծոմ. զի տատսփմատ ոկճոտփմատ
մեղմ՝ չմսղոմատ ոկճոտփմատ
զտղեզ ատղոմոտ իմ ղոիոտոմնտրոմատ
մեղմ՝ վչտղեզ ղտրճատղ խմսղտ
կոատեդալ ձղնղեզ:

2.

Ֆաթխաշխաղ աշատրեցաք փա-
-տի ձրտեղեւատմշտ ղոիոմիսմ
-ցեւսցոիոմատ ւոեդտղսո ղոիոմ-
-ծոմ. զի տատսփմատ ոկճոտփմատ
մեղմ՝ չմսղոմատ ոկճոտփմատ
զտղեզ ատղոմոտ իմ ղոիոտոմնտրոմատ
մեղմ՝ վչտղեզ ղտրճատղ խմսղտ
կոատեդալ ձղնղեզ:

3.

Ֆաթխաշխաղ [եւ գաթզ] ակ ղտրճեցեւսցոիոմատ ւոեդտղսո ակ ղտրճեցեւսցոիոմատ ւոեդտղսո ակ ղտրճեցեւսցոիոմատ ւոեդտղսո

զետեղի. եւ ափու եկն քեզ եկեսիկէն, սակայն ոչ ետեկնեացիս. հարազատ ըստխողդ երբեմն մեզ պատահեալ՝ որոշեա սուղ:

զետեղի: Եւ ափու եկն քեզ եկեսիկէն, սակայն ոչ ետեկնեացիս: Հարազատ ստխոնդ երբեմն մեզ պատահեալ՝ որոշեա սուղ:

Թ-ուբ-ֆ-ան-ո-ր-ի-ն: Ըստ իմաստին խորհիլ եւ զայն իրապէս հասկնալ՝ անկարելի է, որովհետեւ ծածուկ է [անոր միտքը]: Չարչարուիս պիտի, բայց պիտի չկարենաս լուծել: Ո՛վ ճշմարիտ բամբասողդ, խոնարհեցուր [հպարտ] գլուխդ:

4.

Գոզրումական գոեհաւրէն, ըստ որում ոգէ Հոմերոս, ի գէմն ճեմարանի, ճմռճելով ճոխ առացեալ ճաճանչաւէտ, այլ մեզ մակաո իմիխականն մունչ եւ, քեզ տմախիզ:

“Գոզրումական գոեհաւրէն՝,, ըստ որում ոգէ Հոմերոս,“ի դէմն ճեմարանի„, ճմռճելով ճոխասոցեալ ճաճանչաւէտ. այլ մեզ մակաո իմիխականն մունչ, եւ քեզդ՝ մախիզ:

Թարգմանութիւն։ “Բազմութեան առջեւ հրապարակաւ խայտառակ [պիտի ըլլաս]„ ինչպէս ճշտօրէն կ’ըսէ Հոմերոս սրամիտ խօսքերով գեղեցկաբանելով. բայց մեզի յայտի է [նամակին] խօսքերուն իմաստը, իսկ քեզի՝ գաղտնի, տարակուսական ու մթին։

5.

Ոյնք ստանձնեալ ողջախոհիմ ուղիագունեալ, պատ առեցեալ յԵլատէն ըստամնաղութեան քո ըստարուումն, ցնցեցից փաղպիական։

Ոյնք ըստանձնեալ [եւ] ողջախոհ իմ ուղիագունեալ, պատ առեցեալ յԵլոդէն՝ զստատաղութեան քոյ սթարուումն ցնցոտեցից փաղպիական։

Թարգմանութիւն։ Ի Հոգւոյն [սրբոյ] օգնութիւն գտնելով՝ վշտաւոր եւ լուսամիտ պիտի հանդիսանամ. [եւ] քու ստախօսութեանդ ծածկոյթը հրապարակաւ պիտի պատռեմ [զքեզ քօղազերծ պիտի ընեմ]։

6.

Ռուճանակ եղանիմ փաստողիդ, թերեք զթրուշակութիւն տրտնիցես՝ ընթադրեցից վճռական արգոք. յարբունս զքեզ ճգեալ եւ համոզեալ ի հուսկիցն կարծիցդ:

Ռախճանակ եղանիմ փաստողիդ թէրէք զթրողակութիւն տրտնիցես՝ ենթադրեցից վճռական արգոք յարբունս զքեզ ճգեալ եւ համոզեալ ի հուսկիցն կարծիսդ:

Թարգմանութիւն: Բծախնդրիդ կը խոստանամ՝ եթէ անպիտանութիւնդ մէկդի թողուս, [եթէ] յայտնի եւ լուսաւոր խօսքեր պիտի ուղղեմ քեզի. խելահաս պիտի ընեմ զքեզ եւ յետին տգիտութենէդ պիտի ազատեմ:

7.

Մատիր դու ատ մակապրութիւն անմոմոշական՝ միտելով մագոյն եւ զմանկ

Մատիր դու ատ մակապրութիւնա անմոմոզական, միտելով մագոյն եւ զմանկ

Ընդորում արտաքինը՝ զրույ-
կատակ պիր չաղաւիաղոյ, ալ զրպոյչ
ֆաո աւրկոոլ ֆիոնսեաղոյ ներոնկոմ
զրոմեալս:

Ընդորեալ արտաքինէ՝ զրույ-
կատակ պիր չաղաւիաղոյ, ալ զրպոյս:
ֆաոաւրիր ֆիոնսեաղոյ,ներոնկոմ
զրոմեալս:

կաճկեալ բրաւք ար կաթ, յորոմ յո- ալճկեալ բրօք՝ ար կաթ, յորոմ յո-
ղուրտ յար պրնուր: զրոմ յարպուն:

Ֆաոբրեաւ-ֆիւ-ն: [ֆոր] Ֆրշաւաքերոր գաստակեաւ՝ ար չաւրկոոլ ֆրոչերոր գրոմեալ յարոճքոր
կ՝ակոոլ, որկո ար մկցոյ զրպոյչ չաւրոյ [Ո՛վ ինք գինք] է զոր փիլոսոփայ, ոմանք
ֆիլիք ատաչաւրկոոլ:

9.

Գեստրաս գըէ ինես խորթաբար ե-
ռանկիւնեայ աւդահատեալ կառաչմամբ.
Հիկէն գեստրաս հոպտեալ ըմբար-
հակեալ կոկոզանս, սակայն ոչ մակ-
թեւիս ապուսեալ միայն ածիւնից ծասք-
ման:

Գեստրաս գըէից ես, խորոպապար ե-
ռանկիւնեաց օդահատեալ կառաչմամբ:
Հիկէն գեստրաս հոպտեալ ըմբար-
հակեալ կոկոզանաս. սակայն ոչ մակ-
թեւիս՝ ապուսեալ միայն ածիւնից ծասք-
ման:

Թաբթմանուկն: Եռանկիւնաձեւ պարելով ու կրկռալով գաղթող կռունկներու որսորդ ես:
Որսորդի պէս կը ծածկուիս եւ ազատ համարձակ կը ջարդաբանես. բայց պիտի չյաջողիս եւ
[քթիդ բերնիդ վրայ] Թաւալգլոր գետին պիտի փռուիս:

10.

Իրազեկ զինէն ծանեայ, զի լիցիս
ի քաշ ի կարծրակուռ առաստութեան

Իրազեկ զինէն ծանեայ, զի լիցիս
իքալի [ի] կարծրակուռ առաստութեան,

իբր ի կենդանատէ եւ ի կեստայ կոնդակէ վարդատեալ, անհպելի համադեռ կարծեցեալ:

իբր ի թնատէ եւ ի կէս դակոնդակէ վարդատեալ անհպելի համբդեռ կարծեցեալ:

Թարգմանութիւն: Հաստատ համոզուած եմ թէ՝ նետէ ու նիզակէ զարնուածի մը պէս ողբալի պիտի ըլլաս այս դժուարահասկանալի խօսքերուս մէջ, [դուն որ] անյաղթելի հակառակորդ մը կը կարծէիր ինք զինքդ:

11.

Ստորոգեալ քեզ սքողոստիկոսեան փաքնակապէս ոգեցից, ո՛չ իբրու տարքեղուն, այլ տրամակոչ, փատողանալ եւ շորթել ի ներքացիկ մակառուքիւնս՝ նեռում նպաստ եղելոց առ ի մէնջ, առագաստիս:

Ստորոգեալ քեզ զքողոստիկոսեան փաքնակապէս ոգեցից. ո՛չ իբրու տարքեղուն, այլ տրամակոչ փատ ողանալ ի շորթել ի ներկայից մակացուքիւնս նեռում նպաստ եղելոց առ ի մէնջ առագաստիս:

Տարիների ցաւեր տածել եւ ապրել
Հաստատուն յոյսի եւ համբերութեամբ
ցաւ՝ բաժանուել ընկերներից եւ հարազատներից
Հաստատուն յոյսի եւ համբերութեամբ
ցաւ՝ բաժանուել ընկերներից եւ հարազատներից

13.

Տարիների ցաւեր տածել եւ ապրել
Հաստատուն յոյսի եւ համբերութեամբ
ցաւ՝ բաժանուել ընկերներից եւ հարազատներից
Հաստատուն յոյսի եւ համբերութեամբ
ցաւ՝ բաժանուել ընկերներից եւ հարազատներից

12.

[եվ] ես էլ ունեմ սրտացաւ հիւանդներ եւ հոգեկան ապրումներ
[հին] ես էլ ունեմ հիւանդներ, որոնց համար ամեն օր ես ապրում եմ՝

թեսն յարաստուածոյ եւ ընծեալ ներ-
ձրաքար նեցուկ զկրճմունս: Եւ ոչ ձա-
րեալ մահկանացու, զի մի՛ քան մահկա-
նացու մեռանիցին:

Եւ ոչ ասացեալ ես զայս վասն ան-
հնարին ինչ եւ անկարելի, զի մի՛ մեռ-
ցին մահկանացուք:

Ոչ ասացեալ ես զայս վասն ան-
հնարին ինչ եւ անկարելի, զի մի՛ մեռ-
ցին մահկանացուք:

14.

Ոչ ասացեալ ես զայս վասն ան-
հնարին ինչ եւ անկարելի, զի մի՛ մեռ-
ցին մահկանացուք: Ծնունդ: զարուձա-
ման ծոցոյն: Ծնունդ զի ոչ ունի զա-
մահ ծնանելոց: Ծնունդ զի ոչ ունի զա-
մահ ծնանելոց:

Ոչ ասացեալ ես զայս վասն ան-
հնարին ինչ եւ անկարելի, զի մի՛ մեռ-
ցին մահկանացուք: Ծնունդ: զարուձա-
ման ծոցոյն: Ծնունդ զի ոչ ունի զա-
մահ ծնանելոց: Ծնունդ զի ոչ ունի զա-
մահ ծնանելոց:

նիցես տեըէկովվկացի զկացարդական տիւռեննական օտարաւրէպ կորքանիցն Արտեմական քագնին զիսկութեան. ոգեա՛ մեզ սեւեռագոյն, զի ծանեայց եթէ սուղ փաղփեալ քոյ, փանաքիմաց փարաւարթեալ գոս, զփաստ քո վիպասանութեան:

մաբանեացեա՛ [զ]տաւրոս — սկիւթացի զկացրդականն տիւռեննական օտարավրէպ կորքանիցն Արտեմական քագնին զիսկութենէ: Ոգեա՛ մեզ սեւեռագոյն՝ զի ծանեայց, եթէ սուղ փաղփեալ՝ փանաքիմացդ, փարաւարթեա՛լ գոս, զփաստ քո վիպասանութեան:

Թ–ը՛ֆ–ն–ի–ն: Ողեմպիական մրցանակ կը սահմանենք [կը խոստանանք] որ զարգանաս, դուն որ նշաւակ եղած [կը տառապիս] մրցական տագնապներու մէջ: Կը փափաքիմ որ գոնէ էական մասերն խելամտօրէն ըմբռնես: Միաշար հիւսուած խօսքերով արձակի վերածելով գրէ [ինծի]՝ Արտեմեայ մեհենին [մէջ] տաւրոս-սկիւթացի բռնաւորական հիւրասպան զոհերու պատմութիւնը [համառօտիւ]:

15.

Սխրալի սաթերովդ վերլուծական ուղփաճեմ զգուշացուցից քեզ չու

Սխրալի սաթերովդ վերլուծական՝ ուղփաճեմ շաւղօք զգուշացուցի՛ր քեզ չու

ի բազմազան ոգիներ, որոնք ամեն մեկը ունի իր կոչումը և գործը
-ները և ցույց են տալիս Աստծու մեծությունը։ Հավատացյալ հրեան
-մունքներ, որոնք ամեն մեկը ունի իր կոչումը և գործը
-ստան դրացին և ընկերասիրաբար ձիուն
-մունքներ, որոնք ամեն մեկը ունի իր կոչումը և գործը
-ստան դրացին և ընկերասիրաբար ձիուն
-տվա դրացուհուն ոգիները տարան
-տվա դրացուհուն ոգիները տարան
-մի ընկրմիկը եվսոգրնա դոգելա
-մի ընկրմիկը հկտոգրնա ՝դվելաեցո
-մնաա դոիոդոգրոմա դեսվաղո ընկոկե
-մնաա դոիոդոգրոմա դեսվաղո ընկկսվ
-ո ղխեհոիով ոհո դոգձոմոփ ճոի
-ո ղխեհոիով ՝ոհո ‘‘‘դոգձոմոփ,, ՝ճոի
մձրոյ վր վճոսոա ճոգեեոնոմվփոշ
-մձրոյ վ ‘‘‘վճոսոա ճոգեեոիոմվփոշ,,
լոգեսսոմ ժդղ ֆղոփհոովվ ·սոռատոո
լոգեսսոմադղ ֆղոփսատոգվմ սոռատոո
ղգեղոգ ձղոշղդեկդր լոգմդելր ֆեոոսղ
ղգեղոգ ձղոշղդեկդր լոգմդելր ֆեոոսղ
եվկոգ վր վե ·սոհո ղդոհոոսոգսեմոձ վ
եվկոգ վր վե ·սոհո ղդոհոոսոգսեմոձ վ

[ժողվուած] է Արիստոփանէսէն, որ կ'անուանուի "Հուչականուն բանաստեղծ", իսկ համբակները՝ [կը կոչեն զինքը] "աղտեղի". [այս զարդարանքն է] խակամիտ անխորհուրդներու անյարմար այս տաղասացութիւնը, [զոր] թշուառ տգէտներ կը համարին՝ մանկասպան դայեակներու տղայական տանջանքներ, դանդաղամիտներու [համար] տխրեցուցիչ խօսքեր, շատերու [համար] մեկնութեան [կարօտ] մրցումներ, անվարժներու՝ սարսափ, տգէտներու եւ հեղգացեալ ծոյլերու [համար]՝ ձանձրոյթ։

ԱՑՍ ՀՐԱՏԱՐԱԿՆ ՄԷՋ ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒԱԾ ՀԱՑԵՐԷՆ ԲԱՌԵՐՔ

Ազախ 134—135.
ախտրժ 23.
ախտրժեմ 37, 38. 39.
աճիւն 49, 56 - 58.
ամանակ 14.
անընթացք 21, 23.
անխոհ 119, 134.
անխոհի 23.
անկառուցական 21.
անհպելի 59, 70.
անմոմոչական 13, 31, 32.
անսիթեցք տ. անընթացք. (21.)
անվարժ 119, 136—137.
անտի 119, 134, 135.
անտինել 120, 143.
ապուսել 49, 56.
աջառուԹիւն 23.
առաստուԹիւն 59, 63.
առաւիր տ. Թառաւիր:
առեցեալ 27.
առոգանալ 72, 79, 80.
աստուստ 119, 129.
արբունք 28.
արգոր 28.
Արիստոփանէս տ. Ռեստոփան(էս).
արկածք 37, 39, 40.
արտասանեմ 37, 39.
արտեմական 99, 112, 113.
ափու 25.

Բակտերիլ 81, 85, 86.
բազածիմ 81, 83—85.
բաղաուԹիւն 15.
բառացի 119, 132, 133.
բեկտիլ 81, 83—85.
բիբք 31, 35.
բուծել 81, 83.

Գամագտական 5, 7, 20.
գեղազանամ 20, 21.
գեստրաս 49, 50.
գէմաւն տ. գէմոն (26).
գնդակ 81, 86—88.
գոզրումական 25.
գռեհաւրէն 25.
գրէք 49, 50.

Դաղակեաց 39, 40.
դատ 37, 39, 40.
դատարկայած 40.
դէմոն (էին. գէմաւն) 26.
դրասիմալ տ. ռասիմալ:

Եկեսիկէն 25.
եղանիլ 28.
եմ 99, 103—105.
ենԹագրել 29.
եռանկիւն 49, 51.
եռեկնել 25.

Զեղչեմ 25.
զեռեզիլ 25.
զոբալ տ. զոփալ.
զոշռտել 24, 25.
զոփալ 37, 43, 44.

Ըմբարհակեմ 49, 52, 54.
ընթապրութիւն 29.
ընթատրեմ 28, 29.
ընթատրութիւն 29.
ընձեռել 90, 96.

Թալատա 47.
թառաւիր (առաւիր) 37, 44, 45.
թերեք 28.
թէառաւիր ս. թառաւիր:
թինոսեան 37, 44, 47.
թինոսիկ 47.
թնատ տ. կենատ.
թրաւզակ 29.
թրողակութիւն 28.
թրուշակ 29.
թրուշակութիւն 29.

Ժամարունակ 24.
ժնգռեմ 48.
ժտել 24, 37, 48.

Ի բալի 59, 61, 62.
իմն 21.
իմրիական 26.
իսկապէս 24.
իսկութիւն 100, 113.
իրագործել 46.
իրազեկ 59—61.
իրածել 24, 46.
իրեմ 46.
իրենողք } 37, 44—46.
իրունողք }
իրողաբար 46.
իրողնաբար 24.

Լուսափայլեան 14.
լպրծական 21.

Խանրել 11.
խորդ (խորթ.) 50.
խորդապար 49, 51.
խուզումն 23, 31.

Ձասքել 90, 97.
ձասքում 49.
ձեքել 11, 52, 53.
ձխողնի տ. ձղխնել.
ձղխնել 23, 24.
ձրդել 11.

Կառաչում 49.
կասկածանք 21.
կարծ(ի)ք 28.
կարծրակուռ 59, 63—64.
կարկաչել 50.
կարմրակերտ 14.
կացրդական 99, 111.
կենատ (էլն. թնատ) 59, 64—69.
կեսատ, կեստոս 59, 69.
կոկոզանամ 49, 52, 54—56.
կոնդակ 59, 69—70.
կոպանամ 23.
կրթմունք 90, 96.

Հագներգութիւն 41.
համադեռ 59, 70—72.
համոզեմ 28. 29.
հիկէն 49, 52.
հոպտեմ 49, 52—54.

Ձանձել 119, 129.

Ղերանիտս 50.

Ճամանչաւէտ 26.
ճեմարան 26.
ճմղճել 26.
ճոխատոցել 26.

Մագոյն 13, 31, 33.
մախել 90, 97.
մախիզ 26, 119, 129.
մախիզել 90, 98.
մակ (մագ) 13, 31, 34, 35.
մակագրել 31, 32.

Մակագրութիւն 13, 30 – 32. 42.
Մակագրութիւն ֆ. Մակագրութիւն:
Մակաւ 26.
Մակաւութիւն 72, 77.
Մակթեւիլ 49, 56.
Մանկասպան 119, 140—141.
Մարզ 13, 31.
Մեհենջանք 119, 129.
Մէտ 32.
Միտել 13, 31—33.
Մշիկ Մշիկ 32.
Մոմոշ 32.
Մշմոշ 32.
Մուենչ 26.
Մուշել 32.
Մրջանակ 99, 101, 102.

Յ
Յակքարութիւն 90, 96.
Յանգ 41.
Յանգական 37, 40—42.
Յանգաւորել 41.
Յարագինել 11.
Յարահուն } 13, 31.
Յար-ահուն }
Յար-անհուն } 36—37.
Յար-արհուն }
Յարգական 40.

Ն
Ներանգիկ 72, 77.
Ներաւոգեմ 119, 131, 132.
Ներդիմել 37, 47, 48.
Ներձրաբար 90.
Ներում 72, 78, 79.
Նիշ 99, 105.
Նպաստ ս. պաստ:

Շ
Շաղարշ 99, 111.
Շարամանել 14.
Շափրակազգեաց 119, 132.
Շոհանամ 20, 21, 22.
Շոհել 21, 22.
Շորթել 72, 76, 77.

Ո
Ոգեւ 11, 26, 72, 74, 75, 100, 116.
Ոգորական 105, 106.
Ոդնափայտ 14.
Ոզջախոհ 27.
Ոյնք 14, 27.
Որակ 119, 141, 142.
Որոճամ 25.
Ուղղակիտեմ 99, 103.
Ուղփագունիլ 27, 28.
Ուղփափունել 28.
Ուրփագունել 28.
Ուղփաճեմ 118, 123.

Ձ
Ձու 118, 124.

Պ
Պաս 27.
Պաստ (էրկ. Նպաստ) 118, 125—129.
Պաստահիմ 25.
Պաստառայել ֆ. Պաստ.
Պաստփայեմ 81, 83.
Պուեստեմ 23.

Ռ
Ռասխմալ 90, 95.
Ռատնագոյն 90.
Ռափայ 90, 91.
Ռեստոփան(էս), (ֆ. Արիստոփան[էս]) 119, 129—131.

Ս
Սաթ(ե)ր 118, 121—123.
Սեւեռագոյն 21, 22.
Սլաթխոհ 25.
Սթաբուժն 27.
Սխրալի 118, 120, 121.
Սուղ 15, 25.
Ստադ 81, 89.
Ստատաղութիւն 27.
Ստորասութիւն 120, 142.
Ստորոգեալ 72.
Սքողաստիկոսեան 72—74.

Վ
Վազք 21.
Վարատիլ 59, 70.

վարատուր 15.
վճռական 28.

Տախտակ 23.
տածել 81, 83.
տան 20, 22.
տատանական 20.
տատանուիլ 119, 137.
տարաժամ 120, 142.
տարախորհ 23.
տարակացուցանեմ 23.
տարակոյս 20.
տարբեղուն 20, 21, 72, 75.
տարրում 99, 110.
տարփալ 23.
տարփիլ 81, 82
տաւրոս-սկիւթացի 99, 111.
տիտանել 90, 92.
տիւռեննական 99, 111, 112.
տղմատիպ 119, 136, 137.
տոգորել 23, 24.
տոգորք 99, 106, 107.
տորբանել 21, 22.
տրամաբանեմ 99, 111.
տրամադատական 23.
տրամակայիլ 99. 109—111.
տրամակոչ 72, 75.
տրամանական 119, 135, 136.
տրոհել 20, 22, 28.

Րաքով 23.
րաքովական 23.
րուճանակ 28.

Ցնցուտել 27.

փարնակապէս, 72, 74.
փաղաքուբթիւն տ. բաղաքուբթիւն 15.
փաղպիական 27.
փաղփիլ 100, 116, 117.
փայտաուբթիւն 21, 22.
փանաքիմաց 100, 117.
փաստ 100, 118.
փաստող 28.
փատողանալ 72, 76.
փարագրական 23.
փարաւարթիմ } 100, 117
փարաւարտիմ }
փարաքեան 119, 133.
փարթաւ 99, 110.
փերեւերտիմ 117.

Քաջղորակ 14.
քարգոնոսական 118, 125, 126.

Օդահատել 49, 51.
օրատավրէպ 99, 112.

ԱՋԳՈՒԹԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՆՆ

Ա. Գալէմքեարեան Հ. Գր. Վ. Ուսումնասիրութիւնք Լեհահայոց դաւտաստանագրոյն: 1. Պիշոֆ Լեհահայոց հին իրաւունքը: 2. Գոլէր, Իրաւունք Հայոց: 1890: Էջ 85+59: Ֆր. 1.25

Բ. Մէհէվիշեան Հ. Գ., Ազգաբանութիւն ազն. գարմին Տիւզեանց: 1880: Էջ 50: Ֆր. 1.—

Գ. Տաշեան Հ. Ց., Ագաթանգեղոս ատ Գէորգայ ասորի եպիսկոպոսին եւ ուսումնասիրութիւն Ագաթանգեղեայ գրոց: 1891: Էջ ԺԱ+159: Ֆր. 1.25

Դ. Տաճ Դ., Արեւելեան Հայք ի Պուքովինա: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Գալէմքեարեան: 1891: Էջ 79: Ֆր. —.85

Ե. Տաշեան Հ. Ց. Վ., Ուսումնասիրութիւնք Ստոյնկալիստենեայ վարուց Աղեքսանդրի: 1892: Էջ Դ+272: Ֆր. 3.—

Զ. Տրվէչ Ա. եւ Գ. Փիտոն, Ուղեւորութիւն ի Փոքր Ասիա: Թրգմ. Հ. Ց. Վ. Տաշեան: 1892: Էջ 82: Ֆր. 1.—

Է. Մաո Ն., Ամառնային ուղեւորութիւնից դէպ ի Հայս: Թրգմ. Ո. Անուխեան: 1892: 89: Ֆր. 1.25

Ը. Գաթիէր Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ: Հտ. Ա.: Թրգմ. Հ. Ց. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Ժ+51: Ֆր. 1.—

Թ. Գալէմքեարեան Հ. Գ. Վ., Պատմութիւն հայ լսագրութեան: Հտր. Ա. 1794—1860: (1 լուսանկարով:) 1893: Էջ 232: Ֆր. 2.50

Ժ. Կոնիբեիր Փր. Կ., Քննութիւնք գրոց Դաւթի Անյաղթի: Թրգմ. եւ յաւ. Հ. Ց. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Է+92: Ֆր. 1.25

ԺԱ. Գովդիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յՕղիսաբեթոպոլիս Դրանսիլուանիոյ 1680—1779: (1 գլխ. կատիպ.) 1893: Էջ ժ+533: Փր. 4.50

ԺԲ. Խաչդաթեան Գ., Ջենոք Գլակ, համեմատական ուսումնասիրութիւն: 1893: Էջ Զ+78: Փր. 1.—

ԺԳ. Տէր-Մովսիսեան Փ., Հայ գիւղական տունը: Թրգմ. Հ. Բ. Վ. Պիէգիկճեան: (6 տխտկ. 55 պտկ.:) 1894: Էջ Ը+103: Փր. 2.—

ԺԴ. Գալֆէյ Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ. Հտր. Բ. կամ Ցաւելուած: Թրգմ. Հ. Ց. Վ. Տաշեան: 1894: 8° Էջ ԺԱ+43: Փր. 1.—

ԺԵ. Տաշեան Հ. Ց. Վ., Ուսումնասիրութիւնք հայերէն փոխառեալ բառից: Ա.՝ Հ. Հիւպշման, Սեմական փոխառեալ բառեր հին հայերէնի մէջ: Բ.՝ Փոթքէլման Կ., Ցունական փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ: Գ.՝ Հ. Հիւպշման, Հայկական Ցատուկ անուանք: 1894: Էջ Թ+145: Փր. 2.—

ԺԶ. Տաշեան Հ. Ց. Վ., Մատենագրական Մանր Ուսումնասիրութիւնք. Մաս Ա: Ա–Զ. Նեմեսիոս, Պրովղ Դիադոխոս, Խոսրովիկ, Գիրք Հերծուածոց, Պրովղ եւ Սեվունդոս: 1895: Էջ ԺԲ+296: Փր. 3.60

ԺԷ. Տաշեան Հ. Ց. Վ., Հայկական աշխատասիրութիւնք հայագէտ Պ. Փէթթէրի, ամփոփուած եւ թարգմ. ծանօթութեամբք: 1895: Էջ Թ+202: Փր. 2.50

ԺԸ. Տիդեան Կ., Սեւ ծովու ուսական եզերքը: 1895: Էջ 92: Փր. 2.—

ԺԹ. Գովդիկեան Հ. Գ. Վ., Դրանսիլուանիոյ Հայոց Մետրապոլիսը կամ Նկարագիր Կեղեա Հայաքաղաքի ի գիր եւ ի պատկերս: 1896: Էջ Թ+352: Փր. 3.60

Ի. Տաշեան Հ. Ց. Վ., «Վարդապետութիւն առաքելոց» անվաւերական կանոնաց մատեանը. Թուղթ Ցակոբայ առ Կոդրատոս եւ Կանոնք Թադէի: 1896: Էջ Թ+442: Փր. 6.—

ԻԱ. Տումաշէկ Վ., Սասուն եւ Տիգրիսի աղբերաց ամեմանները: Պատմական եւ տեղագրական Տե-

տազօտութիւն: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկճեան: 1896: Լ+62: Քր. 1.—

ԽԲ. Կապրիէլ Ա., Աբգարու գլոյցը Մովսէս Խորենացւոյ պատմութեան մէջ: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Մէնէվիշեան: 1897: Լ+107: Քր. 1.50

ԽԳ. Յովհաննեան Հ. Ղ. Վ., Հեռագօտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի վրայ: Ուսումնասիրութիւնք եւ քաղուածներ: Մաս Ա. Ռամկօրէն մատենագրութիւնք: Տետր Ա: 1897: Լ+272: Քր. 4.—

ԽԴ. Յովհաննեան Հ. Ղ. Վ., Հեռագօտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի եւն: Տետր Բ: 1897: Լ+Ա—Ը: 273—522: Քր. 3.—

ԽԵ. Գէլցէր Հ., Համառօտ պատմութիւն Հայոց: Թրգմ. Հ. Գր. Վ. Գալէմքեարեան: Ցանելուածք 1. Ցանկ Հայոց կոտորածներու առթիւ լոյս տեսած գրքերու: 2. Գաւազանագիրք Կաթողիկոսաց եւ Պատրիարքաց Հայոց: 1897: Լ+130: Քր. 1.50

ԽԶ. Մէնէվիշեան Հ. Գ. Վ., Գիրք (կամ՝ յօդուած) գրելու արուեստը: Ցանելուած՝ Գիրք կարդալու արուեստը: 1898: Լ+118: Քր. 1.25

ԽԷ. Խաչատէեան Գր., Մ. Խորենացւոյ նորագոյն աղբիւրներէն մասին քննադատական ուսումնասիրութիւնք: 1898: Լ+53: Քր. 1.—

ԽԸ. Տաշեան Հ. Ց. Վ., Ակնարկ մը հայ հնագրութեան վրայ: Ուսումնասիրութիւն Հայոց գրչութեան արուեստին: (10 գնկատիպ պատկերով:) 1898: Լ+Ա+202: Քր. 2.50

ԽԹ. Դադրաշեան Ց., Փ. Բիւզանդացի եւ իւր պատմութեան խարդախողը: Քննութիւն Մ. Խորենացւոյ աղբիւրներէն մասին: 1898: Լ+Թ+175: Քր. 2.50

Լ. Մանեան Լ., Հայերէն քարբառախօսութիւն: Թրգմ. ի ռուսերէնէ Հ. Գ. Վ. Մէնէվիշեան: 1899: Լ+26: Քր. —.50

ԼԱ. Քոսեան Հ. Ց. Վ., Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս: Հատոր Ա. Զմիւռնիա եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899: Լ+Ժ+369: Քր. 5.—

ԼԲ. Քօռնեան Հ. Յ. Վ., Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս: Հատոր Բ. Զմիւռնիոյ վիճակին գլխաւոր քաղաքներն եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899: ԷՀ ժ+161: Փր. 2.50

ԼԳ. Գովրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԱղիսաբեթուպոլիս Դրամսիլուանիոյ. Բ. Հատ. 1780—1825: 1899: ԷՀ Լ+554: Փր. 5.—

ԼԴ. Գազանճեան Յ., Եւդոկիոյ Հայոց գաւառաքարքառը: 1899: ԷՀ Լ+120: Փր. 1.—

ԼԵ. Կարդիէր Ս., Հեթանոս Հայաստանի ուխտ մեհեաններն Ագաթանգեղոսի եւ Մ. Խորենացւոյ համեմատ: Թրգմ. Հ. Յ. Տաշեան (1 քարտէզով): 1899: ԷՀ 43: Փր. —.70

ԼԶ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Ժողովածոյք առակաց Վանայ, ըստ Ն. Մառի, տեղեկատուութիւն եւ քաղուածքներ: 1900: ԷՀ ժԱ+193: Փր. 2.50

ԼԷ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Մատենագրական Մասն Ուսումնասիրութիւնք. (տես ԺԶ:) Մասն Բ: Լ—Ժ: Խիկար եւ իւր իմաստութիւնն, Ագապետոս եւ իւր Ցորդորականք առ Ցուստինիանոս, Թղթակցութիւն Աբգարու եւ Քրիստոսի ըստ նորագիւտ արձանագրութեան Եփեսոսի, եւ Գէորգայ Պիսիդեայ Վեցօրեայք: 1901: ԷՀ ժԲ+384: Փր. 4.50

ԼԸ. Տէր-Պօղոսեան Գր., Նկատողութիւններ Փաւստոսի Պատմութեան վերաբերեալ: 1901: ԷՀ Ը+110: Փր. 1.50

ԼԹ. Վէրէր Ս., Արարատը Ս. Գրոց մէջ: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկճեան: 1901: ԷՀ Ե+77: Փր. 1.—

Խ. Սահատզեան Յովհէր Վ., Ասորեստանեայ եւ Պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք կամ որոնք Նախի-Ուրարտու աշխարհին պատմութեան կը վերաբերին: 1901: ԷՀ 262: Փր. 4.50

ԽԱ. Յովհաննէսեան Գրիգոր, Հայ ժողովրդական դիւցազնական վէպը: 1903: ԷՀ Ը+72 Փր. 1.—

ԽԲ. Մէհէվիշեան Հ. Գ. Վ., Արդի լեզուագիտութիւնը: Հատ Ա.: 1903: ԷՀ Ը+204: Փր. 3.—

ԽԳ. Մարկարտ Յ., Հայ բդեաշխք: Թրգմ. Հ. Թ. Կէտիկեան: 1903: ԷՀ 39: Փր. —.75

ԽԴ. Գևոգեան Հ., Սկզբնաւորութիւնք Բիւզանդեան քաւականաթեմբոու դրութեան (1 քարտէզով): Թրգմ. Հ. Գ. Գաբանճիլեան: 1903: Էջ Է+83: Գր. 2.—

ԽԵ. Կիոլէեկեան Բ. Վ., Ծովք, Ծովք-Տլուք եւ Հոմ-Կլայ, պատմական եւ տեղագրական ուսումնասիրութիւն: 1904: Էջ Ը+117: Գր. 1.50

ԽԶ. Կիոլէեկեան Բ. Վ., Կոլոտ Ծովհաննէս Պատրիարք. պատմագրական եւ քանասիրական ուսումնասիրութիւն: 1904: Էջ ԺԴ+227: Գր. 3.50

ԽԷ. Պեդեքեանց Հ., Նպաստ մը հայ. լեզուի պատմութեան: Թրգմ. Հ. Գ. Գաբանճիլեան: 1904: Էջ Ը+87: Գր. 1.25

ԽԸ. Տէր-Մկրտչեան Գ. եւ Ամատեան Հ. Ե., Քննութիւն եւ համեմատութիւն Եզնկայ նորագիւտ ծեռագրին: 1904: Էջ Է+105: Գր. 1.50

ԽԹ. Գովդիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԵղիսաբեթուպոլիս Գ. Հտր. 1825–1904: Էջ Ժ+658: Գր. 7.—

Ծ. Շարքէք Մ., Հայաստան, Քրդաստան եւ արեւմտեան Պարսկաստան քաբեղական-ասորեստանեայ սեպագրերու համեմատ: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկճեան: 1904: Էջ Է+222: Գր. 3.—

ԾԱ. Խաչատեանց Գր., Հայ Արշակունիք ըստ Մովս. Խորենացւոյ, կամ Նոր ուսումնասիրութիւններ Մովս. Խորենացւոյ մասին: Թրգմ. Արսէն, Ս. Սիմոնեանց: 1906: Էջ Ը+124: Գր. 1.50

ԾԲ. Պեդեքեանց Հ., Հայերէն եւ դրացի լեզուները: Թրգմ. Հ. Թ. Կէտիկեան: 1907: Էջ ԺԱ+257: Գր. 5.—

ԾԳ. Հիւբշմանն Հ., Հին Հայոց տեղւոյ անունները: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկճեան: 1907: Էջ Ժ+443: Գր. 7.—

ԾԴ. Պեդեքեանց Հ., Հին հայերէնի ցուցական դերանունները: Թրգմ. Հ. Ց. Տաշեան: 1907: Էջ Է+90 Գր. 2.—

ԾԵ. Գալէմքեարեան Հ. Գ. Վ., Կենսագրութիւն Սարգիս Արքեպիսկոպոսի Սարաֆեան եւ ժամանակին հայ կաթոլիկեայք: 1908: Էջ ԺԳ+433: Գր. 5.—

ԺԶ. Ա ճ ա ռ ե ա ն Հ., Հայերէն նոր քառեր Նորագիւտ Մնացորդաց գրոց մէջ: 1908: Էջ 38: Գր. —.60

ԺԷ. Կ ի ւ լ ե ա կ ր ե ա ն Բ. Ժ. Վ., Եղիշէ, քննական ուսումնասիրութիւն: 1909: Էջ ԻՀ+458: Գր. 7.—

ԺՀ[1]. Ա կ ի ճ ե ա ն Հ. Ն., Տիմոթէոս Կուզ Հայ մատենագրութեան մէջ: Էջ 1—60:

ԺՀ[2]. Ա ճ ա ռ ե ա ն Հր., Հայերէն նոր քառեր Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութեան մէջ: 1909: Էջ 61—106:
Գր. 1.50

ԺԹ. Ա կ ի ճ ե ա ն Հ. Ն., Զաքարիա Եպ. Գնունեաց եւ իւր տաղերը: 1909: Էջ ԺՌ+87: Գր. 1.—

Ի. Ա կ ի ճ ե ա ն Հ. Ն., Կիւրիոն Կաթողիկոս Վրաց: 1910: Էջ ԻԷ+315: Գր. 5.—

ԿԱ. Մ ե ծ ի ւ ի շ ե ա ն Հ. Գ. Ժ. Վ., Հայերէն լեզուի ուղղագրութեան խնդիրը: 1910: Էջ 73: Գր. 1.—

ԿԲ. Գ ի ւ ռ ե ղ ր ո ք Կ., Բիւզանդիոն եւ Պարսկաստան եւ անոնց դիւանագիտական եւ ազգային-իրաւական յարաբերութիւնները Յուստինիանու ժամանակ: Թրգմ. Հ. Հ. Համբարեան: 1911: Էջ Ը+162:
Գր. 2.50

ԿԳ. Ս ա մ ո ե ի ե ա ն Խ., Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրքն ու հին Հայոց քաղաքացիական իրաւունքը: 1911: Էջ ԺԲ+344: Գր. 5.—

ԿԴ. Ա ռ ա ք ե լ ե ա ն Հ., Պարսկաստանի Հայերը, նրանց անցեալը, ներկան եւ ապագան: Ա. 1911: Էջ Ը+97:
Գր. 1.50

ԿԵ[1]. Յ ո վ ճ ա ն ե ա ն Հ. Ղ. Վ., Միջնադարեան ազգային տաղաչափութիւն ռամկավիսան. Էջ 1–48:

ԿԵ[2]. Ա կ ի ճ ե ա ն Հ. Ն., Յովհաթան Նաղաշ եւ Նաղաշ Յովհաթանեանք եւ իրենց քանաստեղծական եւ նկարչական աշխատութիւնք: 1911. Էջ 49–117:
Գր. 1.50

ԿԶ. Մ ե ծ ի ւ ի շ ե ա ն Հ. Գ. Ժ. Վ., Գրիգոր Մագիստրոսի "Դամագտականի,, ամբողջական լուծումը 1912: Էջ ԺԱ+162: Գր. 1.50

ՀԱՅԿ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱԴԱՍԱՐԱՆ